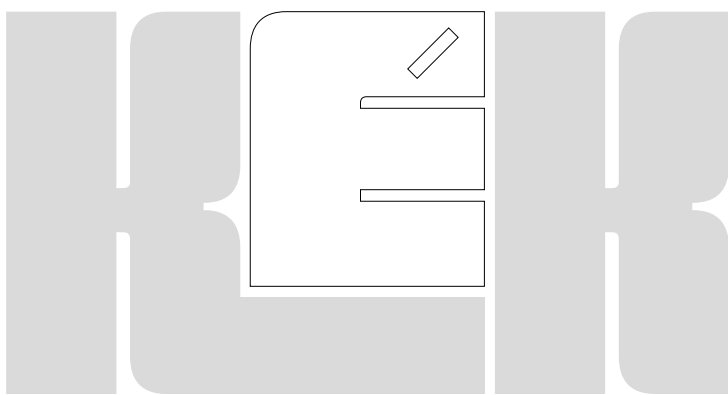

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Identitások(k)

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Számunk összeállítása Tibori Timea és A.Gergely András munkája.

Számunk képanyagához köszönettel használtuk a Fortepan gyűjteményét. Címlapfotó: Fortepan / Olbert Mariann

Főszerkesztő: Tibori Timea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai: A.Gergely András, Bögre Zsuzsanna, Czibere Ibolya, Fekete Mariann, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás.

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika könyvtáros, Koncz Gábor PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann.

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

foszerkeszto@kulturaeskozosseg.hu

szerk@kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Laczkó-Albert Elemér: <i>Szabadság kényszerpályákon</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.1	5
Kis Diána: <i>A zsidó közösségek főbb szociális és egészségügyi vívmányai</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.2	25
Baluja Petra: <i>Néhány szempont a jólét és a jól-lét gender-aspektusához</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.3	31
Fejes Katalin: <i>A női szépség megmérettetése</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.4	49
Bognár Gergely: <i>Miért nem élhetünk szimulált világban?</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.5	55
MŰHELY	
A jövő újrafelfedezése. László Ervin 85. A konferencia programja DOI 10.35402/kek.2021.2.6	59
László Ervin: <i>Tíz meglátás (felismerés)</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.7	61
Baráth Etele: <i>Pohárköszöntő</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.8	63
Vitányi Iván: <i>A Budapest Klub és Ervin</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.9	65
Halm Tamás: <i>László Ervin 85 éves – laudáció</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.10	67
Bándi Gyula: <i>A jogrendszer egy lehetséges megújítási iránya</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.11	71
Palkó Zsolt: <i>A jövő újrafelfedezése</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.12	79
Kerekes Sándor: <i>Köszöntő a 85 éves László Ervin tiszteletére</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.13	83
Szlávik János: <i>Gondolatok a tudat forradalmáról</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.14	87
Hajnal Klára: <i>LászlóErvin85 Paradigmaváltás</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.15	91

Demcsák Mária: <i>Köszöntő</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.16	95
Sági Mária: <i>Az információ szerepe a különböző paradigmákban</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.17	97
László Ervin: <i>A létfontosságú feladatok</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.18	103
SZEMLE	
Tóth Katalin: <i>Angyalok, démonok, rítusok</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.19	109
Lengyel Emese: <i>Változatok egy műfajra – Operett a világ zenés színpadain</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.20	113
Lólé Bianka: <i>Gondolatok Markos Valéria könyvéről</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.21	117
A.Gergely András: <i>Apáink helyett</i> DOI 10.35402/kek.2021.2.22	121
Szerzőink.....	123
TIT-programok.....	124
Filmvilág-oldal	125

SZABADSÁG KÉNYSZERPÁLYÁKON
egy női életút biográfiai elemzése

[DOI 10.35402/kek.2021.2.1](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.1)

Absztrakt

Egy székely asszony életútjának hermeneutikai esetkonstrukciójára vállalkozom. Olyan szegmensekre igyekszem fókuszálni, melyek további kutatásban segíthetnek: különösen figyelek az életút női szerepeiből fakadó sajátosságokra. Közben alapkérdéseket és mintázatokat próbálok azonosítani, melyeket a későbbiekben szélesebb körben alkalmazhatok. Tágabb kutatási témám a paraszttalanodás és polgárosodás folyamatának lokális vizsgálata kvalitatív módon. A most megismert női életpálya – minden külső töredezettsége ellenére – egységes marad, mert belső igények és motivációk által vezérelve, az autentikus paraszti létet meghaladva választja a modernizálódást.

Kulcsszavak: székely női életpálya, paraszt, polgár, földtulajdon, kollektivizálás, polgárosodás.

Abstract

The freedom of the inescapable path

In this writing of mine, I will undertake the hermeneutical case construction of the life path of a Székler woman (also known as Székely, a subgroup of the Hungarian people in Romania). I will try to focus on two segments, which will be useful later in my research. I will particularly focus on the characteristics of the feminine course of life and in the meantime, I will try to identify key questions and patterns, which I will be able to apply on a larger scale. The broader theme of my research is the local analysis of de-peasantization and embourgeoisement (the process of the disappearance of peasantry) using the qualitative method. The presented feminine course of life remains wholesome, despite its every flaw, because it chooses modernization out of inner motivation and leaves the authentic peasant way of life behind.

Keywords: Székler feminine way of life, peasant, bourgeois, citizen, land ownership, collectivization, embourgeoisement.

Olick és Robbins (1999) szerint az emlékezet-kutatásnak száz év sem volt elég, hogy az paradigmatisztikus kutatássá váljon, így alulszervezett tudományterületnek számít. A társadalmi emlékezetet nehéz megszerezni, ha pedig sikerül, mint Franciaországban vagy Németországban, akkor nehezen átültethető, részlegesen szintetizálható. A történeteknek – az *oral history* korlátaira gondolva – a biztos információ hiánya okoz gondot, mivel az emlékezet nem hordoz oksági összefüggéseket és nem lineáris. Szerintük így „hamisan” idézi fel a történelmet, ezért szívesebben közelítik meg az ünnepek vagy hagyományok felől. Az antropológusok kiemelik, hogy a társadalmi emlékezetben korlátlanul keveredik az általuk élesen lehatárolt reprezentáció, performansz és narráció. A művészettörténet és irodalomtudomány szakemberei, akik nem magát az emlékezetet, hanem annak egy ábrázolását alkotják meg saját ikonográfiai és irodalomtudományi módszerekkel, eltávolodnak a társadalmi emlékezet értelmezésétől. A szociálpszichológusok a kognitív tudományok felől érkező kihívásokra fókuszálnak, valamint a személyes és közösségi emlékezetmódok keveredésére, és az ezek közötti kapcsolat megválaszolhatatlanságára (Olick – Robbins 1999). A fenti megállapításokat mégsem gondolom kibékíthetetlen és átjárhatatlan tudományterületeknek. Idős mesélőm kommunikációs- és kapcsolatteremtő tehetsége, sziporkázó szellemessége, gazdag érzelm- és gondolatvilága, történeteinek beágyazottsága erről győzt meg.

Hogy nincsen könnyebb helyzetben a szociológia sem? Ezt most személyesen is tapasztalom, mert miközben az utóbbi évtizedekben az emlékezet-politika turbulenciájának vagyunk a tanúi, ez a társadalmi, működési mód továbbra is nehezen osztályozható, hiányos, mérhetősége kérdéses. Ráadásul e tudomány egyre inkább idegenkedik a „személyestől”, a „kollektívától”, mert azokat szívesebben sorolja a társadalomlélektanhoz. Kovács Éva (2012) a következőképpen foglalja össze mindezt: „Az emlékezetnek az a sajátossága, hogy érzelmek váltják ki és maga is érzelmeket gerjeszthet, szintén sokban magyarázza a téma periférikus helyzetét e diszciplínában. Nem könnyítette meg az elméleti

szociológus dolgát az sem, hogy az emlékezetben mindig rejlik egyfajta történetiség is, ráadásul, a kutatásában alkalmazott módszerek többnyire kvalitatívak. Mindazonáltal az emlékezetkutatás inter- és transzdiszciplinárisává vált az elmúlt évtizedekben, s számos szociológus vizsgálja változatos eszközökkel” (Kovács 2012:23).

Bartlett (1988) modelljében az emlékezés egy sorozat, melyben minden elemnek (észlelés, felismerés, felidézés) sikeresnek kell lenni ahhoz, hogy az működjön. Az attitűdjeink megváltozása (vagy annak kísérlete) az emlékezés feltétele. Bartlett szerint az egyénnek képesnek kell lennie arra, hogy meg tudja magyarázni, egy adott eseménynek miként kellett megtörténnie ahhoz, hogy a jelen állapota olyan legyen, amilyen. Az emlékezet nem statikus, hanem fejlődik, az új észleletekkel kölcsönhatásban van, a múlt szervezett, élő tömege. A felidézett személyes emlék megoszthatatlan és hozzáférhetetlen a maga teljességében: narratív eljárások révén kerül vissza a társadalmi emlékezet vérkeringésébe. Bartlett elmélete a személyes emlékezést mechanikus és konstruktív típusra osztja. A mechanikus emlékezés kronologikus ismétlést jelent és befejezett sémákkal operál. A kronologikus pedig rekonstruál, asszociatív, olyan attitűd-együttes, amely összetett hatását észleli a múltbeli reakciósorozatoknak, általános benyomást az egészről. A múlthoz narratív módon férünk hozzá, önmagunk megtapasztalása vagy bármilyen egyéb tapasztalása során (Bartlett *uo.*). Értelmezésben, alanyom biográfiai életútját elemezve, mindez nem csupán azt jelenti, hogy miként igazodunk el az életben, hogyan szocializálódunk, milyen normákat sajátítunk el, hanem a narrativitás segítségével kerülünk közelebb önmagunkhoz. Az emlékezés és azonosság egymástól elválaszthatatlanok. A folyamatban olyan sors-események történhetnek, melyek után múltunkat újra kell írunk ahhoz, hogy fenntarthatassuk azonosságunkat. Az ilyen esemény megkérdőjelezi addigi viszonyunkat életünk történetéhez, ugyanakkor a jövővel is kapcsolatban áll, befolyásolja azt. Ütközőpont, ami a múltból táplálkozva tekint a jövő felé, még az olyan koros mesélő esetében is, mint jelen esetben. A sors-esemény az „önmagunkból való kilépés igényét támasztja velünk szemben” (Tengelyi 1998:43). Luca néni élete bővelkedik ilyen helyzetekkel és a sikeres kilépés igényével, melyek magyarázata egyéni kvalitásaiból erednek: belső szabadsággal mozog kényszerpályákon. Az életút alkotóelemeinek változásaiban igyekszem konkrétan nyomon követni és értelmezni a

témám szempontjából kiemelten fontos családi, paraszti gazdálkodás, kulturális, falusi közösségi jellemzők formálódását, eltűnését vagy továbbélését. Ez elemek ismeretében értelmezem interjú társam narratívájában a polgárosodás/paraszttalanodás folyamatát.

A módszertanon túli morális indíttatású érvem a beszélgetőtársamhoz egyben a vizsgált közösség tagjaihoz való viszonyom, melyet a buberi Én-Te mintájára képzelek el. Így ez az elemzett interjú is a szokványos kérdések megfogalmazásán-megválaszolásán túl egy személyesebb odafordulási technikát feltételez. Másképpen fogalmazva: nem jellemzőkben, attitűdökben, vonásokban gondolkodva közelítem meg kutatásom témáját (Kovács – Varga 2002).

Mesélőm egyéni élettörténetét a felidézéskor szabadon, kedve szerint konstruálta. Rábízta, hogy élete eseményeit tetszés szerint értelmezve elevenítse fel. Lényeges dolgokat kiemelt, másokat elhagyott, önszervező, autonóm szabadságával élve mintegy az önelmondást gyakorolta. Fontos aspektusa a megközelítésemnek, hogy a folyamatos/állandó választási lehetőségek között haladunk előre. Az eseménysor, bár lezárt, megváltoztathatatlan immár, de alakulhatott volna másként is.

Kvalitatív módszerrel végzett kutatásom egy székelői nagyközségben, három generációra kiterjedve, a polgárosodás és paraszttalanodás folyamatának vizsgálatán alapszik. Az elbeszélők narratíváinak értelmezésére vállalkozva a földtulajdon, a tudás, a munka, az egyéni ambíciók, a szocialista iparosodás befolyásolta életmódváltások életösszefüggéseinek mintázatait fogom feltárni. Célként lebeg előttem a téma tudományos tudással való megkonstruálása, mert az adatok és a valóság nem úgy felelnek meg egymásnak, ahogy a felszínen mutatkoznak. A megélt élettörténetek és az általuk felrajzolt valóság viszonyára összpontosítok. Az értelmezés során ezeket követve, visszafogott kutatói beavatkozással közelítek a szövegekhez, értékítéletekhez, attitűdökhöz, véleményekhez. Azokra a tényezőkre kívánok alapozni, melyek nem olvashatók ki egyértelműen a szövegkorpuszokból. Kutatói narratívámmal egy új valóságot írok le (Gárdos 2011).

Azzal, hogy kvalitatív paradigmát alkalmazva elemzek a lokális társadalom tagjaként, annak az igényemnek teszek eleget, hogy a jelenségek mélyét tárjam fel. A polgárosodás folyamatának szubjektív megélését értelmezve a személyes identitás változásait követem nyomon. Elemzési szempontjaim

Benda Gyula (1991) elméletéhez kapcsolódnak: az életmód polgári formáinak kialakulásához az individualizáció, az állampolgárrá válás, a vállalkozói életforma kialakulása vezetnek. Vizsgálódásom középpontjába helyezve a földtulajdonhoz való egyéni, családi viszonyokat, a tudásnak, képességnek az életvezetésben elfoglalt szerepét, a munka mibenlétének változását és a szocialista iparosítás generálta civilizációs – modernizációs hatását nyomom követve, mint kódcsaládokat kezelem. Közben ezekhez több alkódot azonosítok, melyeket használni tudok a későbbiekben az interjúk egészének feldolgozásakor.

Egyben kísérlet teszek arra – módszertanilag Kovács Éva (2007), Kovács Éva – Vajda Júlia (2002), Kovács Teréz (2018) munkáira alapozva –, hogy keresem a „legnagyobb közös osztót”. A narratív biográfiai elemzés minden mozzanatát nem veszem igénybe. Az élettörténeti kronológiának tömör folyó szöveggé váló összefoglalása után a kódcsaládokkal tagolva értelmezek, hermeneutikai köröket futva, az élettörténet történeti kontextualizálását megalkotva. Elsőként nem a konkrét tények, hanem azokon túl, a tanúságtételben megélt, elbeszélte események viszonyának megismerése és megértése a célom. Az eseményekre, mint az életpálya horizontjainak választási lehetőségeire tekintve keresem az ezek közötti strukturális összefüggéseket. Reményeim szerint kutatási eredményeimben puha, gazdag, mélyreható és érvényes adatokhoz jutok, melyek a disszertációm írása közben a típusalkotásban is segítenek. Társadalmi viszonyok, változások, folyamatok történeteim/narratíváim megértésében, értelmezésében, magyarázatában, azaz interpretációimban nyernek értelmet. Lehet, így kevésbé sztenderdizálhatóak, de folyamatosan alakulnak és a szereplők által konstruáltak, ideografikusak, egyediek.

Az elemzés második fázisában tematikus mezőként tekintek a kódcsaládokra, melyekben a helyzetek és események azonos téma köré csoportosult összességét kezelem, azokat is, melyek tudattalan tartalmakat hordoznak a mesélő számára. Az életút kronológiát igyekszem ugyan követni, de a témák élettörténetben való váltakozásában az oksági összefüggéseket, az életpálya mozgatórugóit keresem. Számomra kézenfekvőek az ehhez a módszerhez szükséges „erőforrások”, mert helyi szereplőként nem titkolt célom a beavatkozó jellegű, személyekre irányuló megközelítési mód. Az elméletek és a kutatás közötti kapcsolatomban kialakító, előhívó, azaz bennfentes és közeli marad a jelen írásban. Ebben

a kontextusban a tudásra törekvést, a vágyat, tervezést, reményt, társadalmilag értékes célok elismerésének készségét mérlegelem, mely mint ilyen, összekapcsolódik a kutatáshoz való joggal (Appadurai 2011).

Arjun Appadurai (2011) nyomán kutatásomra úgy gondolok, mint demokratikus potenciálra, a hétköznapi ember életének részére, mely a jogok családjába tartozik és képességet jelent a szakszerű tájékozódásra olyan dolgokról, melyeket ismernem kellene, de még nem sikerült birtokába jutnom. Szemléletem céljában a szisztematikus tudáshorizont mögé hatolást hordozza. Elemzésemmel nem csupán körülvenni akarom a kutatás eszméjét, a kritikai gondolkodásig igyekszem eljutni, rendszerező módon közelíteni az ismeretlen felfedezéséhez.

Korábban egy férfi életútját elemeztem (Laczkó 2020)¹ hasonló módszerrel azokra az életeseeményekre fókuszálva, melyekben fellelhetőek a paraszti polgárosodás eseményei, mozzanatai, történései. Most egy hetvenöt évesnél idősebb nő életútját hasonló szemlélettel veszem górcső alá azzal a különbséggel, hogy miközben a biográfiai elemzés módszertanát követve rekonstruálok, értelmezem az interjú szövegtestét, jelentés-kondenzációval rövidítem, sűríttem, saját szavaimmal tömören összefoglalom, azaz igyekszem azokat a kódokat/kódcsaládokat is azonosítani, melyekkel operálhatok kutatásom egészében. Amolyan *pars pro toto*, a részben az egész szemlélettel közelítek az interjú feldolgozásához, különösen érzékenyen figyelve a női életút nemi mivoltából és státuszából fakadó sajátosságaira. Luca néni helyileg biztos egzisztenciával, hiányos oktatásban részesülve, gyenge összeköttetésekkel, nem megfelelő társadalmi tőkével, politikailag jelentéktelen, súlytalan háttérrel és bizonytalan makrogazdasági helyzettel, jellemzőkkel indul az életbe. Folyamatosan változó világban él/él, melyben csak a szakadatlan szabálytalanságok, kiszámíthatatlanságok állandóak a társadalmi élet szerkezetében.

Beszélgetőtársammal jól ismerjük egymást, egy falurészben lakunk, ezért minden bejelentés nélkül érkeztem meg a szándékom érvényesítésével. Tévedtem, nem találtam otthon. Telefonos elérhetőségét megszerezve egyeztettem a következő alkalmat, amikor az újesztendő első napjaiban otthonában beszélni tudtunk. Interjúzás közben két látogatója (egyik kortársa és a nevelt fia, feleségével együtt)

1 Laczkó-Albert Elemér 2020. A „paraszttalanodás” kulturális folyamata: polgárosodás? *Kultúra és Közösség*, 3. 80-95.

is megzavart. Széleskörű társadalmi életet él Luca néni, konstatáltam közben. Két hét elteltével megismételtem a látogatást, így összesen négy óránál többet tartott a szóbeli kikérdezés rögzítése. Irányultságom következetesen lány hangnemű (permissive interviewing) volt. Arra bízattam a résztvevőt, hogy úgy beszéljen, mintha nem velem, hanem mással társalogna. Igyekeztem olyan hangulatot teremteni, ahol megnyílik, felenged. Mindez nem jelentette az ő álláspontjával való feltétlen egyetértést, csupán a bizalmi légkört kívántam minél természetesebben alakítani, miközben felfedeztem környezetét. Vázlataimhoz nem ragaszkodtam. Életútjára összpontosítottam, igyekeztem nem megzavarni beszélgető társamat. Néhány bemelegítő kérdés után csak akkor szóltam közbe – konkrét részleteket kérve –, ha a témától elkanyarodott. Beszélgetésünk így kommunikatív folyamat volt, személyes identitásának megértésére adott lehetőséget. Narratívája ezt kibontotta számomra, miközben élményként éltem meg az egykori perspektíva közvetlenné válását. A beszélgetéseket követően szociolingvisztikai szemlélettel történt azok átfordítása írott formába. Szünetek, gesztusok, nevetések, a szavak kiejtés szerinti írásmódja, archaikus- és tájnyelvi formája mind rögzített anyagnak számítottak. Gárdos Judit (2011), Corti (2000) elméletére hivatkozva, az átírás folyamatát egyben egy értelmezésnek is tekinthetjük.

Számos idézetet használok a későbbiekben, hogy érzékeltessem azt a sajátos nyelvet, a jellemző diszkurzív teret, melyet Luca néni nemzedéke átörökít, mintegy szemantikus univerzumot teremtve. Az ő valósága elgondolhatóvá, megkülönböztethetővé válik. Figyelemre méltó a család fenntarthatósága/fennmaradása érdekében tagjainak szolidaritása, határesetekben önfeláldozása, ami külön figyelmet érdemel. Ez „parochiális altruizmus” néven definiált evolúciós örökség, a túléléshez különösen szükséges a kisebbségi sorsban (Smith-Szatmári 2012).

Rekonstruált biográfia és ennek összefoglalója²

1. László-Demeter Luca 1934. augusztus 19-én született;
2. Gyerekkori élményei az otthon körül és a mezőn – szigorú felügyelet mellett – végzett munka;

² Részletesebben lásd I. számú mellékletben!

3. Iskolai és háborús emlékek;
4. Gyerek- és ifjúkori élmények;
5. Férjhez megy 1952-ben;
6. Pénz- beváltás, társas szervezés;
7. Munkavállalások távol a lakóhelytől;
8. Nem születik gyerekük, örökbe fogadnak;
9. 1962-ben beállnak a kollektívába, itt dolgozik nyugdíjas koráig;
10. Villámcsapásban megsemmisül a gazdasági épületük;
11. Tejbegyűjtő központban dolgozik;
12. Lakodalmakban szakácsnő;
13. A helyi tanács tagja;
14. A rendszerváltás után, 1992-ben visszakapják elvett földjeiket;
15. Hónapokig súlyos beteg 2006-ban;
16. Földek tulajdonlása körüli bonyodalmak a nagycsaládban;
17. Férje meghal, unokájával közösségben él.

Mindenki egyedi, egyszeri, megismételhetetlen lény, de mindenkiben ott vannak elődei, akik sorának, életének ő a meghosszabbítója. A társadalmi identitás az egyén születésekor adott, mint átörökített azonosulási minta, a szocializálódás biztos pontja életünknek. Nevet kapunk, ezzel egy csoport tagjává válunk és megkülönböztethetőek leszünk. Egyszerre saját és az idegenek számára azonosítható személy, attól függően, hogy milyen csoport-perspektívából vagyunk azonosítva, leírva, kommunikálva (Csepeli 2018). Luca néni származása identitás tudatának alfája és omegája. Az ő családjának biztos megélhetést garantáló földbirtoka volt, melyen felügyelet mellett tanultak meg gazdálkodni. Összetartás és kölcsönös segítségnyújtás, szolidaritás jellemezte a családot. Adottságait iskolában fejlesztették, gyarapították és tudásuknak képesek voltak érvényt is szerezni a legkülönbözőbb kihívások közepette. Gyerektelenségük nem Luca néni múlótt. Külső és belső nehézségek ellenére elérte, hogy testvére halála után az árva gyerekek gyámjává nevezzék ki őt és férjét. A két kisfiú sikerét munkára neveléssel, tanítással, szabad párválasztással, házépítéssel egyengették. Bármennyi plusz munkát elvállalt ennek érdekében és a férjével való békesség megőrzése céljából: legyen szó éjszakai pluszmunkáról a tsz-ben, csarnokosságról, szakácsnóságról vagy éppen tanácstagságról a helyi politikai képviselőben. A tsz felbomlása után (1992) újra gazdálkodni kezdtek, de betegsége és kora miatt egyre kisebb energiával. Betegségéből felépülve (2006) a legközelebbi rokonsága föld-üzelmével szembesült.

Végképp megromlott férjével és annak rokonaival való kapcsolata, férje halálának időpontját nem is említi. Különösen szembeötlő ez, hiszen a családfáját negyedézig sorolja.³ Változatos és mozgalmas kapcsolati hálóban él: érdeklődő, tájékozott, nyitott a környezete felé. Nagyszerű mesélő.

A megélt – elbeszélte élet rekonstrukciója és jelentés kondenzációja

A következőkben tematikus sorrendbe állítok minden életrajzi adatot, ami a családra, életkorra, társadalmi miliőre vonatkozik, melyek mögött konkrét cselekvés vagy történet van. Az átírt interjú beszédhű részleteivel illusztrálom is a biográfiai életutatót. Ahol szükségét érzem, megmagyarázom a tájszavak jelentését, a történetek hátterét.

Történeti kontextualizálás a biográfia alapján

A következőkben szélesebb értelmezési keretben rekontextualizálom az állításokat, nagyobb összefüggésrendszerbe helyezem, értelmezem a kiemelt információkat. Közben olyan mélyebb jelentések is a felszínre kerülnek, melyek interjúalanyomban sem tudatosultak feltétlenül, mégis a végeredmény szempontjából fontosak. A narratív strukturálás eszközével élve az időbeni és társadalmi történeteket egymástól elkülönítem és jelentésük alapján egyben kategorizálom. Ezt a tömör összefoglalást, sűrítést és rövidítést kódolásra is használom. A diszkurzív

3 Geneológia emlékezetből: László-Demeter Jánosnak, aki az első világháborúban halt meg és Győrben van eltemetve, Ignác Amália volt a felesége. Ő hét gyerekkel maradt egyedül: János (1895-ben született, interjú alanyunk édesapja), Imre, Alajos, aki Nagykárolyba költözött, Rózsa, aki Remetén ment férjhez, a Bányán lakott, Trézsi, Albert Lajosné, Lina, Portik-Gyurka Imréné és még egy leány, aki meghalt gyerekként. János feleségül vette 1924-ben Ferencz Rózát, aki 1901-ben született Ferencz András és Nemes Julianna unokájaként, édesapja Ferencz József, édesanyja Fazakas Katalin, aki 1925-ben meghalt. Így a házasságba hat fiú és egy egyéves leánygyerekekkel érkezett az új asszony „*úgyhogy nálunk egy olyan menedékhely volt, s úgy nőttünk fel mű abba a nagy családba... édesanyám nevelte őket es, s úgy az egész árva nálunknál nőült.*” Jánosnak és Rozáliának hat gyereke született: Benedek, Miklós, Jónás, aki Régenbe nőült, de Remetén van eltemetve, Luca, aki 1934. augusztus 19-én született, ő az interjú alanyunk, Julia és Margit.

elemek tartalmára leginkább jellemző „címkek” lesznek azok a kódok, kódcsaládok, melyek gyakoriságát, azok együtt járását vizsgálva kutatásomban elemzési-értelmezési sémákat készíthetek, mentális térképeket a polgárosodás lokális folyamatáról. A most megalkotott szabad kódokat (free cod) majd újabbakkal (open coding) egészítem ki. A polgárosodás folyamatának bendagylui négy dimenzióját (gazdasági változás, individualizáció – mentalitásbeli változás, állampolgárrá válás, életmód polgári formái) tekintem olyan központi kódcsaládoknak, hermeneutikai-, elemzési egységeknek, melyek köré fogom disszertációm a későbbiekben.

Föld... és származás

Kutatásom központi elemére fókuszálva (polgárosodás – paraszttalanodás) a biográfiai életútból kiviláglik: a paraszti életforma válsága a paraszti társadalom földhöz való viszonyában érhető tetten leginkább a szorosabb családi kötelékek között is. Ebben az életvilágban a föld nem csupán gazdasági erőforrás, hanem társadalmi, politikai, kulturális tényező. Nem áru, de még csak nem is tulajdon elsősorban, hanem a származás, a közösségi élet, a társadalmi berendezkedés alapja. A sorjázó élet eseményekben, melyeket alább értelmezek, részben erőszakos módon, részben önként asszimilálódik a paraszti élet az egyéni célok és a modernizáció, civilizálódás keveredésével.

A család története Luca néni narratívájában az 1867-es a kiegyezés után, egy emberöltővel később kezdődik. Ekkorra stabilizálódik ez a székely család, megszenvedve az állami intézmények tulajdonát érintő beavatkozását, melyek az arányosítással, tagosítással⁴ felülírták a székely közösségek korábbi önszerveződési formáit. Ahogy látni fogjuk, a felmenők megélhetést biztosító földtulajdonnal bírnak, ami lokálisan egyszerre megtartó erő és a gazdasági értéken túl társadalmi pozíciót, presztízs, rangot biztosító, státuszképző elem. Alanyom nem tesz említést kényszeredett mobilizációról, a föld szüke nem szórta szét a világba a család egy tagját sem.

⁴ A parasztagazdák magánbirtokuk arányában használhatták a közlegelőket. Nagymértékű elszegényedést és kivándorlási hullámot váltottak ki ezek a szabályozások. Székelyföldről a román fejedelemségek és Amerika irányába kivándorlási hullám indult, vö. Egyed Ákos 2009 *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1918-ig.*

Amikor születésének idejét kérdezem, megcsillantja friss szellemi képességeit és tudását. A nyár elején fogadott gyereke fiának mondta el iskolai dolgozathoz mindezt telefonba, meszelést megszakítva, az udvaron. Rövidesen felismerem mesélő technikáját: minden történetét egy másikba ágyazva mond el. Hová mutat ez a retorika? – „(...) *a családba elbeszélgették örökké, hogy no, hányan vótak édesapámék, hogy hogy vót, s mi vót*”. Belegondolok az emlegetett női sorsokba, akik e családfában felvilánnak és „(...) *csak mostak, főztek, takarítottak, fontak, szöttek, kötöttek, állatot rendeztek, mezei munkát végeztek, gyermeket szültek és neveltek, szerettek, meghaltak*”. A helyi társadalom ugyanis marginális problémaként gondolkodik, vagy nem is gondolkodik a háztartáson belüli munkamegosztásról, tradicionális elemként kezelve azt. A nemi egyenlőség kérdése „nem létező” egy székely családban, aminek magyarázata sokrétű lehet: mindenekelőtt a tradicionális nemi szerepekből eredeztethető, ami mellett elkötelezetten szocializálódott mindkét nem. Ennek az értékrendnek helyi megfelelője a túléléshez kapcsolható. Ebben a tradicionális világban a nők kettős vagy többes alárendeltségben éltek/élnek. Az etnicitás maga alá rendel minden egyéb belső másságot, annak nyilvános artikulálását is, mert az, mint legfőbb kollektív primátus működik. Ezután következik a patriarchális jellegű, nemek közötti, családon belüli és társadalmi munkamegosztás, valamint a közöttük lévő hatalmi viszonyok (Magyari-Vince 2002). A kevésbé modern társadalmak köré sorolható gyergyói közösséget, a zömében római katolikus vallása segítette az erőteljesebb ellenállásban, a több évszázados tradíciók megőrzésében, melyeket így kevésbé tudtak sikeresen felülmúlni a XX. században lezajlott gazdasági/modernizációs/ideológiai és hatalomváltási folyamatok, de a paraszti életforma válsága rendre tetten érhető a gazdasági, társadalmi, politikai, közösségi, kulturális történelemben.

Munka és identitás

Beszélgető társam nyolcvanhat éves nő, aki bemutatkozásakor még mindig enyhe zavarba jön, tanácstalan: „*gyermek... leánti nevem László-Demeter Lucácska vót, Lucika, ez vót a nevem. S osztán, ahogy férhez jöttem, lettem Gyuri-Dávid Luca, de ugye most ezt használjuk mindenhol, nem úgy mind ezelőtt*”. A női identitás örökös kérdése, aki férjhez menetelekor nem csak státuszt vált: asszony, feleség, anya lesz, hanem nevet is változtat, amivel esetenként,

mint beszélgető társam is, egy életen át nem tud maradéktalanul azonosulni. Hivatalból változik a vezeték neve, de ő – finom, nem tudatosult jelzőként – a keresztnévét is másként emlegeti.

Népes parasztcsaládba születik (1934. augusztus 19.), melyben a hat édestestvér mellett édesanyja testvérei, azaz unokanővérei és bátyjai is otthont találtak. A gazdálkodás jelenti a fő munkát és megélhetési lehetőséget, melyből a család apraja-nagyjának ki kellett vennie a részét egészen kicsi kortól kezdve az apa szigorú irányítása és felügyelete mellett. „*Hamis⁵ volt édesapánk, minket is oda nevelt*” – így emlegeti édesapját, miközben elmeséli első havasi kaszálón szerzett élményét. „*Akkora voltam, csak jární tudtam*”, amikor a 11 holdas Havasibükkben lévő kaszálót sáncolta az édesapja a két 7 és 10 éves testvérbátyjával, és légett a lájbi a hátáról, amivel a parázs mellé ültették melegedni. „*(...) ez a sok virág mind az enyém, édesanyám, én öntözöm*” – ezekkel a szavakkal fogadta a helyszínre érkező édesanyját, akinek akkor a tengernyi nyíló mezei virágot mutatta, nekem meg az ablakban télvíz idején nyíló kaktuszait. Női szépérezetet, gondoskodást, igényességet és bírvágyat, valamint az élet szépségeit felfedezni tudó képességet látok ezekben a gyermeki gondolatokban.

Házuk volt azon a helyen, ahova nyaranta öthet hétre kiköltözött a család báránnyal, tyúkkal, kutyával „*hegyi széna csinálásra*”. A priccsre ördög-bordából⁶ vetettek fekvő ágyat, gyapjú lepedőben aludtak. Ott mindig édesapja kavarta meg a puliszkát keményre, melyet „*egy hosszú imolát⁷ szakasztva aztán felvágott*” és tejjel ette meg a család. „*Hakármit csinállok, de olyan jót nem tudok főzni, mind az amilyen jó tej vót s puliszka ott, hogy milyen jó lett*”. Ahogy a fiúk megnőttek és komoly munkaerőt jelentettek, a hegyi kaszálás időtartama két-három hétre csökkent. Ekkor a család nő tagjai vitték az ebédet nekik, segítettek takarni vagy arra alkalmatlan idő híján tisztítani a területet és közben gyűjteni a nyári tüzelőt a lehullott csálókákból,⁸ ágakból. Mezítláb dolgoztak, amit nagyon nem szeretett a kicsi leány. A családnak mindig volt 6-8 tehene, 20 körüli juha, disznói és két pár ökre vagy lova, amivel fuvaroztak vagy a mezei munkák

5 Szigorú, akinek hamar eljárt a keze.

6 Fából készített egyszerű fekvőhely, rajta zsurló (*Equisetum arvense*).

7 Gyenge minőségű havasi legelőkön termő szőrű (*Nardus stricta*).

8 Lucfenyő, nálunk vörösfenyő (*Picea abies*) termése, fructus conus. Szinonimái: csencsó, csanika, toboz.

végeztével erdőkitermelésen dolgoztak körülbelül 100 km-es körzetben: „Laposnyába, Brusnyen, s Székpataka s mindenfelé”.

Otthon az állatokat rendezni kellett: etetni, itatni, trágyát kihordani saroglyán, amikor kettesével szeresek⁹ voltak, az istállót és a csűr közit gondosan beseperni, gereblyélni, majd fejni kellett reggeli előtt. A trágya kihordás nehéz és mocskos munka volt, különösen a dombra kimenet a hátulsónak, de ő inkább ezt választotta, mert a ruhájára jobban tudott így vigyázni. A tüzelőt párban a gyerekek fűrésszel vágták fel, „*verekedtünk egy-egy jót mellett*” szórakozásként, játékból. Csak megmosakodva engedték asztalhoz ülni őket a szülők, „*osztán édesapám hamis vót*”. „... jó ügyesen kellett gazdálkodni (...) tudjunk egy malacot, dísznyót eladni” – nem csupán önellátásra termelt a család, termény eladásból is készpénzhez tudott jutni.

Stabil társadalmi hovatartozás jellemzi a családot, amelyben szocializálódik alanyom: módos paraszti világ, ahol hierarchikusan megkülönbözteti, manifeszt vagy látens módon elhelyezi a szereplőket a közösség a saját maguk konstruálta struktúrákban. Az életmód polgárosodó formáit egyelőre csak sejtteni lehet a férfiak mobilitását motiváló tevékenységekben, akik hazahozták az idegenben tanultakat.

Tudás és képesség

Enyhe hallássérült édesapja katona volt a második világháborúban. Vele együtt, zászlót lengetve fogadta a Remetére bevonuló magyar katonákat 1940-ben a hatéves Lucácska és iskolás korára emlékszik, amikor mindent magyarul tanultak. A négy-öt évvel idősebbek is újra kezdték az iskolát, név szerint emlegeti őket (M. B., F. D.-né, E., A. S., D. M.), ahogy tanítóit is S. J., igazgatót és L. K. tanítónőt, aki Gy. D.-nitt lakott albérletben, F.-né remetei volt. „*Mindent értettünk, jól tanítottak*” – gondolatban benne van a két háború között berendezkedő román hatalom erőszakos nyelvi terjeszkedése is. Később hátrányként emlegeti a román nyelvtudásának hiányát, ami a székely nők körében általánosnak mondható gyengeséget jelent napjainkig.

A háború végén, az orosz egységek térnyerésekor¹⁰ édesapja „haza szökött” a tölgyesi 21-es hátravadász alakulattól. Bunkerbe bújva éltek túl a

9 Rajtuk volt a sor.

10 A Szovjet Néphadsereg 1944. szeptember 13-án ért Gyergyóremetére.

bombázásokat. A leányokat, köztük a kis Lucát is elrejtették, ameddig az oroszok – átvonulva a falun – a kertjükben tábori konyhát ütöttek fel. A „*kicsi magyar világ*”-ról szóló emlékezése nézőpontfüggő. Kiskorú, diákként éli meg az eseményeket, amikor még nem tapasztalhatta meg a háborús adórendszer terheit, a hatósági árszabályozások visszásságát, a helyi és „*ejtőernyőzött*”¹¹ társadalmi csoportok közötti feszültségeket. A magyar tannyelvű iskola, melyben a tudásátadás szerves kapcsolatban állt a való élettel, biztosítottak látszott az iskolai pálya, továbbtanulás lehetősége. Mindez illúzió maradt a háború végével. Nincstelen, nehéz idők jöttek, melyek nem a tanulásról, hanem a mezői munkáról, a szárazságról, a sáskajárásról, az éhségről és nincstelenségről szóltak számára. A szocialista ideológia a jobb/szebb jövő ígéretével egyre erőszakosabban teret nyert helyben is a felnőttek háború utáni kiábrándult világában.

Ő szolgálni ment. „*Abból lesz csak jó gazdasszony, aki elmegy szolgálni, tanól, lát, nem úgy, mint otthon*”. A négy elvégzett osztállyal maradt lány előbb Maroshévízen, orvos házaspárnál cseléd 1949-ben, majd Palotailván egy Székelyudvarhelyről kitelepített gyáriparos lányánál szolgáló, akinek unitárius pap a férje. Holmijukat ládában tartották, állandó készenlétben az indulásra.

„Gazdám” és „asszonyomként” emlegeti őket. Polgári házakban szolgált, ez a munka identitáserősítést is jelentett. Nem kizsákmányolt félként gondolt önmagára, mert ő a szerencsés, aki pénzt keres, tanul és nincs kiszolgáltatott helyzetben (egyelőre). A pontosság, rend, tisztaság, házvezetés, gyerek-gondozás alapjait sajátította el. Vasárnaponként volt kimenője, délután három órától. Ilyenkor találkozott ott dolgozó, falubeli ifjakkal, összetartottak a kicsibükki N. L.-cel, Cs. I.-vel, F. J.-val, A. S.-néval, V. S.-néval. Misére jártak és a Bánfi nevű helyi fürdőt említi szórakozási helyszíneként. Nagylány volt, ruhát varratott, itthon már táncba mehetett, de napszentületre¹² otthon kellett lennie, különben jött a számonkérés és akár a pofon is. Kápárnál és Szabó Sándornál voltak a táncteremek, ahova 13-14 éves kortól mehettek a lányok, a kicsi sereg járt nekik tánc és játék lehetőségként a Felső-ágazatban B. M.-nál, L. J.-nál vagy a Karikók utcában P. J.-nál. A zenészek Sz. B.-ék, L. J.-ék, B.-ok vagy C. F.-ék voltak.

11 A Magyar Állam a „visszatért” területekre az Anyaországból telepített adminisztratív személyzetet. Ez nagyfokú bizalmatlanságot, feszültséget keltett a helyi életvilágokban.

12 Napnyugtára.

A székelyföldi felnövekvő női generációk olyan életszakasza ez, melyben a kényszer általánosnak mondható. Távlatos horizontot céloznak, mint amit környezetükben láttak, kimozdulnak, próbálnak kitörni a paraszti létből. Bátorság, újító szándék, vállalkozói ambíció lehetett ebben az igyekezetben. Kiszakadtak a családból, egyéni életútra vállalkoztak, miközben még tartották egymással a kapcsolatokat idegenben. Aki hazatért, mintaadóvá válhatott a közösségben az önállósodásával, a névadásával, választékosabb beszédével, a helyi elithez fűződő kapcsolataival, az új eszmék ismeretével. Ugyanakkor izolálódhatott is, mint külön, mert a falusi zárt világ ellenállt a modernizáló törekvéseknek. A kommunizmus helyi építői településen belül gyakran szándékosan feszítették és uszították egymás ellen ezeket a személyeket más társadalmi csoportokkal. Esetünkben a hazatérést nem méltelyezte meg ez a gyakorlat, sőt az életút későbbi szakaszaiban, a megváltozott társadalmi viszonyok között segített a megszerzett tudás és tapasztalat alanyomnak az érvényesülésben.

Az 1952-es évben pénzcseré történt az országban. Millió lejért ötven lejt adtak cserébe a község házában minden embernek, aki ott megjelent és kiállta a sort. *„Egész bútorom ára elment, amit férjhez akartam vinni... met akkor el voltunk indulva Lászlóval, hogy esküdjünk”*. De emlékezik a szomszéd boltosra (L. E.), aki éjjel hozzájuk menekítette pénzt, ami másnap értéktelenné vált. *„Három méter gyolcsért sorba kellett állni”* a későbbiekben azoknál a boltosoknál, akik korábban náluk süttették hetente a *„két kenyeret és egy cipót”*.

Az életútban ez az időszak az, amikor a paraszti világból kifele mutat több részletében is az életvitel. A felnövekvő lány önálló pénzkeresethez jut, tartalékol, ruhát vásárol magának, megismerkedik különféle polgári(as) életformákkal. A deportált, osztályidegennek bélyegzett emberek sorsában közben felsejlik az új ideológia beszivárgása, majd erősödése, ami az addig hagyományos életforma teljes átrendezését ígéri és valósítja meg rövidesen. Célorientáltak gondolom a belső értékeinek halmozatát, amelyeket viselkedésében, döntéseiben követ és meghatározónak tart Luca néni. Célkövető, tudatosan szervezi az életét, melynek e szakaszában a hagyományos életforma, a gazdálkodás és az ehhez kapcsolódó tudás kezd megbomlani.

Újasszony – új rendszer

Férjhez megy Gyuri-Dávid Lászlóhoz. Otthonról megkapja a jussát, *„elírták a föld részét”*, mellé állatokat is, mert a beszolgáltatások terheit így is meg akarja osztani az édesapja a családdal, *„könnyebbülni akart”*. *„Pityókát, lent, szénát, szalmát, szemet, zabot, húst kellett beadni”* – akkor is, ha nem volt termés éppen az esztendőben. Ilyen esetben meg kellett vásárolják a disznót, hogy legyen mit leadni. Férje Gernyeszegen a már ott megszervezett állami gazdaságban sikeresen dolgozik több éven át. Rendre munkásasszonyokat, leányokat toboroz és visz oda mezőgazdasági idénymunkára, három-négy hétre. 1957-ben ő is elmegy tucat-magával 25 ha vetést sarlóval aratni.¹³ Kevesebb mennyiséget akarnak fizetni, amikor ő kiáll az igazuk mellett. Fogadásból vállalja, hogy kiszámolja a földterület méretét, kockáztatva a teljes keresetét. Neki volt igaza, nyert, amin osztottak a munkatársakkal. Az iskolában jól megtanult számolni, az édesapjától bátorságot és igazságérzetet örökölt, ez volt a magyarázata a tettének.

A korábbi szolgálói életforma folytatását látom ebben az élethelyzetben, melyben, mint fiatal házaspár együtt szegődnek el készpénzkereseti munkára, férjével együtt dolgoznak lakóhelyüktől távol. A férj, aki kevesebb földet hozott a házasságba és nem rendelkezik a helyi társadalmi gyakorlatnak megfelelően saját lakással, ragaszkodik ehhez a munkalehetőséghez. Együtt többet is keresnek és „biztonságban” is tudja maga mellett az asszonyát. Nem (polgári) családok alkalmazottai, hanem az újonnan létesített állami gazdaságban, társasban dolgoznak. Úgy gondolom, hogy ez a tapasztalat teszi őket alkalmazkodóbbakká itthon, amikor megalakul a helyi termelőszövetkezet, társas, avagy kollektíva. A szerzett pénzből szépen gyarapítják a vagyontukat itthon.

Férjével önálló életet kezdve, László nevelő szülei közötti közösségben, örökölt házból igyekeztek boldogulni. Tatarozták a házat, csúrt építettek, kutat ástak és földeket vásároltak tíz év alatt, amikor erőszakkal beírták őket a kollektívába. Történeteiben érzékelteti alanyom, ahogyan „meggyőzték” a helyi parasztságot, mielőtt ők is alkalmazkodtak

13 Egyik sajátossága a falunak, hogy készpénz kereseti idénymunkára járnak a férfiak és a fiatal asszonyok, lányok 150-200 km-es körzetbe, ahova vonattal vagy gyalog jutottak el.

az elvárásokhoz. Az általa „TÓSZ”-ként¹⁴ emlegetett társással éveken át zavarták és kecségtették az embereket 1962-ig. Ekkor a boltot lepecsételték, a kuláknak mondottakat (V. P., P. A., N.- P.F.) teljesen kismemizték otthonaikból¹⁵ is, és az egyszerű népet addig erőltették, amíg alá nem írt. Hiába „nem akartunk no, béállni egyáltalán”, „bolyongtak az emberek, ki merre tudott”, „a Lokon ültek az oldalba, havazott, haza jöttek”. Ellehetetlenítette itthonról a szervező bizottság férjének is a munkavállalásait, levelet írva a geryeszegi és laposnyai munkahelyére, kénytelenek voltak aláírni a belépési nyilatkozatot. Ez abban a pillanatban azt jelentette, hogy minden „földet, szekeret, ekét, talyigát, állatot, pityókát, szemet, elprédáltunk- csak olyan fél áron fizettek valamit később”. „S László engem küldött el aláírni” – mondja keserédesen mosolyogva, mert megszegte az apai tanítást „azt monta nekünk és odanevelt, hogy a tiéteket ne hagyjátok, de a másét elvenni nem szabad”.

„Hát lehetett olyan négy óra, jönnek s verik az ablakot, s kérdelem ki az, s mondják, B. F. vót, O., F. D., s B. L.-bá jöttek. S montam nem engedem bé egyáltalán, egyedül vagyok s nem engedem bé, de ilyen jó élesen, de az ablak annyira magass vót, eccer le vót setítve, de ők nem es láttak vóna bé, közbe odaki pince vót, de a pincébe vót egy lejárata, s én ott szőnyeget csavartam, me mű megbeszéltrünk hogyha valaki jö nem engedem bé, s ő el fog bűni. Én az ágyat, hogy mű aluttunk úgy, akkor még nem vót paplan, csak gyapjúlepedő, én úgy csináltam, s a közepit megnyomtam, hogy egyedül aluttam, s én ahogy velek beszélgettem, 'nem engedem bé, jöjjenek reggel', s türtem a szőnyeget, me még akkor

nagy szőnyeg se vót, s felvettem a födelet s a pityóka tejire így László lebútt így, lebútt s én csak éppen a födel visszament, s a szőnyeget visszacsínáltam, de addig es beszélgettem, hogy ne es kérjék, me nem engedem bé, egyedül vagyok s baj lesz, s ott montam, amit, mindent, jöjjenek nappal, s nem engedem bé, de engedjem, s közbe mán kezdett es világodni, s hát osztán kinyittam az ajtót me világodott, még a szekrén hátánál s mindenütt megnezték. S egyáltalán nem kapták, de én úgy (gondolat félbeszakadt), amit kérdeztek én válaszoltam mindent, de kellett még ügyeljek, hogy úgy beszéljek az uram es hallja (kacag), hogy nehogyan oylan. Megmontam ne es kérjék, me egyáltalán én alá nem írok, egyáltalán. Mikor ő hazakerül írja alá, s én nem írok, de mondom, hogy kellett még avval es alkalmazkodjak. Montam, hogy körmeimet letöri, ha én aláírok, s minden. S mondom bémentek, ezelőtt a szekrények sarkokra vótak téve, s szekrén a hátánál s mindenütt megnezték, hogy nincs elbűva, de nem vót, meg nem kapták. No s osztán mán akkor elmentek, de mindennap hívattak, hol az iskola, hol ide, hol oda s osztán eccer mán mindenki béállott, mindenki megunta s kellett haza jöjjen, me nem es attak munkát, s ott a télbe s a hidegbe, s minden, no s osztán csak aszonta, hogy írjak én alá, s én kellett osztán aláírjak jó hosszú időre. S így lett a kollektíva”.

A földtulajdonforma megváltozásával ebben az életszakaszban lendületet vesz a tradícióvesztés. A paraszttalanodásnak esetünkben nem az életmódbeli folyamata változik (alanyunk nem távolodik a földművelési életformától), hanem az önállóságát, gazdálkodásában saját döntéseinek a lehetőségét veszíti el a tulajdonnal együtt. Az itt felelevenített és megélt történetben Luca néni férjével való kapcsolatának két vonását érdemesnek tartom kiemelni: az agitátorok éjszakai látogatásakor, miközben a férjét elbűjtatta, úgy igyekezett beszélni a látogatókkal, hogy azt a férje is hallja. Részben a helytállását bizonyítja, de inkább az ura féltékenységének nem akar okot adni még ebben az éles helyzetben sem. A férj végül mégis őt küldi el a belépési nyilatkozat aláírására, mintha így „kevesebb” lenne a súlya, vagy magát akarja megkímélni a kellemetlen helyzettől.

Az előbbi interjú részlet részben erősíti a kollektivizálás szenvedő 'áldozat' narratívát Luca néni részéről, aki szembe áll azokkal, akik zaklatással kényszerítik a „beírásra”, mivel ezzel sértik a méltóságérzetét, államosítják földjeiket, életformaváltásra kényszerítik. Az életút folytatásában pedig egészen nyugdíjba vonulásáig ezekkel az emberekkel dolgozott együtt az új feltételek között. Igaz ugyan, hogy környezetében is átalakult a korábbi habitus,

14 Romániában tizenhárom évig tartott a kollektivizálás. Kezdeti szakaszban TOZ típusú társas gazdaságokat létesítettek, melyekben a földterületek és az egyéb mezőgazdasági eszközök, igásállatok (még) magántulajdonban maradtak. Közösén dolgoztak, a termést a bevitt területek nagyságának arányában osztották szét. A kollektivizálás végére ezt a formát átalakították kollektív gazdasággá. Vö. Oláh Sándor 2008 *Kivizsgálás*. 229-242.

15 A községben nem voltak nagybirtokok. Helyi kulákok azok voltak, akik 1940–44 között gazdaképző tanfolyamokon vettek részt, állami segéllyel vásároltak cséplőgépet, malmot működtettek stb. A helyi életvilágok céljait megtaláló újításokkal lettek sikeresebbek, vagyosabbak. Az új rendszer őket nevezte kizsákmányolóknak és lehetetlenítette el családjaik mindennapi életvitelét, jövőbeni perspektíváit. Mégis rövidesen ők lettek a helyi fogyasztási szövetkezet munkatársai, a helyi tejporgyárban pedig középvezetői állásokat töltöttek be többen ezekből a családokból származó gyerekek.

munkaerőcs, munkaritmus, de sokaknak – így számára is – jót hozott az új helyzet. Nem jelentett zsákutcát akkor sem, ha kétséget kizáróan, fejlődött volna saját ritmusában is a családja.

Innentől kezdve, „*reánk vótak kapva*”, végig dolgoztak a helyi tsz-ben. Férje közben kőfaragással foglalkozott, ő pedig csoportos volt, közös gyerekük nem született. Jártak orvosokhoz, „*átfúvason is voltam*”, „*nem velem volt a baj, nálunk a családban ikrek is voltak*” – zárja le és egyben háritja el az okokat. Elmondása szerint otthonról hozta a tudást, amire szükség volt a kollektívában és később a „*mérnökök igazítottak*”. Igyekeznük kellett nekik is, ahogy mindenkinek, hogy évente teljesítsék a normát (60 munkanap), ami biztosította saját kertjének szabad megművelését 0,25 ha területen. Még így is volt gondjuk a 60 nap teljesítésével, amikor a munkabalesetben elhunyt testvére, B., két kiskorú gyerekekét, D. és G., gyámként magukhoz vették. Ezzel a ténnyel tudott érvényt szerezni, a saját kertje művelésének, mondván: „*az árvák kenyerét veszed el!*” gondolat elrettentette a közeli földre áhítozókat.

Évente beszámolóval tartoztak a gyerekek neveléséről a helyi gyámügyi hatóságot gyakorló párttitkárnak, mert havonta 282 lej gyereknevelési pénzt kaptak az államtól. Az összeg kicsi volta mindig sértette őket, mert „*szemkiszúrás*” volt. A megélhetésért és a családi békességért kezdetektől komolyan kellett iskola mellett dolgozzon a két fiú is a tsz-ben rendezést, etetést, fogatosságot vállalva, pityókát szedve, lent nyúve, hogy „*sógor bácsi*” meg legyen elégedve. „*Ami rossz ló volt, mind oda adták nekik, lógtak a kombájn (arató- cséplőgép) oldalán az ocsús zsákkal, mentek a tehennel etetni az útban, de dolgozott a két gyermek*”. Közben így nevelte: „*aszt montam neki, mikor reggel kellett menjen, úgy sajnáltam, mondtam G. addig tanólj, míg látsz, de hogy ne kéjen kollektívába dőgojz*”. G., minden érettségi előtti egészségügyi gondja ellenére (retina leválás a szemén), elvégzi a jogi egyetemet Kolozsváron és ma sikeres ügyvédi irodát vezet egy dél-székelyföldi kisvárosban. Luca néni büszkesége, aki felismerte, hogy bárkinek joga van a tanuláshoz. Fontos, hogy eszközökhöz férjen hozzá, amivel növelheti tudásállományát, ami segíti életben maradását, jogainak érvényesítését. A polgárosodás folyamatában Benda Gyula (1991) által megfogalmazott állampolgárság fele vezető út ez, vagy maga az állampolgárság gyakorlása.

A szocialista iparosítás lokális modernizációs hatása

A tulajdonforma változása teljesen átrendezte a helyi viszonyokat. A töredezettség az egyéni-családi életvitel általános jellemzője lett, melyben a változások generálta szakadások sorozatának következményeként a tőkeformák új típusú struktúrái kelnek életre. Középpontban a család marad Luca néni értékrendszerében, a nagy célokat a gyerekek felnevelése, taníttatása jelenti, de a lehetőségek, cselekvési alternatívák másik éthoszt, viszonyulást, pluralizálódást és újfajta skill-eket mozgósít. Az individualizáció nem csupán anyagi, de szellemi vonatkozásban is általánossá vált életstratégia, egyéni-családi életút jellemzője, melyben a tradicionális közösségi szerep fokozatosan szorul háttérbe, kiüresedik.

Külsőleg látványosan és általánosan átalakul a falukép, amihez emberi erőforrásra, kapacitásra, társadalmi erőre volt szükség, mely mozgásban tartotta, nem engedte depresszióba süllyedni az itthon maradt, kétlaki életformát gyakorló közösséget, mivel a korábbi birtokszerzési minták (földvásárok), célok (igásállatok, földműveléshez szükséges eszközök) indokolatlanok és elérhetetlenek lettek, lakásukba kezdtek beruházni. Saját lakást vásároltak, rajta tömör fából rakott, 23 m hosszú csűrös istállóval, ami 1973-ban villámcsapás miatt leégett. Az épületen biztosítás volt, így nem kezdeményezték az ilyenkor szokásos gyűjtést a faluban, hogy „*László a korcsomában ne hallja*”. Önerőből újra tudták építeni, mert a CEC-ben (takarékpénztár a szocialista érában) pénzt tartottak kamatra lekötve. E két tény ekkor még szokatlan és általánosnak egyáltalán nem volt mondható. Tehetőségről, a pénzzel való gazdálkodás ismeretéről, valamint beosztó, távlatosan tervező gazdálkodásról tettek bizonyosságot.

A rokon gyermekek, ahogy hozzájuk kerültek, beilleszkedtek az új miliőbe. A helyi párttitkár, aki beszervezte korábban a kollektívába Luca nénit és a férjét, (O. J.) segítségével és biztatására megnyitotta az udvarunkon a Tejporgyár tejcarnokot/tejbegyűjtő központot. Ez nem csupán munkakönyves alkalmazást és egyben biztos havi jövedelmet jelentett kilenc évig a családnak, hanem plusz megélhetést is, mert „*a kannák aljában mindig maradt egy kicsi tej, amit ki lehetett mosni a disznóknak*”. Mindez el-lensúlyozta a tejszármazékok kötelezettségét szorgalmazó agitációs munkával való vesződést és személyeskedést, amivel egyrészt a tervet kellett teljesíteni, másrészt pedig megismerték az embereket: „*kik hoznak puliszkát, rizset, laskát a tejben*”, mert otthon előbb

jóllaktak és a maradékot hozták a csarnokba. A narrációnak ez az apró részlete a szocialista rendszerben ekkorra már általánossá vált, fellazult munkaerőkölcsről, lopásról szólt. Ebben a logikában erkölcsi megnyugtatóként az állam kezdte a lopást, mert elvette mindenét az embereknek, akik rá voltak utalva, hogy visszavegyék azt, amire szükségük volt a pillanatnyi biztonságukhoz, megélhetésükhöz. Ebben a helyzetben Luca néni, ahogy a kollektívban való csoportossággal is, alacsony szinten, de mégiscsak a hatalmat megjelenítő, azt képviselő személy lett, mintegy kapocs a dolgozók és vezetők között. Vagyis, és ez rendkívül fontos: a helyi reciprocitási rendszer, kooperációs hálózat aktív, véleményformáló résztvevője.

Tortákat süt és rendre szakácsnői munkát vállal lakodalomban, ami hagyományosan presztízst jelentő női szerep. Népszerű, mert „olcsón” tudott főzni akkor, amikor krónikus élelmiszerhiánnyal küzd Ceaușescu Romániájában az átlagember, aki nem jutott hozzá még a „fekete vaj”-hoz¹⁶ sem, melyet a tejporgyárból loptak ki és értékesítettek az ott dolgozók. Ez a munkakör kapcsolatokat jelentett a helyi elittel: az állatorvossal, aki a lakodalomra levágott állat húsát megvizsgálta, az orvossal, aki egészségügyi felelős volt ilyen alkalmakkor, egyébként meg kiállította az egészségi alkalmassági bizonyítványt és következik a (rokon) párttitkár, aki anyakönyv-vezetőként eskített, meg a zenészek. Érdekeltség/érintettség nyomán a tanárok, a helyi szövetkezet munkatársai, akiket mind név szerint, közvetlenül emleget történetmesélés közben, és akik egyaránt benne vannak puha kötéseként az ő kapcsolati hálóijában.

Nem vállalt párttagságot, de mégis a helyi büro (tanács) tagja lett, ahova meghívták, mint véleményformáló asszonyt. Ebben a szerepkörben a mezei munkától gyakran elszólítják, gyűlésekbe hívják Csíkszeredába, a megyeszékhelyre, de még Bukarestbe is járt ilyen céllal székely ruhába öltözve. Itt szembesült először a román nyelv tudásának hiányával és az ebből adódó hátrányaival. Egy alkalommal hazaérve férje kérdésére, hogy mi volt a gyűlésben, csak azt tudta mondani: „*kérdezed az eszenyei némát, hátha az tudja*”. Ebben a részletben kérdésesnek gondolom a párttagság nélküli politikai érvényesülést. Miért fogadta el a helyi községvezetés ezt a szokatlan megoldást, amikor mindenkit

16 A helyi tejporgyárból kilopott termék, mely mögött évtizedeken keresztül hatékonyan működő kooperáció és reciprocitás alakult ki, Vö. Gagyi József 2018 *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom*.

a pártba akartak beterelni? Atipikusnak mondható, hogy Luca néni az, aki el-/kimozdul a családból, tehát nincs olyasfajta függőségi viszonyban a férjével, aki ezt meggátolhatná. Pontosabban a férje is profitál ebből a helyzetből, gyakorlatból.

A felnőtt fiúknak a helyi szokásnak megfelelően, miszerint minden család a jövőnek épít – házat építenek. A férj őt küldi szeget beszerezni/vásárolni a szövetkezetben. Sikertelenül jár, mert csak 100 kg leadott hús után adtak volna szeget. A helyi párttitkár, bár rokon is volt, mégsem adott ki igazolást a vásárhoz. Így a szomszédos román többségű településen a Remetéről elszármazott boltos közbenjárásával tudtak építkezési anyaghoz jutni. A kor állapotairól beszédes történet ez. A hiány általános volt, de kis ismerettséggel a szomszédos román falvakban (Gyergyóvárhegy-Subcetate, Salalmás-Sármaş, Galócás-Gálauş, Maroshévíz-Topliţa) könnyebben lehetett vásárolni, mint itthon. A férjénél, aki ekkorra már féltékeny is volt felesége sikerességére, betelt a pohár. Luca nénit állandó veszekedés közepe „engedte el” ilyen helyekre a későbbiekben.

A megépült ház különlegessége és a maga korában teljesen rendhagyó volta abban áll, hogy az alsó szinten zöldségüzletnek vagy kisboltnak kialakítható helyiségeket alakítottak ki, melyek közvetlenül az utcáról közelíthetőek meg. Ma ez nem feltűnő, de a szocialista időszak eszméi között ez a keretekből való kilépés a képességekről és bátorságáról szólnak. A polgárosodás jeleként értelmezhető ez a megoldás. A házban jelenleg az egyik felnevelt fiú gyereke él az ő gyerekeivel. „*Ha László élne, nem autózhatnának kereken az udvaron az unokák...*” zárja le ezt a témát Luca néni. Nem csupán a modernizációból fakadó különböző életvilágok feszültségei húzódnak a nagycsaládi együttélés e narratívája mögött, mely kapcsán a térhasználat, a fogyasztás vagy időgazdálkodásra gondolhatunk. Az ő és rokonai személyes viszonya a férjével/„sógor bácsival” köszön vissza a rövid értékkitéletben: szétfoslott a nagycsalád toposza.

Újra saját földeken

Nyugdíjazását követően érte meg a rendszerváltást, a földek tulajdonjogának visszaadását. A tejporgyárnál ledolgozott 9 évre és a kollektívában szerzett 29 évet összegezve kap 1150 lej (236 €) nyugdíjat. Azóta gazdálkodtak férjével, annak haláláig állatokat is tartottak, most már „*csak hagymát,*

*pityókát, murkot*¹⁷ termel. (A kapásnövényekkel való dolog nem számított korábban sem igazi mezőgazdasági munkának). 2006. október 3-tól „*karácsony szombatjáig*” Csíkszeredában és Bukarestben volt kórházban súlyos betegként. G. nevelt fia segített átvészelni ezt a helyzetet: orvosokat szerzett, szállította, „*pesztrát és tolmácsot fogadott*” melléje és minden költséget fedezett, „*amíg lábra nem állították*”. Sok nehézséget és kellemetlenséget okozott neki ez idő alatt is a román nyelvtudásának hiánya. „*Bukarestbe, én egy szót románul nem tudok. S nem menyek Bukarestbe, inkább itt kiszökök*¹⁸ az emeletről, de én Bukarestbe nem megyek”. A gyakori oda-vissza járkálásban a férje nem tudta elkísérni, „*mert állatok voltak...*”, azokat rendezni kellett. Csak egyszer ment el vele, amikor alá kellett írni a műtétbe való belegyeztést. Ekkor a román orvos humorosan, de számon kérte, hogy a felesége miért nem tud románul? „*Nem én neveltem*” – volt a férje válasza. Finom árnyalati értékrendek a férfi-női kapcsolatról ezek a részletek: a férjnek „nincs ideje” orvosokhoz kísérni őt, látogatni a beteget, nem felelős az ő szellemi, fizikai képességeiért. Érzelmekről, egyenlőségről, kiegyensúlyozott, támogató kapcsolatról hiábavaló feltételeznünk akár csekélynyit is.

Luca néni itthon, felépülve szembesült azzal a ténnyel, hogy időközben minden földet, azt is, amit ő hozományként hozott a házasságba, azt is, amit közösen vásároltak, a férje csak a saját nevére íratott a rokonai segítségével. A CEC könyvből (takarékbetét) kikerült az ő neve és a sógornő adatai szerepeltek. „*(...) én legjobb tesvér vótam, s mindenre s minden (...)*” „*A rokonságból ellenség lett (...)*”, különösen így, hogy ő élte túl a férjét, és annak rokonai elestek az örökségtől. Számára a közösen elért eredményeknél is fontosabb a családi öröksége, hozománya, amivel a házasságba érkezett. Az életút kiélezett helyzetében találkozunk ezzel a jelenséggel, de mégsem tekinthetünk el az enyém–tied, miénk–tietek ellentétpár felbukkanásától, ha földről van szó. Esetünkben nem elegendő a közösen leélt élet arra, hogy ezek eltűnjenek. Sőt, pregnáns és akkut kérdéssé válik az örökségen való megosztás a történet nyomán. Az ügyvéd fiú tudása és segítségével nélkül nem sikerült volna gyorsan és elegánsan rendezni a jogszerű örökséget, amit korábban nyereszkedési vágyból a férj igazságtalanul próbált átjárszani a saját családja javára. A történet végkifejletét Luca néni megelégedettséggel nyugtázta.

17 sárgarépa

18 kiugrok

Nemek és igenek

A felnevelt gyerekek udvarlása és nőülése körül rendre alakultak ki egyet-nem-értékek a feleség és a férj között. László azt akarta, hogy az ő rokon-ságából kérjenek meg leányt a fiúk, hogy a vagyon megmaradjon. A leányos házaktól ajánlatokat kaptak többször is a fiúk: „*S mondom menj É-t adják, me I., mikor megrészegeted, még ha a kapu bé vót es zárva, de kizárta s béjött. László olvasta így az újságot, s én le vótam feküve s tettem, hogy aluszok, így megmarkolt ne... Anyatársam akar lenni, forduljon ide, s úgy részegen monta hogy ő két lovat veszen s hám van, s anyatársam lesz*”, vagy „*No, s aszonta kocsit veszen, van 2 leje s kocsit veszen nekik, hogy G. kérje meg T-t*”. A fiúk kitartottak és támaszra találtak nevelő anyjukban. „*(...) s én nem es szólok belé, s akit akartok azt kérjete, ingemet ne átkozatok, bár a földbe legyen nyugodalmam. Megértted-e?*”. „*Pedig minden kettőt úgy nyomtak esze*” – zárta le a házasságkötések előzményeit. A gyorsan globalizálódó társadalmi ideológia, a tudatosság forradalmaként aposztrofálom e tettet, olyan sérelmeket fogalmaz meg, melyek korábban jelentéktelenek voltak. Megjegyzem, a sérelmek mindig súlyosak és valóságosak voltak, csupán elhallgatták őket.

A felszínen a társadalmi, gazdasági formák, berendezkedések át- és visszarendeződését követhetjük nyomon az eseményeket mindvégig tudatosan és cselekvően megelő Luca néni narratívájában. A mélyebb rétegekben azonban, ahogy ebben a történetben is szinte változatlan marad a származáshoz köthető tulajdonviszonyok „sérthetlensége”, és a férfi – női kapcsolat leegyszerűsítése – bonyolultsága ellenére. A lányok csaknem szó szerinti „eladása”, férjhez adása a rokonságon belül a vagyon megtartása, gyarapítása érdekében több évszázados hagyomány. Luca néni mégis képes ellenállni ennek a gyakorlatnak. Betegsége idején még azt is megtapasztalta, hogy milyen következménye lett az önálló véleményformálásának: még a házasságba hozományként hozott földeket is átíratja titokban a nevére a férje a rokonai javára. Élete közepén a hatalom packázásai közel sem jelentettek ekkora traumát, mint ezek az erkölcstelen tettek élete alkonyán. Ahogy említettem, nevelt fia segítségével helyre tudta állítani, „ura” halála után a tulajdonviszonyokat, de beszédes, ahogyan elhallgatja férje elvesztését. „*Jó ember volt, ha józan volt*”, de ha élne, a fiatalok nem lakhatnának a közös udvaron az unokákkal – sejlik fel a történeteiből ismételtlen.

Záró gondolatok

Számomra, mint elemzőnek releváns, hogy a fenti értelmezés, mint kommunikatív forma, folyamatos mozgásban van az interjú szövegtestéből indulva: rituálék, szimbolikus tárgyi elemek, a felejtés, mint az emlékezet negatív formája, az elfojtás, az átírás, a helyettesítés egyenként vagy egyszerre jelen van a szövegben. A társadalmi cselekvés logikáját követve az emlékezésre, mint dinamikus formára tekinthetünk, társadalmi küzdőtérként képzelhetem el, amikor a kulturális és kommunikatív emlékezetet kutatom. A kommunikatív emlékezetben a részesezés általános, mert mindenki egyforma eséllyel emlékezhet saját történeteire, Jan Assmann (1999) modellje szerint. Az egyéni életút keretei között leljük meg a történelmi tapasztalatot. Formája ennek informális, hétköznapi, természet adta. Időszervezetében együtt mozog a jelennel, három-négy nemzedék életében, azaz nyolcvan-száz évet érint, hordozói kortársak, szemtanúk. Ezért a kommunikatív emlékezet nem egyszólamú, és nem folyamatos- hiteles – érvényes módon erre igazol rá Luca néni idősíkbontásos narratívája. Minden kortárs főleg a saját életét érintő részekre emlékszik, elsődleges élményként ezért töredezett, de nem átadhatatlan, ahogy megtapasztaltam. Nem tartozunk alanyommal azonos generációkhoz, mégis van hasonló élettapasztalatunk, ezért az egymás közötti felidézés és értelmezés sajátos arculatot kapott, szegmentált narratívákat hozott létre.

Az értelmezésem során végzett „sűrítési folyamat” másodlagos. Az emlékezet hitelességét az emlékező számára az erkölcsi igazságérzete és a hatalmi diskurzusok határozzák meg egyszerre. Luca néni élete legaktívabb kétharmadát olyan korban élte le, amikor még ezen a szinten is „diktálták” az életformaváltást. A szabadság korlátozásán alapuló nehéz kor(ok)ban e két validálási mód ütközik. A kollektivizálás, a szocializmus ideológiai alapú társadalmisítása megidézésekor rendre előtör belőle ez a probléma. A hivatalos történetírás többet nyom a latba, kiszélesedik benne a politikai játéktér, a politikai hasznosság jegyében, de a kvázi-történelem hitelességét összekuszálják a személyes emlékek. Íme, ahogyan Luca néni kulturálisan, a saját emlékeitől függetlenül is képes távolról szemlélve, erkölcsi tartalmat mellőzve, múltbeli eseményeket valóságnak, helyesnek és/vagy valótlannak, helytelennek és igazságtalannak ítélni.

Alulról szerveződő globalizáció ez: fizikailag helyet talál a világban, esetünkben nem cél az egyén

számára, de tudásának célja ez a „helykeresés”. Ez azt is jelenti: saját töredezett-szórt emlékei ellenére képes elfogadni mások gyökeresen eltérő emlékeit ugyanazon eseményről. Számos példát látunk erre a szövegtörzsetben a kollektivizálás történéseinek megítélése és a szocialista rendszer működése kapcsán attól függően, hogy ki milyen társadalmi státuszban élte meg azt. Luca néni szabadon mozgott ezeken a pályákon. Arra is találtam példát, hogy saját, kellemetlen, nehezen vállalható élményei a mából szemlélve a mérleg másik oldalára kerülnek, miközben folyamatosan ezekkel mér másokat.

A két emlékezeti kultúra között állandó az átmenet Assmann szerint (1999), általában nyolcvan-száz év alatt válik a kommunikatív emlékezet kulturálissá. Az emlékezésből kivilágító múlt elmerül az időben, abszolút múlt lesz, ami hagyományként, esetleg írott történelemként szilárdulva él tovább. Elemzésem központjában, a női életútban tájékozódva, a földtulajdon szerepe, a tudás/tanulás hatékonysága és a családon belüli férfi-női viszony áll az elmerülés előtti időszakban. Kutatásom időszerepességét, aktualitását és egyben érvényességét is ez a tény adja meg: a hajdani paraszt (nő) példáját, életvilágát, életmódját – az interjúalanyom életkorát is figyelembe véve – egyre ritkábban leljük fel a jelenben. Eljárt az idő már a szocialista kollektívában (tsz) és/vagy iparban dolgozó, de a mezőgazdasággal „utó-paraszt” vagy parasztpolgárként foglalkozó egyének felett. A jelenben pedig a gazdálkodó, vállalkozó farmer és felesége, akik a gazdasági örökséget művelik, gyakorolják, immár csak kulturális örökségként tekintenek a paraszti létre. Számukra csupán kulturális emlékezet a korábbi két generáció tudása, kommunikatív emlékezete, a föld csupán gazdasági erőforrás. A közös udvaron autókázó gyerek szüleinek kézenfekvőbb a tartalmakat abszolút múltként ismerni, jobbik esetben a mezőgazdasági hagyomány szakosodott hordozója lenni, arra tárgyiasult, megformált, rögzített formában emlékezni.

A történelmi emlékezettel kapcsolatosan azt kívánom kiemelni, ami kutatásom szempontjából releváns. Pierre Nora (1999) munkatársaival és az őket követőkkel, a történelemfelfogás kritikái közül a felszabadító következtetéseket vonják le, azaz, bármi lehet emlékezet szerintük. Közelebbről szemlélve az általuk felállított „kórismék” közül itten „az egész világot tánca viszi a globalizáció, a demokratizálódás, a tömegesedés és a média” és „a történelem nem azonos az emlékezettel, a történet nem azonos a történelemmel” (Kovács 2012:26) megállapításokat emelem ki. Az első azért, mert a történelem

linearításában divatot, aktuális mulandó hártját jelent, ezzel szemben a hagyomány intimitást, par excellence emlékező egyént és közösséget. A másodikat pedig, mert a profánt univerzálisként, tökéletlen rekonstrukcióként, absztraktként írhatjuk le a történelemtudományban. A hagyomány szent, egyedi, performatív, konkrét, maga a fejlődő élet, ahogyan Luca néni egyéni életútjában is nyomon követhetjük. Észrevehetjük ezekből a párhuzamokból, hogy amit Assmann (1999) értékmentesen kommunikatív és kulturális emlékezetként, „örvénylő szakadékként” ír le, az Noránál (1999) a fejlődés, melyet negatív előjellel illet. Kovács Éva (2012) megfogalmazásában mindez „az életteli, intim, közösségi, szent, jelen idejű és megélt múlt (hagyomány) helyét egy tökéletlen rekonstrukció, a mulandó aktualitás, a divat, a profán és a viszonylagos múlt (a történelem) váltja fel” (Kovács 2012:27). Luca néni életvilága, a gyergyóremetei társadalom részeként, a kollektivizáláskor még csak részben individualizált, a belső cselekvési térben szervesen működik a közösség és nem csupán mentálisan. Ugyanakkor az autoriter viselkedési formák elfogadottsága tradicionális jellemzőként volt jelen családi élete férfi-női viszonyaiban. Ezek a tények az elemzett életútban is kölcsönösen segítették a kollektíva és a szocialista ipar sikerességét, és ugyanakkor őt is, mint személyt, boldogulni. A gazdasági-társadalmi kényszereken túl, egyéni boldogulás lehetőségeit kínálta Lucának, mint társadalmi szereplőnek a milió, aki ebben a pozíció- és viszonyrendszerben cselekedett. A hatalom melletti lojalitás formáinak megtalálásával egyszerű és természetes életet élt, melyben az engedelmesség, a mértékletes behódolás, a hatalmi igényeknek való megfelelés kényszerpályáin próbált szabadon mozogni. Egyéni életvezetési technikájában nem találtam közösségi vállalkozást, élete egyéni cselekvések „néma” sorozata még a férjével való viszonyban is. Azt gondolom, idejében felismerte, hogy az ellenséges világ a falun belülre, mi több a családjába is beköltözött és ő ettől a tudástól vezérelve fordította a felmenő családjára javára a különböző élethelyzeteit.

Az ezredvég (nyugat-)európai társadalmait mérvadó szociológiai munkák írják le úgy, mint amelyben radikálisan megváltozott a tér és idő felfogása, a korábbi identitásminták ebben érvénytelené váltak. Az individuum maga felel a késő-modern társadalomban azonosságának koherenciájáért, mert az idő és tér diszkontinuitása reflexivitást, töredezettséget eredményezett. A vizsgált női életutat ezért is jó mintának találom: le- és kitisztult

módon beszél a múltról és jelenről, viszonyul önmagához és a társadalmi tényekhez, minden töredezettség ellenére egységben kezeli ezeket, amelyben helyére kerültek a történések. Ő most sem érzékeli széttör(edezet)tnek a közösségi identitásokat: szomszédba jár beszélgetni, kortársaival tartja a kapcsolatot, a helyi újságot ő teríti a rokonsága körében, rádiót hallgat stb. Modern szemléletben Székelyföldön is emlékezhelyekről, hagyományok felélesztéséről beszélünk, amivel a késő-modern társadalomnak, a korábbi miliók széthullása és a nemzeti identitás meggyengülése okán továbbélést akarunk biztosítani. A fellazult társadalmi emlékezet helyébe új rendszerként lépett elő a magánüggé váló emlékezet, így egymást kölcsönösen meghatározva az emlékezet és az identitás szorosan együtt járnak. Luca néni még a jelenben is a szomszédos falvakba jár tanítani a lányoknak haját fonni, konytot készíteni. Kommunikáció-kész, írástudó, gyors felfogású, mozgékony jelzőkkel írható le jelenleg is, melyek mind a modern társadalom fele mutató, ott elvárt, abban boldogulni tudó egyén jegyei, aki él a lehetőséggel, sikeres lesz. Férjét és az ő rokonait a kimaradás okozta szorongás, a lemaradástól való félelem és a frusztráció kíséri. Luca néni bendagyulai értelemben válik állampolgárrá, akinek fontos megtalálni a legjobb információt, amire szüksége van a jó döntéshozatal érdekében és képes erre. Mennyit, hol, milyen információt? – mindig sikerült kiszűrnie a számára leglényegesebb elemeket, melyek segítik mindennapi életét. Tájékozódást, elemzést, kommunikációs készségek kifejlesztését, önérvényesítést, identitásbeli kötődést egyszerre hordoz ez a készség.

Az életutat elemezve arra a megállapításra jutottam, hogy bár a paraszti faluközösségben traumatikus folyamatként történt a felülről kieroszakolt tulajdon- és életformaváltás, de ez az autentikus paraszti életvilág tartalmában már korábban megváltozott belső szükségességek által vezérelve. A paraszti lét, legalább két emberöltő óta, mint átmeneti életforma működik Gyergyóremetén is.

I. számú melléklet

Sorsz	Életesemények biográfiai rekonstrukciója	Narratív részletek
1.	László-Demeter Luca néni, 1934. augusztus 19-én született	„...leánti nevem László-Demeter Luca vót...”
2.	gyerekkor családi emlékei: nagycsalád, mezői munka, otthoni dolog, szigorúság	„...Haton vótunk tesvérek, három fiú nagyobb vót, s a leányok közt én vagyok a nagyobb. Hát mű otthon annyin vótunk, két szobába nyócan, mindenütt ágy vót, kanapén s mindenütt. Még hárman-négyen es vótunk egy ágyba...”
3.	második világháborús emlékek: jöttek a magyarok, jöttek az oroszok, iskola a kicsi magyar világban	„...amikor jöttek bé a magyarok, ¹⁹ hogy nekem is vót ilyen kicsi zászlóm, s hogy mentek édesapámék, s mind mentek, s ingemet es vittek s büszke vótam, hogy van nekem es zászlóm, s hogy jőnek a magyarok...”
4.	kicsi sereg	„...kicsi seregbe, ²⁰ hogy akkorák lettünk...” „...meg vót monva, hogy napszentületre ²¹ hazajössz...”
5.	szolgáló Hévízen és Ilván	„...me ezelőtt azt mondták, hogy abból lesz csak jó gazdasszony, aki elmenyen szógálni, s tanól, s lát, nem úgy mind otthon, hanem tanól...”
6.	leánykodás, tánc, öltözet: „napszentületre hazajössz!”	„...kicsideket nem engedték bé, tánca, tizenhárom-tizennégy évesek, mán szógálni vótam akkor mán mikor a tánca engettek...”
7.	férjhez megy Gyuri-Dávid Lászlóhoz 1952-ben, hozomány, föld elosztás,	„...ahogy férhez jöttem lettem Gyuri-Dávid Luca” „...édesapám úgy ahogy mentünk ki a háztól, én jöttem ki a leghamarabb, úgy nekem íratna es el, íratott, hogy ő könnyebbüljön, akkor lehetett eliratni a földet, hogy kevesebb legyen, me hát nagy vót a beadás.” ²²
8.	pénz beváltás	„Hát a millióétt ötven lejt attak, ott sort kellett állni, hogy ötven lejt cseréljenek bé, s annál többet nem lehetett.” ²³ „Nekem akkor az egész bútorom ára elment.”
9.	társas szervezése a faluban, beszolgáltatások, kommunista berendezkedés	„...eccer társas vót, hatvankettőbe lett a kollektíva, s akkor mán jól esszeszedtük, földet es vettünk...” „...mű se akartunk egyáltalán, no de há itt osztán csak jött, szoritották jobban, mán ott se adtak munkát, hogy mindenübe ment a telefon s jelengetés s minden, hogy ne adjanak munkát, hogy jőjjenek haza s írjanak alá...”

19 A Magyar Honvédség alakulatai 1940. szeptember 10-én érkeztek a faluba.

20 Zenés táncmulatság 8-12 éveseknek szabadban vagy gazdasági épület közén, pl. csűrben.

21 napnyugta

22 A kollektivizálást (tsz.) megelőző időszak, amikor irreális mértékű terményadóval terheltek a gazdákat.

23 Minden előzetes bejelentés nélkül 1952-ben a Román Népköztársaság monetáris reformot hajtott végre, a lej (ROL) történetében harmadik alkalommal. 1 új lej 20-400 lejt ért attól függően, hogy készpénz, banki megtakarítás vagy hiteltörlesztés paritásáról volt szó.

10. nem születik gyerekük „...az én rokonságomba vót mindenkinek még M. nén, Cs. D. Pistáni való Mariskanén, Cs. F-nek az anyjának ikrek es vót, úgyhogy én...”
11. bér munka Gernyeszegen, érdek-védelem „...aszonták, hogy huszonhárom hektár az a terület, mondom, hogy én nem annyinak látom azt a területet, ez huszonöt hektár megvan ez a terület. Azt mondta, de olyan jó viccesen, hogyha huszonöt hektár lesz, minden árra adnak egy vékát,²⁴ s ha nem lesz leütik az enyim keresetből...”
12. kollektivizálás 1962-63-ban „...tuttuk, a kollektívába es kellett szekeret adni, az állatt elprédálni, me csak olyan féláron fizették, ekét, tajigát, pityókát, szemet adni, zsákkal együtt s minden, nem akartunk no béállni egyátalán...”
13. végig dolgozik a kollektívben, amíg az meg nem szűnik 1990-ben „...én végig dógoztam osztán a kollektívába.”
„Mű télen es dógoztunk, me itt a bunkereket kezeltük, hogy a hőmérsékletit, úgyhogy osztán úgy Lászlóra vótak kapva, reám es, hogy ha akartunk, ha nem...”
14. villámcsapás következtében leég a csűrjük (1973), biztosításuk volt, nem gyűjtenek a szokásos módon a faluban „...nem es engedte László, hogy gyűjcsenek, aszonta hogy fejjlbiztosításunk van, s ha kapunk valamit, s gyermek nincs, a korcsomába ő szokott járn, így mondta, s nehogy valaki felvesse, hogy menyen a korcsomába...”
15. ebben az évben rokon látogatáson Magyarországon, Mátészalkán jár „Csaó²⁵ időbe Magyarba, akkor nem vót még busz se, ez a körjárat nem vót, akkor B. F. küdött fuvarat, hogy ne menjünk gyalog.”
„...olyan jó székelyesen beszélget, hogy én magát azétt eltartanám aszonta... ezek Mátészalkán laktak s azok Debrecenbe, s ő Debrecenből ment férhez Mátészalkára s akit ő es nevelt azok olyan jó tesvériesen vótak s minden, de Debrecenbe laktak s akkor mű Á.-val elmentünk, egyik orvos lett s a másik tanár, de egyetemi tanár, A.-nak hitták...”
16. itt kapja a hírt, hogy egyik bátyja munka balesetben meghalt az erdőn, temetésre haza érnek „...B. meghalt s nekem nem es akarták megmondani egyátalán hanem hogy a László bátyja halt meg. S mű kellett hazjőjjünk, hogy meghalt. Hát hazajöttünk így mára, s hónap temették B.-t.”
17. testvére két fiú gyereke teljesen árván maradt, gyámjaik, nevelő szüleik lesznek. „Luca néni, Sógor bácsi” „...édesanyám aszonta, hogy ő meddig él, ő a gyermeket nem engedi, ő neveli, hogy hatvan éven féjjel való, nem bízza a törvény rea egyátalán...”
18. gyerek nevelés, csekély támogatás, beszámolási kötelezettség „Ilyen szócalis pénz vót. Nem kell nekem gondozó pénz me kötelességes s minden, Képviselőként Szeredában;²⁶ de kéccáznycvankét lejt csúfságból adják, így megmondtam.”

²⁴ gabonafélék űrmértéke, 25-30 l.

²⁵ Nicolae Ceaușescu (1918–1989), a Román Kommunista Párt főtitkára (1965. márc. 22.–1989. dec. 22.) szocialista Románia elnöke (1974. márc. 28.–1989. dec. 22.), diktátor, golyó általi halállal kivégezték.

²⁶ Csíkszereda, Hargita megye székhelye 1968-tól.

19. tejcarnokosa a tejporgyárnak, saját lakását használja erre „O. akarta, hogy legyek csarnokos²⁷ s a gyermekek idejárnak iskolába s pótolják a fizetést es s vállaljam el, legyek csarnokos, kilenc évet vótam...”
20. iskola mellett a gyerekek is a tsz-ben dolgoznak, de a tanulást nem hanyagolják „...osztán ők es amennyi rossz ló vót, úgy G. s máskor D., László es olyan jó rámenős²⁸ vót, iskola után es vót, hogy délelőtt egyik, s a délután a másik...”
„G. addig tanólj ameddig az orrod a földet megéri, ne kéljen felkelj, hogy menj a tehennel etetni.”
21. érettségi előtt többszörös szemműtetre szorul G. „...két tizenócnap vót a szeme lekötve (*G.-nek*) érettségi előtt, ő azon izgatta magát, hogy sógorbá most kezd idegeskedni, hogy ő nem ügyelt. Másfél órát vót a müttőbe s úgy hozták ki aszonta, mind a halottat. Mégeccer két tizenócnap vót lekötve a szeme. Retina leválás vót.”
22. családi bonyodalmak az ifjak párválasztása körül „Hanem kezdték, hogy D. kérje meg É.-t, rokonyok, s László es kezdte, hogy no esent G. kérje meg Pánkós T.-t.”
23. szerepet vállal a községi tanácsban, képviselő, (véleményformáló), gyűlésekbe jár Csíkszeredába, Bukarestbe „...amíg nem jött ez a nyócvankilenc, azelőtt, kell menni Bukarestbe gyűlésbe, s menj Bukarestbe s egy szót nem tucc románul, még székely ruhába, s kellett menni. Mi vót a gyűlésbe. Mondtam, hogy a némát, az esznyői némát kérdeje meg.”²⁹
24. krízises helyzetben (szeget sem lehetett kapni) házat javítanak és olyat építenek a felnőtt ifjaknak, melyben kocsma vagy zöldségüzlet is működhet „... s László leküdütt, s aszonta Sz. F., hogy bémentem az irodába, s mondom, hogy ne kéne szeg, me akkor nyútottuk a gránicából a szeget. Hanem tuttál szerződni disznyót vagy bornyút, nem kaptál még egy kilót sem, nemhogy amennyi kell...”³⁰
25. 1985-ben meghal az édesapja „Édesapám nyócvanöt éves vót, de még olyan mozgása vót, úgy fel kellett vetni a szénát neki s ő es, most erőst nagy a kényelem...”
„Nyócvanötbe halt meg édesapám.”
26. megbecsült szakácsnőként lakodalokban főzni jár, féltékenység „...s osztán még a lett a baj, hogy Lászlónak es, hogy így hakárhova mentünk, úgy hogy dícsérnek, hogy dícsérnek.”
27. visszakapják a földeket, gazdálkodni kezdenek újra, eladják a tejet „Hát a földekkel eccer vissza kell odamenni a földekkel, hogy kollektíva előtt az övé vot-e vagy nem.”³¹
„...hát még ne hagymát, pityókát murkot, mi kell mindent termelek...”

27 1954. október 24-én Gyergyóremetén megkezdte működését a szocialista Románia első, orosz építésű, tejporgyára. Termelő kapacitása évente 800 t tejpör és 400 t vaj volt. Nyersanyag begyűjtésével a mezőgazdaság szerkezetét átalakította, munkásainak az életmód polgári formáit kínálva a polgárosodás folyamatára a legintenzívebb hatást gyakorló beruházás volt a térségben. A tejtermelőket erőszakkal is kötelezték tejbegyűjtő központokba, csarnokokba leadni a tejet.

28 dolgoz

29 Gyergyóremete Községhez tartozó falu, Eszenyő, ahol akkor egy süket-néma ember élt. A román nyelv ismeretének teljes hiányára és az ebből fakadó „fogytékosságra” utal humorosan.

30 1989 előtt, Ceaușescu „arany korszakában” csak terménybeszolgáltatást követően lehetett építő anyaghoz is jutni.

31 1991/18. számú Törvénnyel elkezdődött az államosított és kollektivizált földek (1945–1962) fokozatos visszaszolgáltatása.

28. súlyosan megbetegszik 2006-ban, Csíkszeredában és Bukarestben kezelik három hónapon át. G. segíti a szállítását, gondozását, kezelését, nyelvi problémáit
29. időközben meghal M. testvére, nem tud a temetésén részt venni
30. férje, rokonságával együtt, a földeket és a megspórolt, takarékban tartott pénzt kezelésbe veszi. Vele, mint halottal számolnak.
31. meghal a férje (nem mondja, mikor) Elvesznek a csekkönyvek.
32. egy udvaron, de külön házban él az egyik „unokával” és annak családjával
33. meszel az unoka, közben ő telefonon segít családfát készíteni a másik unokának
34. férjével való kapcsolata
- „...itthonról a mentő elvitt október 3-án, Szeredába vótam másfél hetet, K. doktornak a keze alá kerültem. S osztán halottak napján vittek Bukurestbe s hazöttem Karácsony szombatjára. Nem jöttem, hanem hoztak. Én a lábamat a földre ezalatt le nem tettem.”
- „M. pont akkor halt meg, 2006-ba mikor én Bukurestbe vótam korházba, úgyhogy én nem vótam temetésén itthon.”
- „...K. es olyan vót, mint tesvérem, utoljára olyan ellenség lett K., hogy csuda.”
- „...László avval a mérnökkel, a J.-val ők elmentek minden földre, úgy az enyim földre, amit édesapámtól örököltem, úgy mind amit vettünk közösön. Ezt a kettőt es közösön vettünk. S a titokba semmi baj nem lett vóna, csak a nevement íratva vóna belé.”
- „...Lászlót csak eltemettük s jött, hogy a kaszagép megvan-e? S jött, hogy pityóka³² van-e, s szénánk van-e.”
- „...a csekkönyv³³ elveszett, a temetésre valót ki tuttam venni s a többit körözés alá kellett aggyam...”
- „Úgy elgondolom, Istenem, ha László élt vóna, ide nem kerültek vóna, se G. vagy odaadja se semmi, pedig G.-nak volt csinálva, de most mán annyira fajult, hogy nem azt kérték, akit ők akartak.”
- „...telefonál a gyermek, de pont meszeltünk, s ki vót rakva bútor s minden...”
- „...ugye a mostoni divatosan meszelnek a férfiak, s kimentem s mondom mondja hangosabban me nem hallom. Hanem apjának a tatáját, s no úgy elmondom, hogy édesanyám mikor született s minden, de kérdeztem, hogy írod-e, vagy csak, s gondoltam minnyá megint kérdez.”
- „Úgyhogy az én tesvéreim még ennyit se kaptak vóna, ha én haljak meg, hogy a Titluba³⁴ nem íratott belé. S magára tetetett mindent.”
- „...olyan békességesen éltünk míg így ez fel nem merült.”
- „Osztán került, hát még itt es hagytam, hát J.-nél vótam ejsze no, ebből kifolyólag vótam s én, ha László nem ment oda K.-nak az anyjához nálunk itt egy szó se vót”.

32 burgonya

33 takarékbetétkönyv

34 birtoklevél

Felhasznált szakirodalom

- Appadurai, Arjun 2011 A kutatáshoz való jog. *AnBlok*k, 5:66-75.
- Assmann, Jan 1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Benda Gyula 1991 A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. *Századvég*, 169-176.
- Bartlett, Frederic Charles 1985 *Az emlékezés*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Corti, Louise 2000 Progress and Problems of Preserving and Providing Access to Qualitative. *Forum Qualitative Sozialforschung Social Research*, 3.
- Csepeli György 2018 Meghasadt identitás. *Mozgó Világ*, 2. Online: <https://mozgovilag.hu/2018/02/24/csepeli-gyorgy-meghasadt-identitas/>
- Gárdos Judit 2011 Interjú szociológiai források újrafelhasználása. *Szociológiai Szemle*, 21. (3):125-145.
- Kovács Éva 2007 Narratív biográfiai elemzés. In Kovács Éva szerk. *Közösségtanulmány*. Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi tanszék. Budapest – Pécs, 373-397.
- Kovács Éva 2012 Az emlékezet szociológiai elméletéhez. *Socio.hu*, 1:23-35. https://socio.hu/uploads/files/2012_1/5kovacseva.pdf <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2012.1.23>
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2002 *Mutatkozás*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Kovács Teréz 2018 A megszakított polgárosodás újraindítása. In Bozóki András – Füzér Katalin szerk. *Lépték és ironia*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 55-72.
- Magyar-Vince Enikő 2002 *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin prisma antrropoligiei feministe*. Desirei Alapítvány, Kolozsvár.
- Nora, Pierre 1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 3:142-157. <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html>
- Olick, Jeffrey K. – Robbins, Joyce 1999 A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemotikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig”. *Replika*, 37:19-43.
- Smith, J. M. – Szathmáry, E. 2012 *A földi élet regénye. Az élet születésétől a nyelv kialakulásáig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tengelyi László 1998 *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

Fortepan / Hámornik Balázs

A ZSIDÓ KÖZÖSSÉGEK FŐBB SZOCIÁLIS ÉS EGÉSZSÉGÜGYI VÍVMÁNYAI

[DOI 10.35402/kek.2021.2.2](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.2)

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy bemutassa a zsidó közösségek által létrehozott szociális és egészségügyi intézményrendszer főbb elemeit, amelyek nemcsak a hittestvéreknek nyújtottak segítséget, hanem keresztény rászorulóknak számára is elérhetővé tették az ellátásukat. A pezsgő civil élet – ami a főként a két világháború közötti időszakokra tehető – sok embert mozgatót meg az ortodox és a neológ zsidóság körében egyaránt. A felebaráti szeretet, az egymásról való gondoskodás igénye különféle intézményeket hívott életre, melyek közül van olyan, ami a mai napig az alapításakor kitűzött célnak megfelelően végzi tevékenységét, ezzel szolgálva a zsidó közösséget.

Abstract

The aim of this study is to present the main elements of the social and healthcare system established by the Jewish, which has not only offered help for their co-religionists but also were available for Christians in need. The vibrant civil life, which mostly marked the era between the two world wars, motivated many people among the Orthodox and Neolog Jews as well. Their love of neighbour and their benevolence created several institutions, among that some carry on acting for the very same purposes when they were founded, serving the Jewish community.

Bevezetés és problémafelvetés

A magyar szociális gondoskodás és szociálpolitika története a mai napig sok feldolgozatlan témát tartogat a kutatók számára. A szociális munka történetének egyik kulcsmomentuma a Katolikus Karitás 1914-es megalakulása, de működése ekkor még nem érte el végleges formáját, csak 1930-ban került sor a szegénygondozás és a szeretetszolgálatok egyesítésére, melynek előfutára 1926-ban a P. Oslay Oswald nevéhez köthető Egri Norma

– szegénygondozói rendszer volt. Ez a két világháború közötti időszak tehát a keresztény és a zsidó hitközösségekben is termékeny időszak volt a szociális gondoskodás történetében, ennek ellenére a zsidó közösségek által létrehozott intézményrendszerrel kevesebb szó esik, holott tevékenységük jelentős, ellátotti körük kiterjedt volt. Tevékenységükkel nemcsak a zsidó közösségek számára alkottak maradandót, hanem a keresztény emberek számára is segítő kezet nyújtottak, kifejezve szolidaritásukat és nyitottságukat.

Az írásom célja, hogy egy átfogó képet kapjon az olvasó arról az időszakról, amely meghatározó része a hazai szociális és egészségügyi gondoskodás történetének. A dolgozat továbbá szeretné szemléltetni a zsidó közösségek által létrehozott segítői intézmények sokszínűségét – tevékenységi köreik változásával, történeti keretbe foglalva, ami hozzájárul a hiányzó mozaikok pótlásához a magyar szociális és egészségpolitika történetében.

Az első magyarországi Chevra Kadisát 1705-ben alapították Körmenden, melyet számos egyesület alapítása követett (Harsányi 2016). A civil és karitatív tevékenység végzése sok embert vonzott, a két világháború között létrejött 46 szociális kérdéssel foglalkozó zsidó egyesület 25-878 tagot számlált, melyből a legnagyobb tagsággal a Pesti Chevra Kadisa Izraelita Szentegylet rendelkezett 15.000 fővel. A Budai Chevra Kadisa, amit 1730-ban alapítottak, 1200 tagot, az Izraelita Szünidei Gyermektelep Egyesület 1183 főt, az Autonóm Orthodox Izraelita Chevra Kadisa 1089 támogatót tudhatott magának. A budapesti zsidó lakosság szám 1930-ban 204.371 fő volt, ami a főváros teljes népességének 20,3%-át jelentette (Flaskár-Nagy 2019).

A szám adatok alapján elmondható, hogy a zsidó közösségekben pezsgő civil élet alakult ki a két világháború közötti időszakban. A szolidáris közösségekben élés a judaizmus célja mindenkor, zsidók és nem zsidók egyaránt, globális mértékben (Hábermann 2019). 1868-ban az egységes felekezet három részre szakadt, minden irányzat saját egyleteket, egyesületeket hozott létre. „Az egyesületalapítás intenzitása a zsidó felekezet minden irányzatában jelentős volt, mégis a neológ közösségek

egyesületalapítási kedve volt a legerősebb (Harsányi 2016:37).

Ortodox egyletek, intézmények

Az ortodox Szent Egylet, a Chevra Kadisa 1888-as alapítását követően számos szociális intézmény látott napvilágot, melyek gyökerei a 300-as évekig nyúlnak vissza (maoih.hu). A halottakról és családjaikról való gondoskodáson túl további közösséget támogató intézményeket is létrehozta a magyarországi ortodox zsidó közösségek, a köreikbe tartozó rászorulókat megsegítésére, betegek ellátására, valamint oktatási és nevelési feladatokat is elláttak, mellyel hozzájárultak a közösség megtartóképeségéhez is. Mai napig „...a zsidó közösségek legalapvetőbb és talán legfontosabb intézménye. Az elhunytal és gyászoló családdal való foglalkozáson túl a legfőbb jótékonyági szervezet is, amely a szegények, betegek segélyezését is hivatott ellátni” (maoih.hu).

Az ortodox egyletek közel fele „Talmud-Tóra egyesület volt, amelyek voltaképpen a Tóra tanulmányozására, a zsidó tudományok és erkölcsök ápolására jöttek létre” (Harsányi 2016:39). A tanulók megsegítésére hoztak létre számos szervezetet, jótékonyági esteket szerveztek, adománygyűjtéseket folytattak a tóra tanoncok számára. Számukra ösztöndíjakat hoztak létre, valamint ruha- és cipőadománnyal segítették a rászoruló diákokat. Több szervezet jött létre állasközvetítésre, hogy a szombattartó iparosok munkához juthassanak, továbbá jellemző volt a kedvezményes hitelek folyósítása a vállalkozások indításához. E tevékenységek nagyban szolgálták a közösség tagjainak szakmai előmenetelét, valamint anyagi gyarapodását.

További kiemelt területként megemlítendő az egészségügyi ellátás és idősgondozás, melyek egyik fő célja a rituális élelemmel való ellátás volt. 1920-tól működött a Bíró Dániel Kórház 70 ágygal, amely az első ortodox kórház volt a világon, ami a közösség számára egy óriási előrelépésnek tekinthető. Az idős emberek számára több aggok házat hoztak létre, ahol a rituális ételmezés mellett a vallás gyakorlását is elősegítették (Flaskár-Nagy 2019). Ezáltal az ortodox közösség tagjai megfelelő ellátáshoz juthattak, betartva a vallási előírásokat.

A gyermekvédelem kiépülésének egyik megtestesítője az Első Budapesti Szeretési Komaegylet, valamint a Hanna Gyermekvédelmi Intézmény, amely szervezetek sokat tettek az árva és szegény

ortodox zsidó gyermekek érdekében. Biztosítottak számukra nevelőszülőket, adományokat, nyári táboroztatást és étkezést. A szervezetek adományokból és programok szervezéséből tudták finanszírozni a gyermekek ellátását. Flaskár-Nagy Melinda további kiemelt területként jeleníti meg a szociális étkeztetést is, amire nagy gondot fordítottak: a Budapesti Orthodox Népasztal Egyesület naponta 200-300 fő részére biztosított kóser étkezést.

A szociális területen a nőegyletek tevékenysége az ortodox közösségekben is jelentős volt, ami az emancipáció terjedésének is köszönhető. „Az újszerűség nem elsősorban a vállalt feladatokban nyilvánult meg, és nem is az egylet alakításában, hanem abban, hogy nők alakítottak egyletet. Olyan zsidó nők, akik eddig családi keretek között fejtették ki aktivitásukat, ebben az irányban hatott a hagyomány, mely a nőket a családon belüli szerepvállalásra készítette” (Radnóti 2012:94). Ezek az egyletek tehát jelentős szerepet tölthettek be a közösség életében és hozzájárultak az ortodox zsidó nők társadalmi megbecsüléséhez.

Neológ civil szervezetek, kórházak

A neológ közösségek meghatározóbb szerepet tölthettek be a két világháború közötti időszak társadalmi életében, ez köszönhető a hitközségek számának és az egyesületekben, alapítványokban tevékenykedők jelentős számának.

A neológ diákokat segítő szervezetek szerepe kiemelkedő, erre a Numerus Clausus 1920-ban bevezetett rendelkezései miatt volt szükség. A törvény szerint a felsőoktatásban tanulók közül a zsidók számarányuknak megfelelő arányban vehettek csak részt az oktatásban. Ennek következtében sok zsidó származású fiatal külföldi egyetemeken kezdte meg tanulmányait, melynek fedezésére egyesületek, alapítványok jöttek létre. Az Egyenlőség hasábjain közzölt írásokban hívták fel a figyelmet az adakozásra, ahogy ez más célok érdekében is történt (Flaskár-Nagy 2019). A programok segítségével a zsidó származású fiatalok nemcsak diplomát szerezhettek külföldön, hanem a túlélésüket is sok esetben biztosította az emigráció.

Az egészségügyi ellátás, az idősgondozás és a fogyatékkal élők gondozása terén a neológ hitközségek a korszak meghatározó intézményrendszerét alakították ki. Üzemeltettek kórházakat, melyek közül kiemelkedő fontosságú a Poliklinika, valamint a Bródy Adél és Zsigmond Gyermekkorház

és a Weiss Alice Szülőotthon, továbbá a Bródy József és Fanny Tüdőbeteg gondozó Intézet is (egykor. hu). „Az emberbarát intézet neve Bródy Adél-kórház lett, a Városliget mellett, a zsidó kórház mögött épült föl és a zsidó hitközség felügyelete alatt áll, de valláskülönbség nélkül részesít jótéteményben” (Vasárnapi újság, 1897:322). Az intézmények tehát nemcsak a zsidó vallású pácienseket fogadták, hanem keresztény betegeket is elláttak, ezzel a főváros egyik jelentős intézményévé vált a kórház.

Ahogy az ortodox zsidóság, úgy a neológok is nagy hangsúlyt fektettek a gyermekvédelemre. A gyermekeket segítő intézmények közül kiemelkedő szereplő az Országos Izraelita Patronage Egyesület, az Izraelita Szünidei Gyermektelep és a Pesti Izraelita Hitközség Fiúárvaháza és Leányárvaháza.

A gyermekvédelemben kulcsszerepet kapott az üdültetés és a rászoruló gyermekek anyagi és vallási nevelésben való segítése. A fogyatékkal élők ellátása és az idős gondozás érdekében is több intézményt hívtak életre a hitközségek. Ahogy a kórházak esetében, úgy itt is alkalmazták a rászorultsági méltányosságot, valamint a Vakok Intézetében és a Siketnémák Országos Tanintézetében is helyet biztosítottak a nem zsidó rászorulóknak számára is (Flaskár-Nagy 2019). Az intézmény nyitottsága miatt a közösségen kívülről is lehetőséget kaphattak vakok és siketnémák a méltó életkörülményekre, a fejlődésre és a beilleszkedésre az állampolgárságban.

Ahogy az ortodox zsidók körében, úgy a neológok körében is alakultak nőegyletek és leányegyletek, melyek széles skálán mozgó tevékenységi kört láttak el. A legjelentősebb szervezet a Pesti Izraelita Nőegylet volt. Többnyire a belső pesti kerületekben tevékenykedtek, eredetileg az özvegyek, betegek, leányok és asszonyok támogatását tűzték ki célul, de később tevékenységi körük bővült, népkonyhát is üzemeltettek, valamint megalapították a Pesti Izraelita Nőegylet Leányárvaházát (Balázs 2013). Az egyletek munkája hiánypótló volt a belpesti rászorulóknak segítésében, a közösségi munka sok asszonyt és fiatal nőt mozgatott meg, 130 neológ és 137 ortodox egylet végzett segítő tevékenységet (Harsányi 2016).

A négy budapesti zsidó kórház múltja és jelene

A Szabolcs utcai komplexum

Az ország első zsidó kórházát Sátoraljaúj helyen hozta létre a Chevra Kadisa 1772-ben, majd II. József türelmi rendelete után, 1802-ben életre hívták a Szabolcs utcai Zsidó Kórház elődjét, a hitközség tagjainak adományából. A Pesti Izr. Hitközség Közkórházában már 1850-ben volt szemész orvos, a nőgyógyászati műtételnél pedig maga Semmelweis Ignác adott tanácsot (Strausz 1994). A megemelkedett esetszám miatt, valamint a telek hasznosítása miatt költözött az intézmény a Szabolcs utcába, amely telken létrejött a Bródy Zsigmond és Adél Gyermekkórház, amely az ország második gyermekkórháza volt, 1897-ben. A kórházak szomszéd-ságában jött létre 1910-ben Weisz Manfréd adományából a Weiss Alice Gyermekágyas Otthon, ahol ingyen látták el a terhes nőket, vallási hovatartozástól függetlenül. Az intézet meghaladta a kor szellemét, a terhes tanácsadás az országban először ebben az intézményben valósult meg. 1936-ig 20.000 nőt vizsgáltak meg (Strausz 1994).

Szintén a Szabolcs utcai tömb részét képezte a Kaszab Aladár és Józsa Rendelőintézet, ahol az ápoltak jelentős része keresztény volt, a harmincas években már 70.000 főt láttak el. Az intézmény, amelyet később Poliklinika néven említettek, az épületegyüttes járóbeteg-ellátó részlege volt.

A kórház egyesülésével egy tömb jött létre, ahol évente 10.000 beteg fordult meg. (Strausz 1994) „1920–1944 között a kórház Budapest egyik leg-rangosabb intézménye volt, a pesti polgárság és egyben a szegények ellátása vallás és felekezeti hovatartozás nélkül történt, írásos adat szerint a betegek mintegy fele nem izraelita hovatartozású volt” (Preda István weboldala).

Történeti szempontból fontos kiemelni Dr. Strausz Imre visszaemlékezései alapján az 1944. április eleji történéseket. Ekkor ugyanis az SS lefoglalta a kórházat, az intézménynek a Zsidó Tanács döntése alapján a Wesselényi utca 44. szám alatti épületbe kellett átköltöznie, ott kellett kialakítani egy szükségkórházat. Az intézmény hamar nemcsak kórházként, hanem menedékként is szolgált, zsúfoltságig telt emberekkel. A háború utolsó hónapjaiban nemcsak zsidó embereket, hanem katonákat is elláttak az orvosok. A Szabolcs utcai lepusztult épületbe 1945 májusában tértek vissza a dolgozók, amit 1948-ban államosítottak (Strausz

1994). 1954-től egyetemi rangot kapott, 1973-ban Orvostovábbképző Intézetévé vált, 1986-ban Orvostovábbképző Egyetemévé nevezték át, 2000-ben a Semmelweis Egyetem karaként működött. Ezt követően, 2001-ben az Országos Gyógyintézeti Központ nevet kapta, majd 2007-től az Állami Egészségügyi Központ tagjává vált (nepszava.hu 2016). Ebben az évben a kórházbezárási hullám hatására a jól felszerelt kórházra lakat került.

2013-tól az épület új funkciót kapott, amely hű korábbi hitvallásához, az elesettek és betegek gondozásához: jelenleg hajléktalanokat ellátó intézményként működik, a Budapesti Módszertani Szociális Központ kezelésében, ahol közel 100 fekvőbeteget tudnak egyszerre ellátni (valasz.hu 2013). Fekvő- és járóbeteg-gondozás is a rászorulóknak rendelkezésére áll, a nap 24 órájában (bmszki.hu). Ezzel hiánypótló tevékenységet lát el Budapesten, az utcán élők, kiszolgáltatott emberek számára nyújt az intézmény segítő kezét. Így az egykori Poliklinika továbbra is a rászoruló fővárosiak szolgálatában áll.

Az egykori kórházkomplexum nem minden épülete tölti be ma is a gyógyításra szánt szerepét. A Bródy-kórház főépületi részlegében, „a mintegy 37 ezer négyzetméteren, restaurátor-műhelyeket, kutatószobákat, műtermeket alakítottak ki, illetve itt kap helyet – szintén új intézményként – a Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet is. Az épületegyüttes körül egy, a nyitvatartási időben szabadon használható, 13 ezer négyzetméteres park is született” (ligetbudapest.hu). Ezáltal az épületegyüttes teljes kihasználása és felújítása megtörtént. Habár elhagyta a kórház a korábbi funkcióját, de továbbra is a közösség szolgálatában áll.

A Chevra Kadisa Szeretkórháza

A Szeretkórház 1919-ben jött létre. Évente 1500-1800 beteg ellátását tette lehetővé és ma is Közép-Európa egyetlen zsidó kórháza (szeretkorrhaz.hu). Az Amerikai úti tömbben kapott helyet az első világháború idején a Szeretkórház, Chevra Kadisa Menedékháza és a Vakok Intézete.

Az épületegyüttes tagjai közül csak a menedékház került el az államosítást, 1952-ben a másik két intézmény állami tulajdonba került. A Szeretkórház halálos betegek százainak könnyítette meg a szenvedését. A háború időszakában sebesülteket láttak el a felső emeleten, valamint gyógyítható betegek részére is nyújtottak szolgáltatást, az üzemeltetés fedezésére (zsido.com). Az Országos Idegsebészeti

Intézet a Szeretkórház épületében működik jelenleg, amely „Magyarország vezető idegtudományi intézménye, de egyike a három legnagyobb európai idegsebészeti centrumnak. Sok agyi- és gerincbeteget, epilepsziás és stroke-on átesett ember számára egyet jelent a gyógyulás esélyével” (okiti.hu). Az épület a mai napig magán viseli a korábbi stílusjegyeit.

A MAZSIHISZ a rendszerváltás után, 1993-ban kapta vissza az Uzsoki Kórházról a Vakok Intézetének épületét, ahol jelenleg is magas szintű kórházi ellátáshoz jutnak elsődlegesen a holokauszt túlélő idős emberek, de vallási hovatartozástól függetlenül fogadnak betegeket. Jelenleg Közép-Európa egyetlen zsidó kórháza, amely a vallási szabályok betartásával biztosít élelmet a páciensek számára. Ezáltal az alapításkor meghatározott célját folytatja továbbra is az épület, a betegeknek, rászorulóknak nyújt segítséget, 378 ágyon végez ápolást és járóbetegek ellátását is biztosítja az intézmény. A kórház a geriátria területén felkészült személyzettel rendelkezik, akik az idős betegek számára megfelelő ellátást biztosítanak (szeretkorrhaz.hu).

A Szeretkórház részt vett az Egyházi Kórházak Szövetségének létrehozásában, 2013-ban, amely a Betegápoló Irgalmasrend, a MRE Bethesda Gyermekkórháza, a MAZSIHISZ Szeretkórház és a Budapesti Szent Ferenc Kórház képviselői között jött létre (bethesda.hu). Ezáltal az egyházak által fenntartott kórházak nagyobb érdekérvényesítő képességet tudnak felmutatni, melynek eredményeként tovább dolgozhatnak a betegek érdekében.

A budai kórházak aranykora és tragédiája

Budán két jelentős kórház jött létre az első világháborút követően: a Bíró Dániel Kórház 1920-ban, 1931-ben pedig a Budai Izraelita Szentegylet Gyógyintézete a Maros utcában, amelynek „Bel-, sebészet- és nőgyógyászati osztálya volt, és az évente felvett betegek száma mindkét intézményben meghaladta az ezret” (Strausz 1994:50). A Bíró Dániel elődje a Városmajor utcában 1853-ban létrehozott Gyógytestgyakorlati és vízgyógyintézetet, amit Braun Bernardo 1920-ban vásárolt meg és ajánlott fel az ortodox hitközösségnek. 1934-ben 70 ágy és 25 betegszoba állt a betegek rendelkezésére (Simon-tornyai-Scheiber 2014). „Az ortodox ellátórendszer fejlődésének egyik utolsó állomása volt a szeretkórház kibővítése egy új pavilonnal a telek Alma utcai felén. 1937. január 10-én adták át a rendeltetésnek a kert felől kétemeletes, modern stílusú házat” (zsido.com).

Az intézmények történetének legszomorúbb napjai 1945 telén jöttek el. Kun András, egykori minorita szerzetes vezetésével január 12-én 84 embert mészároltak le a nyilas katonák a Maros utcában – betegeket, orvosokat és ápolókat egyaránt. Két napra rá a Bíró Dániel Kórházban folytatódott a tömeges kivégzés, ahol az udvaron és a kórház épületén belül közel 150 ember vesztette életét. Később a Bíró Dániel Kórház porig égett, helyén jelenleg lakóház áll, a Maros utcai kórház helyén pedig ma rendelőintézet működik.

Az Alma utcai szeretetház sem maradt ki a véres leszámolásból: 19-én 94 idős embert öltek meg válogatás nélkül, kegyetlenül (hegyvidek.hu). Az épületeken jelenleg emléktábla jelzi a mészárlásban elhunytak nevét. Az intézmény a mai napig az Orthodox Hitközség szeretetotthona, ahol több holokauszt túlélő is él (maoih.hu).

Összegzés

A zsidó gondoskodás, amely a két világháború között élte aranykorát, nemcsak felekezeti tagok számára nyújtott szolgáltatások összessége, hanem egy szerteágazó, fejlett intézményrendszer létrehozását is jelenti – kiemelkedő fontosságú a hazai szociális és egészségügyi szolgáltatás nyújtása területén. Az ortodox egyetek működése példaértékű volt, hiszen annak ellenére, hogy csak izraelita szegények számára biztosítottak ellátásokat, azt szervezetteren és kellő szakmaiság mellett tették.

A neológ egyesületek számára fontos volt, hogy ne csak a zsidó rászorulókon segítsenek, hanem bizonyos százalékban más vallási felekezetekhez tartozókon is. Ezzel sok esetben kivívták a kormányzat és az osztálytársadalom elismerését. Az intézmények fenntartása minden időszakban nehéz volt, de az 1919-es kommün ideje alatt hatványozottan. Szintén az összes szervezet ekkor veszítette el vagyonát vagy lehetetlenné tették el a működésüket. A talpra állás nehezen, de több esetben sikerült, magánadományok és amerikai segélyalapok segítségével. Az intézmények többsége történelmi jelentőségű, az egyesületek és alapítványok által üzemeltetett intézmények hatással voltak a szociálpolitika és egészségpolitika egészének fejlődésére.

A zsidó emberek segítőkészsége, a felebaráti szeretet ilyen mértékű jelenléte a civil szervezetek aranykorát tárja az olvasó elé. A több ezer egyesületi tag közös munkája példamutató, pénzügyi és természetbeni adományaikkal sokak számára reményt

jelentettek a mindennapokban, melynek segítségével egy szebb, élhetőbb jövő reményéhez segítették hozzá a rászorulókat.

A két világháború közötti időszakban tehát hazánk életében nemcsak a keresztény, hanem a zsidó közösségekben is pezsgő civil élet alakult ki, továbbá megnőtt az igény a szociális és egészségügyi szolgáltatások nyújtása és igénybevétele iránt. A szocializmus időszakában kevés civil egyesület maradt fent, számuk a rendszerváltást követően nőtt meg újra.

A másokról való gondoskodás egyidős az emberiséggel, a mikéntje és az intézményes megvalósulása közösségenként változik. A zsidók és a keresztények is ugyanazt az utat járják ma is, amit az első egyesületek, szeretetszolgálatok, intézmények létrejöttükor vallottak. Hilscher Rezső a témával kapcsolatban így fogalmaz: „Az emberiség legnagyobb problémája: a szociális béke megteremtésének kérdése” (Hilscher 1928:4).

Felhasznált szakirodalom

- Bethesda Gyermekkorház – Megalakult az Egyházi Kórházak Szövetsége <https://www.bethesda.hu/rolunk/hireink/megalakult-az-egyhazi-korhazak-szovetsege> Letöltés: 2021.01.20.
- Budapesti Módszertani és Szociális Központ és Intézményei: Szabolcs utcai részleg <https://www.bmszki.hu/hu/szabolcs-utcai-reszleg> Letöltés: 2021.01.20.
- Dr. Hilscher Rezső 1928 *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, MEKDSZ Szövetség-Kiadás.
- Dr. Preda István: A Szabolcs utcai kórház országos gyógyintézeti központ története <https://www.preda.hu/drpredaistvan/hu/cimlap/14-sample-data-articles/35-a-szabolcs-utcai-korhaz-orszagos-gyogyintezeti-koezpont-toertene> Letöltés: 2021.01.20.
- Dr. Strausz Imre – „Egy zsidó kórház 1944-ben. Emlékezés-vázlat ötven év múltán.”, *Múlt és Jövő*, 1994, 4:48-60. http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1224/ Letöltés: 2021.02.24.
- Egykor – Pesti Zsidó Kórház <http://egykor.hu/budapest-xiii--kerulet/pesti-zsido-korhaz/3988> Letöltés: 2021.02.24.
- Flaskár-Nagy Melinda 2019 *A zsidó szociális gondoskodás története Budapesten a két világháború között*. Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest.

- Hegyvidéki Önkormányzat – A nyilas gyilkosságok áldozataira emlékeztek <https://www.hegyvidek.hu/aktualis/hirek/nyilas-gyilkosságok> Letöltés: 2020.06.24.
- Herczeg Sándor: Hetvennégy éve történt a Maros utcai tömeggyilkosság. https://polipraktika.blog.hu/2019/01/10/hetvennegy_eve_tortent_a_maros_utcai_tomeggyilkosság Letöltés: 2021.02.24.
- Heti Válasz Online: Új élet kezdődik a Szabolcs utcai kórházban <http://valasz.hu/itthon/jovo-heten-nyithat-a-szabolcs-utcai-hajlektalandozo-kozpont-korhaza-59120> Letöltés: 2021.02.24.
- Katolikus Karitás – Történetünk <https://karitasz.hu/karitaszrol/tortenet> Letöltés: 2021.02.24.
- Liget Budapest: <https://ligetbudapest.hu/megujulo-varosliget/orszagos-muzeumi-restauralasi-es-raktarozasi-kozpont> Letöltés: 2021.02.24.
- MAOIH – Szeretetotthon http://www.maoih.hu/?page_id=89&lang=hu Letöltés: 2021.02.24.
- MAOIH – Orthodox Chevra Kadisa <http://www.maoih.hu/hu/orthodox-chevra-kadisa/> Letöltés: 2021. 02. 24.
- MAZSIHISZ Szeretetkórház – Intézményünk története: http://www.szeretetkorhaz.hu/Intezmenyunk_tortenete-p-hu.html Letöltés: 2021.02.24.
- Múzeumcafé: Izraelita gyermekkorház volt, ami máától múzeumi központ a Szabolcs utcában <https://muzeumcafe.reblog.hu/izraelita-gyermekkorhaz-volt-ami-matol-muzeumi-kozpont-a-szabolc> Letöltés: 2021.02.24.
- Népszava: Lepukkant kórházépületek – Raktárnak jó lesz? https://nepszava.hu/1115313_lepukkant-korhazepuletek-raktarnak-jo-lesz Letöltés: 2021.02.24.
- Országos Klinikai Idegtudományi Intézet – Bemutatkozás https://okiti.hu/intezetunkrol/4_bemutatkozas.html Letöltés: 2021.02.24.
- Radnóti Ilona 2012 A pécsi izraelita jótékonyági nőegylet a dualizmus korában. In: *Weiszmayér és Fuchs. Fejezetek a baranyai zsidóság 18-20. századi történetéből.* Szerk. Hábel János, Pécs, 94-95.
- Simontornyai-Scheiber* Mária 2014 A budai Városmajor utcai Bíró Dániel Kórház története. *Orvostörténeti Közlemények*, 60 (1-4).
- Zsidó.com – A „Bíró Dániel” negyed évszázada – Az ortodox kórház történetéből 2. rész <https://zsido.com/a-biro-daniel-negyed-evszazada-az-ortodox-korhaz-tortenetebol-2-resz/> Letöltés: 2021. 02.13.

NÉHÁNY SZEMPONT A JÓLÉT ÉS A JÓL-LÉT GENDER-ASPEKTUSÁHOZ

[DOI 10.35402/kek.2021.2.3](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.3)

Absztrakt

A tanulmány a nők és férfiak helyzetének kérdését veti fel a jóléti államok kontextusában. Nem célom konkrét politikai intézkedéseket, stratégiákat felvetni, mindössze további adalékokkal szolgállok az egyenlőtlenségi szemlélethez. A jóléti államok kihívásaira adott szakértői válaszok között található a nemek új társadalmi szerződésének igénye is. Ferge és Esping-Andersen állítása szerint a nemek helyzete hatással van az általános jólétre. Ennek alapján azt feltételezem, hogy a nemi egyenlőtlenségek értelmezésében, illetve az új társadalmi szerződés megszületéséhez az objektív és szubjektív jóléti mutatókat együttesen alkalmazó egalitáriánusabb megközelítésre van szükség. Valamint az új társadalmpolitikai intézkedések bevezetéséhez érdemes lehet figyelembe venni a nők és férfiak megváltozott élethelyzetét, egyéni tapasztalatát, hogy mitől elégedettek az életükkel. Hazai és nemzetközi felmérések is igazolják, hogy ott nagyobb szintű a nemek közötti egyenlőség, ahol az általános elégedettség magas szintű.

Kulcsszavak: *nemi egyenlőtlenség, jóléti állam, elégedettség.*

Abstract

This study analyses the situation of women and man in the context of welfare states. It is not my intention to give specific political strategies, only I provide additives to the inequality approach. Expert responses to the challenges of welfare states include the need for new social contracts for gender. Ferge and Esping-Andersen say the situation of the women and men has an impact on general well-being. Based on this I assume in interpreting gender inequalities and for define of a new contract between women and men shall be applied together objective and subjective indicators. And to introduce new social policy measures may be worth considering changed life situations of women and men, individual experiences, what makes them satisfy with their lives. Analyses of Hungarian and

international certify there is a higher level of gender equality where overall satisfaction is high.

Keywords: *gender inequality, welfare state, satisfaction.*

Bevezető gondolatok

„A nemek egyenlősége tehát több, mint a nők fel-szabadítása, társadalmi helyük megerősítése. A férfiakat is fel kell szabadítani. Eltekintve attól, hogy korlátozó és igazságtalan, könnyű bizonyítani, hogy a nemek egyenlőtlensége rosszat tesz a gazdasági növekedésnek” (Andersson 2006:224)

A tanulmány a nők és férfiak helyzetének kérdését teszi fel a jóléti kihívások asztalára. A jóléti állam kihívásaira adható szakértői válaszok között találjuk a nemek új társadalmi szerződésének igényét is. Tanulmányomban Ferge és Esping-Andersen által használt társadalmpolitikai értelmezésre támaszkodom. A társadalmi nem kérdéskörét a társadalmpolitikán belüli „jó társadalom”-ról alkotott eszmerendszernek tekintem, mely a víziók, az ezzel kapcsolatos eszmények, azt szolgáló kormányzati cselekvések (jogok, intézmények, intézkedések) komplexitását jelenti (Ferge 1997).

Esping-Andersen szerint a nemek között új társadalmi szerződésre van szükség. A második világháborút követően létrejött társadalmi szerződés arra alapozott, hogy a nők a házasságkötés után házas-szonyként az otthon falai között maradnak. Napjainkban azonban látható, hogy a nők iskolázottsági szintje eléri, sőt meghaladja a férfiakét, valamint a nemek közötti béregyenlőtlenségek is csökkenést mutatnak. Mindezek a nők munkaerőkínálatának emelkedését, valamint a nagyobb mértékű gazdasági függetlenséget és szakmai karrierre irányuló aspirációt vonják maguk után. A nők foglalkoztatásának előnye, hogy növeli a családok jólétét, támogatja az állami, jóléti kiadások finanszírozhatóságát, hátrányként azonban új szociális kockázatokat is teremt (instabillá teszi a családot, sérülékeny háztartások létrejötté). Ennek mentén szükséges

újrarendelni a munka, jólét és család közötti viszonyrendszert. „Mindez egyértelműen egy új, »nőbárát« társadalmi szerződés szükségességére utal, mivel a nők jólétének javítása egyúttal a társadalom egészének a jólétét is emeli” (Esping-Andersen 2006:22).

Esping-Andersen-re támaszkodva nem minden esetben lehet helytálló az a köznapis abszolútizáló megállapítás, hogy a nők mindig és minden esetben rosszabb helyzetben vannak a férfiaknál, nem beszélve arról, hogy a férfiak helyzetének elemzése nincs eléggé a vizsgálatok fókuszában. Hadas szerint a köznapis felfogásban a férfiak és nők érdekeit képviselő csoportokat, tudományt (men’ studies és women’ studies) egymással szembenállónak tekintik, azonban társadalmi helyzetüket kölcsönhatásban, egymással összefonódásban kell vizsgálni. A nők is rendelkezhetnek maskulin, a férfiak feminin sajátosságokkal, a maskulinitás és feminitás közé nem tesz egyenlőséget (Hadas 2009).

Ferge és Esping-Andersen állítása szerint, a nemek társadalmi helyzete hatással van az általános jólétre, azonban konkrét politikai intézkedéseket, stratégiákat nem vetnek fel. Tanulmányomban nekem sem célom, hogy gender-szemponútú jóléti politikához kapcsolódó intézkedést nevezek meg, mindössze további adalékokkal szolgálok az egyenlőtlenségi szemlélethez, hogy az kellő hangsúlyt kaphasson az „új jóléti politikáról” való gondolkodásban.

A nemi egyenlőtlenségek értelmezésében, illetve az új társadalmi szerződés megszületéséhez az objektív és szubjektív jóléti mutatókat együttesen alkalmazó egalitáriánusabb megközelítésre van szükség. A nemek egyenlőtlenségét szokásosan az objektív (jólét), anyagi változók elsőrendűségével értelmezik (béregyenlőtlenségek, nők és férfiak aránya döntési pozíciókban, munkaerőpiaci szegregáció, üvegfal), azonban árnyalni lehet a képet, ha mindezt kiegészítjük a szubjektív (jól-lét) változók bevezetésével, azaz az étellel való elégedettségüket is megmérjük. Azt a kérdést, hogy a nők helyzete, élete, jóléte és jól-léte hogyan hat az egész társadalom életére, azt kevesen vetik fel a jóléti szakirodalomban és leginkább Esping-Andersen és Ferge nevéhez köthetők.

Tanulmányomban a szubjektív jól-lét az étellel való elégedettséggel rokonítható kifejezés. Azt feltételezem, hogy az új társadalmpolitikai intézkedések bevezetéséhez, figyelembe kell venni a nők és férfiak megváltozott helyzetét, egyéni tapasztalatát, azt, hogy mitől elégedettek az életükkel, ugyanis a szubjektív jól-lét szempontjának mellőzésével a jóléti intézményekbe vetett bizalom csökkenhet, mert az emberek nem érzik azt, hogy személyes

véleményükre, preferenciáikra kíváncsiak lennének a döntéshozók (KSH 2018).

A tanulmányban ismertett nemzetközi és hazai felmérések is igazolják majd, hogy ahol nagyobb szintű a nemek közötti egyenlőség, ott az általános étellel való elégedettség is jóval magasabb szintű.

A kontinentális jóléti társadalmak régi-új kihívásai

A kontinentális európai modellt a tradicionális felelősségi körök megtartása jellemzi, vagyis kiemelkedően fontos a család kenyérkereső szerepét betöltő tagjának biztonsága. Azonkívül a modell társadalombiztosítás dominanciájú, tehát a foglalkoztatáshoz kötött biztosítási rendszer nyújt stabilitást a rendszeres munkával rendelkezőknek (Esping-Andersen 2006).

A kontinentális európai jóléti államok globális kihívásokkal állnak szemben. A jóléti államok három alappillérenek tehát a piacnak, az államnak, a családnak az összekapcsolódását, illetve sajátos társadalomtörténeti vonásait képezik le a hármas tipológiába sorolt jóléti modellek (liberális, szociáldemokrata, konzervatív). Általában véve az állampolgárok döntő többsége számára a piaci pillér meghatározó, hiszen jövedelmét itt szerzi meg és fogyasztóként ott költi el. A családi kötelekek alapvetőek a jólét és biztonság megteremtésében. Az állam szerepe a kollektív szolidaritáson alapul, vagyis az állam és az állampolgárok közötti társadalmi szerződésben nyilvánul meg. Elméletben az állam és család kezelheti a piaci kudarcokat, illetve adott esetben a piac vagy az állam kompenzálhatja a családi kudarcokat. Ha a gyakorlatban egyik sem képes kezelni a kockázatokat, akkor jóléti deficit, válság jön létre. Összességében minden európai ország hasonló kockázatokkal, emberi szükségletekkel áll szemben, tehát a valódi jólét függvényét a hármas pillér összekapcsolódásának mikéntje adja meg (Esping-Andersen 2006).

Ferge és Esping-Andersen is megfogalmazzák a posztindusztriális jóléti államok objektíven mérhető kihívásait (Ferge 1997; Esping-Andersen 2006). Ilyenek a folyamatos demográfiai változások, az öregedő társadalom jelensége, a családi minták átalakulása (például sérülékeny családok megjelenése), de a Castells által ismertett globalizációs hatások mint a technológia gyors ütemű fejlődése, a piaci túlfogyasztás, a hálózatosodás, a természeti környezet károsítása (Castells 2005).

A kontinentális európai jóléti modellek egy másik dilemmája a közeledés vagy távolodás az európai modellhez képest. Általában véve a konzervatív alapú, társadalmat megosztó intézkedések az európai modelltől való távolodást idézhetik elő, míg a liberális, szociáldemokrata alapú, társadalmi tolerancia irányába mutató, univerzálisabb megoldások az európai modell felé közeledést mozdíthatja előre (Ferge 1997). Egy azonban bizonyosan kijelenthető, hogy a társadalmi rétegződés kutatói a nőket hátrányos helyzetű, sérülékeny csoportnak tekintik és az uralkodó jóléti ideológia meghatározza a „nőbarát” jóléti politika mibenlétét.

A jóléti kihívásokra adható válaszokban számos szakértő azonos szempontokat jelöl meg. Javaslatuk lényege az átfogó jóléti modellváltás a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyokhoz illesztése (social investment, a tudásalapú társadalom, a humántőkébe tett nagy beruházást). Négy pontban összegzik a legfontosabb változtatási dimenziókat: 1. Új családpolitika, 2. Új szerződés a nemek között, 3. Társadalmi összetartozás erősítése foglalkoztatás által, 4. Generációs szerződés (Esping-Andersen – Gallie – Hemerijck – Myles 2002).

A második világháborút követően a jóléti állam és a nemek szerződése az akkori, hagyományos szerepekre íródott, azonban az elmúlt évtizedekben a nők iskolázottsági szintje meghaladta a férfiakét, a nők aktív tagjai a munkaerőpiacnak, a hagyományosnak tekintett egyenlőtlenségi faktorok tehát átalakultak. A nők többsége egyre jobban igényli a gazdasági függetlenedést és önálló, szakmai karriert. A férfiak helyzete ezzel párhuzamosan szintén átalakulóban van, a nemek helyzetének javítását nem is tárgyalhatjuk ellentétben egymással, kölcsönhatásban kell őket kezelni. A korábban létrehozott elveket, társadalmpolitikai intézkedéseket felül kell bírálni, újra kell definiálni és átfogó választ kell adni a modern világot alakító erőviszonyokra. A család, az állam és a piac összekapcsolódását újra kell definiálni, a jólétet ezáltal biztosítani az állampolgárok számára. Itt nyílik lehetőség az új kollektív társadalmi szerződés újrafogalmazására. Esping-Andersen szerint a politikai kihívásban két alapvető kérdés merül fel. Az egyik a klasszikusnak számító life work balance dimenziója, ahol nem csak a női, de a férfi igényeket is egyensúlyozni kell, a munkát nem csak az anyasággal, de az apasággal is össze kell hangolni. A második, hogy a korábbi időszakoknál egalitáriánusabb egyensúlyt kell biztosítani a nők és a férfiak életében egyaránt. Az, hogy ez a nemeket érintő reform képes-e a gyakorlatban megvalósulni,

függ attól, hogy az egyes országok milyen kihívásokkal néznek szembe a nemek tekintetében, illetőleg az uralkodó politikai nézetek, áramlatok és kormányok mennyire nyitottak és tárgyalóképesek ezen a téren. Fel kell tenni a kérdést, hogy melyik országban hogyan és milyen formában van szükség a nemek társadalmi szerződésének megújítására (Esping-Andersen 2006).

Andersson szavait kölcsönözve: „*A nemi egyenlőség egyformán jót tesz férfiaknak és nőknek, a »jó társadalom« szociáldemokrata koncepciójának megvalósításában pedig központi jelentőséggel bír. A nemi egyenlőség eléréséhez a férfiaknak és a nőknek is változniuk kell. A politika önmagában nem képes meghozni ezt a változást, ám különbséget teremthet a gazdasági és társadalmi struktúrák átformálásával*” (Andersson 2006:237).

A gender témáját a társadalompolitikán belüli a „jó társadalomról” alkotott eszmerendszernek tekintem, így fontos a nők és férfiak objektív társadalmi helyzete, illetve szubjektív jól-léte és az ehhez rendelhető társadalmpolitikai cselekvések illesztése.

Szubjektív változók szerepe az étellel való elégedettség meghatározásában

Ahogy láthatóvá vált, a jóléti államok a poszt-indusztriális kihívások kockázatait nagy valószínűséggel akkor kezelhetnék érdemben, ha a jólét definícióját is újraértelmezik. A társadalmi nem témája területén végzett elemzésekben, a szokásos objektív egyenlőtlenségi dimenziókon (anyagi, jövedelmi kérdések) túlmenően a szubjektív jól-léti mutatók (például az étellel való elégedettség) vizsgálatának szerepe felértékelendő. A társadalomtudományokban a jólétet alapvetően az anyagi, jövedelmi tényezők mérésével teszik láthatóvá, azonban az utóbbi években végzett kutatások (Deaton-Kahnemann 2010; Stiglitz-Sen-Fitoussi 2009) az anyagi, objektív tényezők irányából elmozdulást mutatnak a szubjektív szintű változók felé. Tanulmányomban pedig a szubjektív jól-létet az étellel való elégedettséggel rokonítható fogalomként értelmezem.

2008 februárjában Nicholas Sarkozy, a francia köztársaság elnöke felkérte Joseph Stiglitzet, Amartya Sent, Jean-Paul Fitoussit egy Bizottság alapítására, azzal a céllal, hogy a társadalmi fejlődés mérésére pontosabb indikátorokat készítsenek. Azt feltételezték, hogy az általánosságban alkalmazott módszerek nem képesek jól mérni az olyan

jelenségeket, melyek az emberek jól-létére döntő befolyással vannak. Egyes kutatók már korábban (Simon Kuznets 1971-es Nobel-díja a GNP-ért, Angus Deaton 2015-ös közgazdasági Nobel-díja a szegénység, fogyasztás, jóléti területen végzett kutatásokért) is kétségesnek tartották a gazdasági teljesítmény mérésének módjait, például igaz ez a kizárólag GDP-re építő statisztikai módszerekre. „*A közlekedési dugók növelhetik a GDP-t a megnövekedett üzemanyag-fogyasztás révén, azonban nyilvánvalóan nem javítják az emberek életminőségét. Vagy ha az emberek aggódnak a levegőtisztaság miatt, és a légszennyezettség mértéke nő, akkor a légszennyezést figyelmen kívül hagyó statisztikai mérések pontatlan értékelést fognak adni arról, hogy mi történik az emberek jólétével*” (Stiglitz-Sen-Fitoussi 2009:307). A jól-lét jelenleg a gazdasági forrásokhoz, jövedelemhez, az emberek életének egyes dimenzióihoz (hogyan érzik magukat, mit csinálnak, milyen környezetben élnek kérdésekhez) kapcsolódnak. A jól-lét mérésnek kiemelése azért nyer egyre nagyobb teret, mert a GDP-ből származó eredmények és emberi jól-létek között egyre nagyobb szakadékok tátonganak. A jól-létnek számos dimenziója van, „multidimenzionális” fogalomként tekintenek rá. „Valójában az emberek lehetőségei számítanak igazán, ami a választási lehetőségeik nagysága és a szabadságuk mértéke arra, hogy válasszanak a lehetőségek közül, tehát az általuk értékesnek tartott életet válasszák. Az életminőségbeli egyenlőtlenségeket az embereken, a társadalmi-gazdasági csoportokon, a társadalmi nemeken és a generációkon keresztül kell értékelni, különös tekintettel a napjainkban felmerülő új típusú egyenlőtlenségekre” (Stiglitz-Sen-Fitoussi 2009:316). Ez a szubjektív szempontok mérése lehetőséget ad arra, hogy a jövedelmi helyzeteken túlmenően az emberi életminőséget meghatározó tényezőket árnyaltan megérthessük (Stiglitz-Sen-Fitoussi 2009).

A jól-léthez szorosan kapcsolódik az érzelmi jól-lét, vagyis a boldogság. Ehhez kapcsolódik Angus Deaton és Daniel Kahneman 2010-ben megjelent *High income improves evaluation of life but not emotional well-being* című munkája. Survey kutatásukat 450.000 fő körében végezték a világ országaiban 2008 és 2009 között és a Gallup Organization in the Gallup-Healthways Well-Being Indexét (GHWBI) használták alapul. Az utóbbi évek kutatásai a szubjektív jól-lét két aspektusát különítik el, kutatásukban ők is erre jönnek rá. Az egyik kategória az „emotional well-being” vagyis az érzelmi jóllét, illetve szubjektív boldogságérzet, melyhez

hozzákapcsolják az egyén mindennapos érzelmi tapasztalását, amikor öröm vagy bánat éri, szomorú vagy dühös lesz. A kutatási fókuszuk az volt, hogy „Mennyire voltál boldog az utóbbi napokban?” A megkérdezetteket az előző nap érzelmi tapasztalásairól kérdezték. Arra az eredményre jutottak, hogy a boldogságérzet gyengén korrelál a jövedelemmel, melyben éves háztartási jövedelmet nézték. Kiderült, hogy a két elem közötti ugyan gyenge a korreláció, de egy küszöbérték mégiscsak van: évi 75.000 \$ háztartási jövedelem. E küszöbérték alatt a boldogtalanság összefüggést mutat az anyagi helyzettel, a küszöbérték felett ez nem jelentős. A másik kategória a „life evaluation” vagyis az élettel való elégedettség volt. Deaton és Kahnemann a Cantril's Self-Anchoring skáláját használták fel ehhez. Kérdésük ebben az esetben a „Mennyire elégedett az életével?” volt. Kíváncsiak voltak a megkérdezett alanyok véleményére, gondolataira, hogyan racionalizálják saját életüket. Itt eredményként arra jutottak, hogy a jövedelem és oktatási helyzet, elégedettség erősen korrelálnak egymással. Kutatásuk végső konklúziói között szerepel, hogy a pénzen lehetséges egyfajta élettel való elégedettséget vásárolni, boldogságot viszont nem. Az alacsony jövedelmi helyzethez társul egy alacsony élettel való elégedettség és alacsony érzelmi jóllét (vagyis boldogság). A még több boldogsághoz nem szükséges még több pénz, anyagi forrás, ugyanakkor a relatíve alacsony jövedelmi helyzethez egyfajta „emocionális fájdalomérzet” társulhat. Az évi 75.000 \$ küszöbérték ezalatt a boldogtalanság összefügg a jövedelmi helyzettel, felette nem szignifikáns az eredmény (Deaton-Kahnemann 2010).

A jól-léthez és elégedettséghez kapcsolódik az OECD Better Life Index – Country Reports felmérése. Az OECD Better Life Indexe egy összetett mérőszám, amely 11 jóléti (well-being) dimenzióban (otthon/lakhatás, jövedelem, munka, közösség, oktatás, környezet, társadalmi szerepvállalás/részvétel, egészség, élettel való elégedettség, biztonság, munka-család egyensúlya) vizsgálja meg az elégedettséget 36 országra vetítve. 88.000 fővel készült a felmérés 2011–2016 között. A kutatásból készült kivonatban, mind a 36 országra vonatkozóan riportokat készítettek el. Megalkották az OECD jóléti konceptuális szerkezeti modelljét (How's Life? Measuring well-being). Ezen az ábrán az individuális jól-lét komponenseit ábrázolják: elkülönítik az életminőséget vagy minőségi életet meghatározó komponenseket, melyek a következők voltak: egészségi állapot, munka-család egyensúly,

oktatás és készségek, szociális kapcsolatok, társadalmi szerepvállalás és politikai irányítás, környezetminőség, személyes biztonság, szubjektív jólét. A másik főkomponens az anyagi feltételek voltak, melyek előfeltételei a következők: jövedelem és vagyon, munka és pénzügyítés, lakhatás. Ezt az átlagos népességben az országokra kivetítve vizsgálták meg. Ennek alapján négy fenntartható jól-léti tipológiát jegyeztek fel: természetesen/alapvetően fontos, humánus elemeken nyugvó, társadalmi elemeken nyugvó, gazdasági elemeken nyugvó „jól-létet”. Az OECD országriportok legboldogabbjaként Dániát jelölték meg, Magyarországon egy közepes jól-léti jelöltek meg a megkérdészeket, ami alacsonyabb vagy közelíti a többi vizsgált ország átlagához (OECD 2017).

Az emberi és szolidáris értékekkel azonosuló skandináv modellben élő állampolgárok elégedettség szintje általánosságban, de nemekre lebontva is meghaladja a hazai konzervatív típusú jóléti berendezkedésben élő emberek elégedettségének átlagát. Az OECD adatokból az is kiderül még, hogy a megkérdezett nők számára az egészség, a társas kapcsolatok minősége kiemelten fontos szempont, míg a férfiak esetén ez a státuszhoz, anyagi javakhoz, társadalomban elért pozíciókhoz kötődik. Ez azt jelenti, hogy a nők és férfiak szubjektív jól-létükben ezek a tényező dominánsak, melyek értékelésénél a társadalmpolitikai intézkedéseknek figyelmet kell fordítaniuk. Az objektíven mérhető jólétben a magasabb jövedelmű és nagyobb nemi egyenlőtlenségű országokban, az általános szubjektív jól-lét is magasabb arányú. Az állami döntésekben való kiegyensúlyozottabb részvétel, a családpolitikában jellemző, egyéni igényekre fókuszáló anyasági és apasági támogatások, a stabilabb munkaerőpiaci pozíciók és a jövedelmek fokozzák az étellel való elégedettség mértékét.

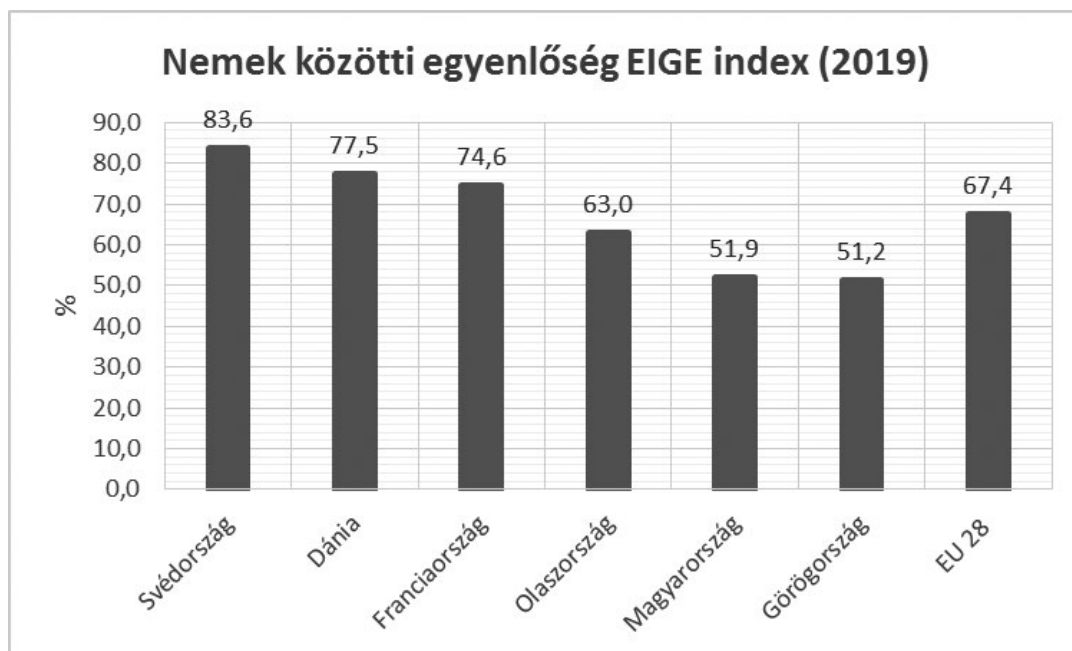
A következő fejezetben a jólét és nemi egyenlőség viszonyát mutatom be hazai és nemzetközi eredményekre támaszkodva.

Nők és férfiak új társadalmi szerződése: az egyenlőség és szubjektív jó-lét összefüggései

Esping-Andersen szerint a jóléti államok poszt-indusztriális kihívásai a nemek tekintetében is jelentősek. Nemzetközi kutatások eredményei is arra az egyértelmű összefüggésre mutatnak rá, hogy ahol a nemek egyenlőségének kezelése kapcsán a szubjektív jól-léti változókat is figyelembe

veszik, ott az étellel való elégedettség magas szintű. A jóléti kihívások nemekre vonatkozó aspektusait két dimenzióban értelmezhetjük, egyfelől az objektív, formális-társadalmi helyzetük átalakulásának következményeivel és másfelől szubjektív jól-lét érzékelésük, étellel való elégedettségük eredményeivel. Mindkét megközelítésnek vannak gender-szempontrú eltérései, de hangsúlyaik kisebb mértékben máshova tevődhetnek a szokásosnál. Az objektív-szubjektív eredmények feltételezhetően képesek a nemek egyenlőségének átfogóbb leírására, így a „jó társadalmi” víziót és az azokhoz kapcsolható társadalmpolitikai intézkedéseket is nemekre, egyénekre szabottan lehetne átgondolni.

Az objektív (jólét) egyenlőségek szemszögéből nézve elmondható, hogy a nőket érintő hagyományosnak tekinthető, formális típusú egyenlőségeket a tömeges és egyben hivatalos munkába állásukkal felszámolták. Gondoljunk itt a választathatóság, munkaerőpiacba kapcsolódás, oktatás, saját testtel rendelkezés, szerelmi házasság, szexuális szabadság, hatalmi pozíciók betöltése terén megszerzett emberi jogokra (Rost – Ádám 2014). Az új típusú egyenlőségeket a munkaerőpiacba való bekapcsolódás generálta, ide sorolhatók a hátrányok a munkaerőpiacon (üveglafon, labirintus, üveglift), nemre nem semleges szervezeti működések, sztereotip társadalmi attitűdök, magas és alacsony presztízsű foglalkoztatási ágazatok béregyenlőségei. Utóbbi esetében a feminizálódott munkakörök alacsony presztízséből következő (szociális és egészségügyi szektor) vagy maszkulinizálódott területre való bejutás akadályozása (STEM szektor) kerül előtérbe. A férfiak helyzete, családon belüli szerepe, a munkaerőpiacon elfoglalt helyzete is átalakult. A pater familias eszménye veszített zárólagosságából, amely egyúttal új, alternatív férfi szereplehetőségeknek is utat nyitott (Koncz 2008). A változásokat és az ehhez képest meglévő nemek közötti egyenlőséget felmérték. A Gender Equality Index 2019-es adatai áttekintést nyújtanak az EU 28 országainak nemek közötti egyenlőségeinek arányáról (1. ábra). A vizsgálat 2005 és 2019 között zajlott, legfőbb elemzési dimenziói az anyagi javak, tudástőke, szabadidőfelhasználás, hatalom, egészség voltak. Az EU-s irányelvek figyelembevételével végezték felmérésüket. A nemek között Svédországban (83,6%) és Dániában (77,5%) legmagasabb arányú az egyenlőség. A skála másik végpontját Görögország adja a maga 51,2%-kal. Dél-Európában például Franciaországban 74,6%, Olaszországban 63% a nők és férfiak közötti egyenlőség aránya.

1. ábra: EIGE Nemek közötti egyenlőség Indexe, 2019.

Forrás: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/about>

Magyarországon ettől kisebb az arány 51,9%-os. Az Európai Unió 28 országának átlagos nemek közötti egyenlősége 67,4%-os volt. A felmérés szerint az EU országai átlagosan csigalassúsággal haladnak a nemek közötti egyenlőségek javításában (EIGE 2019).

Sürgető az igény a feminitás és maszkulinitás fogalmának árnyalására, kiterjesztésére, ami egyúttal a munkaerőpiacon is megjelenik a női pályák maszkulizálásában és a férfi pályák feminizálásában. A társadalmak olyannyira változók, hogy azok a demográfiai viszonyokat és a családi formákat radikálisan átalakítják, igaz ez a házasság intézményére is, amely egyre kevésbé alapul gazdasági kényszeren. Kevésbé jellemző az, hogy a szülő a gyerekek felnevelésének végéig a családdal marad. Mindezek nagyobb fokú autonómiát, ugyanakkor bizonytalanságot fokozó helyzetet eredményezhet, egy új típusú „élethosszig tartó foglalkoztatási modell” létrejöttét jelenti, melynek előnyei és hátrányai is egyaránt vannak. Az említett sérülékeny háztartások száma (gyermekét egyedül nevelő szülő, szegény anyagi helyzetű házaspár) növekszik. Esping-Andersen javaslata szerint úgy válaszolhatunk a jóléti állam nemekre vonatkozó változásaira, hogy a foglalkoztatáspolitikát és a családpolitikát harmonizáljuk. Úgy fogalmazzuk, hogy a nők többsége (de feltehetően a férfiak egy része

is csak „fordított” preferenciás sorrendben) kettős preferenciával rendelkezik, a család, anyaság mellett fontossá válik a karrier építése s ezt a társadalompolitikát alakító személyeknek számba kell venniük intézkedéseik alakításában. Ezek ugyanis nem csupán a nők és férfiak egyéni jól-létét határozzák meg, de a kollektív jólét szempontjából is döntő szerepüknek bizonyul (Esping–Andersen–Sassen 2005).

A tudományos, technológiai, mérnöki és matematikai szektorra (a továbbiakban röviden STEM) még ki kell térni. Erre vonatkozóan végzett felmérést Stoet és Geary 2018-ban *Investigating the STEM gender-equality paradox – in fairer societies, fewer women enter science* címmel és megállapították, hogy a nők emelkedő száma a STEM szektorokban, az étellel való átlagos társadalmi elégedettség növelését vonja maga után. Azonban Soet és Geary megállapításait kiegészítik a tétellel, hogy az egyéni tehetséget és motivációt kell megismerni, mert a helyes pályaválasztás során ez döntő mértékű. Azokban az országokban, ahol a STEM szektorban foglalkoztatott nők aránya magasabb volt, a nemek közötti egyenlőség is erősebb volt. A STEM szektor társadalmi nem és egyenlőség paradoxonjának mélyebb megértéséhez kiemelték a 2015-ös OECD felmérés oktatásra vonatkozó eredményeit, ahol a 67 ország 15-16 éves hallgatóit kérdezték meg tudományos területekre irányuló attitűdjükről. Arra jutottak, hogy a lányok

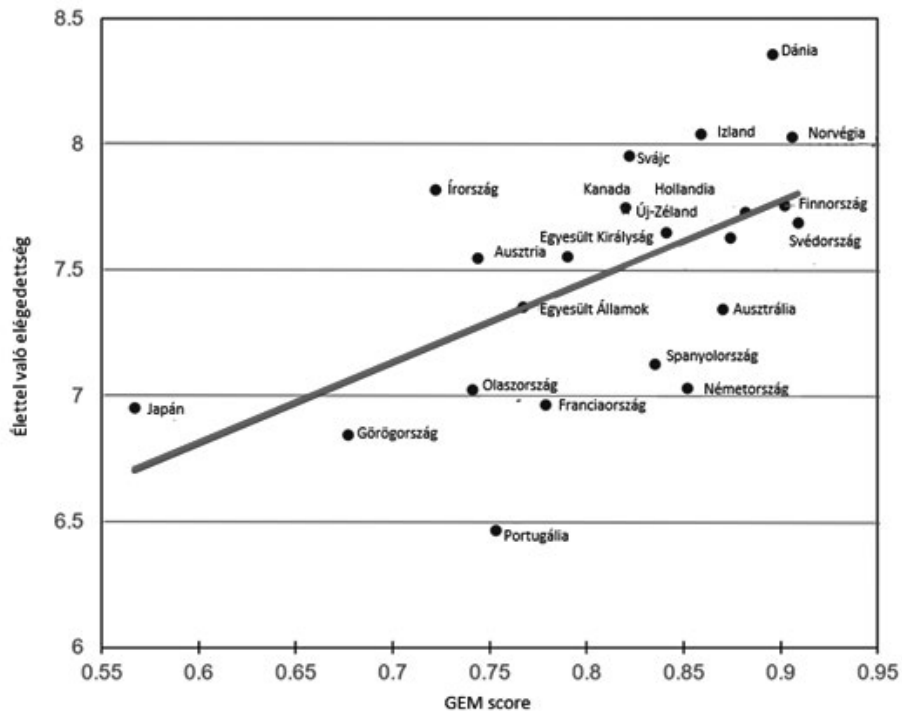
tudományos ismereteinek hiánya és a tudományhoz való negatív attitűdjük visszatartja őket az ilyen pályaválasztástól. Ha a vágyak és valódi képességek összhangban állnak, akkor az egyén nagyobb eséllyel választ számára megfelelő pályát egy olyan jóléti államban, ahol a választás szabadságát biztosítják a nőknek és férfiaknak egyaránt. Megállapításaik szerint azokban a jóléti államokban, ahol nagyobb lehetőség nyílik az egyéni preferenciák kifejezésére, ott ezek a hagyományos szocializációs fékek jóval enyhébben jelentkeznek. Úgy kell átértelmezni a nemek közötti egyenlőtlenségeket, hogy a szokásokon józan ésszel változtassunk. Ha van, aki tehetőséges a tudományban válassza azt, de ha nem, ne erőltessék rá csak azért, hogy a nemek számaránya egyenlőbbé váljon, mert nem valószínű, hogy a szubjektív jólétet azzal növelni lehet. Ne írjunk mindent a teljes társadalmi igazságtalanság számlájára, hiszen az egyéni vonzalmak, komfortérzetek meghatározók lehetnek a választásban. Abban kell egyenlőséget teremteni, hogy a fiúk és a lányok vágyaik és képességeik összhangjában hozzanak meg döntéseket a pályaválasztásukra, munkaválasztásukra nézvést (Fradera 2018).

Az étellel való elégedettség és a nemek egyenlőségének összefüggéseivel kapcsolatban az ENSZ is készített 2018-ban egy felmérést. A nők és férfiak egyenlőségét azért tartják fontosnak, mert csökkentené a társadalmi szegénységet, növelné az egészséget és erősítené a gazdaságot. Állítják, hogy a politikai működés jelentős hatással van az állampolgárok mindennapi életére. Az egyéni szabadság és emberi jogok növelésével, az oktatási és gazdasági sikerek megszerzésével, valamint a képességgel, hogy hozzáadhat a közösség életéhez, a jólét növekedhet. A nagyobb egyéni választási szabadság, a politikával való bizalmasabb kapcsolat, az intézményekbe vetett bizalom meghatározzák a társadalmi jólétet. Ennek igazolására vették a különböző mérési indexeket mint a Gender Empowerment (GEM), Gender Development Index (GDI), Gender Inequality Index (GII), és a Gender Gap Index (GGI). Ezt kombinálták az étellel való elégedettség adataival 17 évre visszamenőleg (World Values Survey, Eurobarometer), így megvizsgálták az USA-t, Kanadát, Európát, Ausztráliát, Új-Zélandot és Japánt. Arra a nyilvánvaló és egyértelmű eredményre jutottak, hogy a nagyobb nemi egyenlőségben élő országokban, az állampolgárok elégedettsége jóval magasabb volt, mint azokban, ahol az egyenlőtlenségek nagyobb mértékűek. Ezt mutatja a következő ábra (2. ábra).

Az ábra a GEM adatokat használja (vízszintes tengely), az étellel való elégedettség mértékét 1-10 skálán (függőleges tengely). Azokban az országokban, ahol nagyobbak a nemek közötti egyenlőtlenségek, mint például Japánban, Olaszországban, Görögországban az étellel való elégedettség is jóval alacsonyabb, mint a nagyobb nemi egyenlőséggel rendelkező országokban, ilyen az USA, Finnország, Új-Zéland. A legkiemelkedőbb ország Dánia, ahol a legmagasabb mértékű a nemek közötti egyenlőség és az étellel való elégedettség. A nők elégedettségének, vagyis egyenlőségének növekedése a férfiak elégedettségének növekedését is vonja maga után. A nők lehetőségeinek biztosításával a férfiak nem kerülnek hátrányba, hanem a társadalom és az egyéni jólét egységesebb képet mutathatna. A nemek egyenlőségének érdekében tett lépések minden állampolgár számára pozitív hozzáadékkal járnak (Audette 2019).

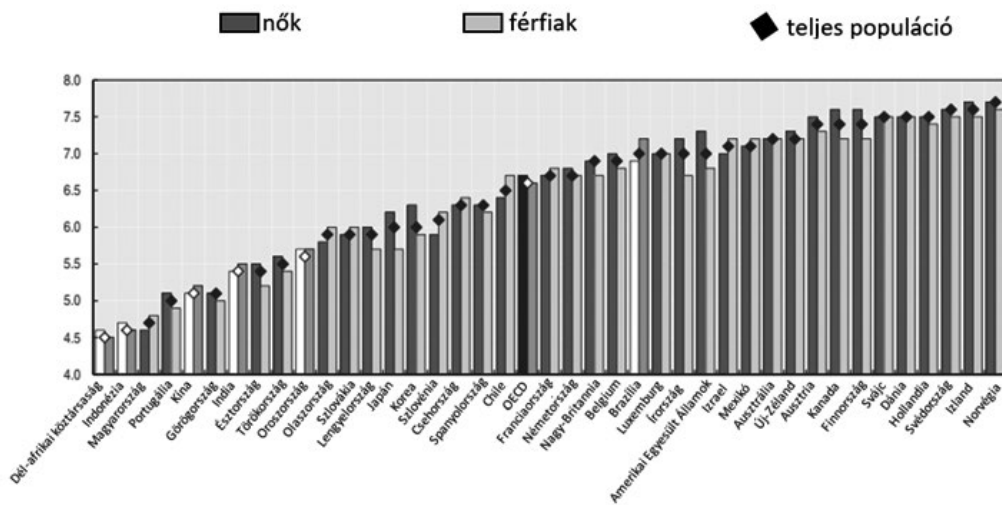
A következő ábra is ezt illusztrálja, ahogy azt az OECD How's Life 2013: measuring well-being című tanulmányában lehozta. A nők és férfiak étellel való elégedettségét hasonlították össze egy 10 fokú skálán. Késsel a nőket, szürkével a férfiakat jelölték. Jól látható, hogy nem szignifikánsan ugyan, de a női elégedettség az országok többségében valamivel magasabb volt a férfiakénál. Feltételezhető, hogy a nők és férfiak elégedettségei, ha közel azonosak, de az objektíven mérhető egyenlőtlenségek fennállnak, akkor a személyes értékelésük során vannak eltérések, mások lehetnek a preferenciák.

Giusta, Jewell és Kambhampati 2011-es tanulmányában a brit háztartások panelvizsgálatát (BHPS) végezték el 1996 és 2007 között. A szubjektív jólétet, tehát az étellel való elégedettséggel felmérték. Arra a megfigyelésre jutottak, hogy a nők és férfiak étellel való elégedettségében nincs szignifikáns különbség, a hangsúlyok, preferenciák azonban eltérők lehetnek. Abban vannak nemi specifikumok, hogy a nők számára felértékelődő jelentőségűek a társas kapcsolati minőségek, jó kollegiális munkahelyi viszonyok, családi körülmények, egészség, a társadalom szociálisabb aspektusai. A megkérdezett férfiak számára a materiális, anyagi javak bírnak magas értékkel (státusz, jövedelem, presztízs). A magasabb munkajövedelem növeli a nők és férfiak elégedettségét, azonban a gyermekek gondozása és idősek ellátása a nők elégedettségét csökkentette, míg a férfiak esetében ez nem volt jelentős mértékű változás előidézője. Azt feltételezik a kutatók, hogy a magyarázat a nők és férfiak eltérő

2. ábra: Élettel való elégedettség és nemek egyenlősége, 2019.

Forrás: Audette, 2019.

3. ábra: Nemek különbsége az élettel való elégedettségben forrás: OECD, 2013.

hangsúlyú preferenciáiban keresendő, amely meghatározza az étellel való elégedettségükről leírható listát. A munka olyan dimenzió volt, amely mindkét nem számára egyaránt volt nagy súlyú az elégedettségük szintjében (Giusta–Jewell–Kambhampati 2011).

A szubjektív elégedettségek figyelembevételével az egyenlőtlenség kifejezés árnyaltabbá válik. Koncz széles körben használatos munkaerőpiaci stratégia modelljében leírja, hogy objektíven a legmegterhelőbb helyzetben a kettős kötődésű modellt képviselő nők állnak, akik a munka és család frontján is helyt akarnak állni (Koncz 2008). Látni kell azt is, hogy identitásuk „több lábon áll”, így, ha az egyik pillér veszélynek van kitéve, a másik kompenzációs hatással tud felértékelődni. Ilyen szempontból nézve a férfiak helyzete kisebb mértékben hátrányos is lehet, hiszen a több lábon állás objektíven mért preferenciák és a társadalmi szerepüknek való megfelelés kényszere okán sokkal gyengébb jelentőségű. Természetesen nem arról van szó, hogy nincs egy társas, családi szféra ahová visszavonulhatnak, hanem nehezebben élnek meg az említett társadalmi kényszerek miatt, mert az új helyzet ellenkező azzal a szereppel, amit tőlük férfiként elvárnak. Az előnyök és hátrányok összegzését, nevezem a nemek közötti egyenlőtlenségek „emancipált egyenlegének”. A szubjektív elégedettségek szempontjából, tehát a nők és férfiak egyenlőtlenségei egy újabb hangsúlyt kaphatnak. A továbbiakban az következik, hogyan néznek ki az eddig leírtak hazai specifikumai.

A hazai jóléti politika és a nemek jólétének kapcsolata

Ferge szerint a hazai jóléti modell a második világháborútól napjainkig számos változáson ment keresztül. Alapvetően a keresztényszocialista, szubszidiárius tradíciók jellemzik. Társadalombiztosítás alapú, ahol a férfi a kenyérkereső, tehát a familiaritási elv erősítésére nagy hangsúly esik. Jellemzően az egymást váltó kormánypártok lesöpörték a mögöttük lévő szociálpolitikai intézkedéseket és 1989 után nem volt egységes társadalmi konszenzus a további haladás irányára, így a szociálpolitikai technika relatíve kiforrotlan. Mára egy hibrid jóléti modellel és libikóka-szerű, ideológiailag motivált szociálpolitikai rendszerrel jellemezhető (Ferge 2006). A nemek tekintetében az állami paternalizmus és modernizálódó női és férfi szerepek feszültsége tapasztalható. A családfókuszú szociálpolitikai

támogatások döntő jelentőségűek. Hazánkban az 1990-es évek második felétől terjedt el a nemek közötti esélyegyenlőség politikája. Megjelenése a nemzetközi és hazai tényezők egymásba fonódó folyamatának eredménye. Az 1997-es évben a magyar kormányprogramot indított el, mely alapul vette a pekingi negyedik Női Világkonferencia vívmányait, valamint a pekingi cselekvési terv célkitűzéseivel is azonosult. Az EU-hoz történő csatlakozással is számos egyezményt emelt át, melyek a követelményrendszer részét képezték. Magyarországon a nemek közötti egyenlőtlenség szabályozása az Alkotmányból 70/A cikkelyéből indul el. Tiltja és bünteti a nemi hovatartozás alapján történő diszkriminációt, valamint előírja a nők és férfiak politikai, társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális egyenjogúságát. Nincs kifejezetten, célzottan nemek egyenlőtlenségére szabott törvénykezés, többnyire az egyenlő bánásmód kérdéskör részének tekintik. Tehát *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003-as CXXXV. törvény* a létező egyenlőtlenségi kategóriákat foglalja össze. Ez a törvény a hazai esélyegyenlőségi politikai és antidiszkriminációs politika alapja. Magyarországra is hatással vannak azok az EU-s előírások, melyek kötelezik a tagországokat, hogy a nemek közötti egyenlőség szempontjait stratégiként beépítsék saját működésükbe (Betlen–Krizsán–Zentai 2009). A nők és férfiak helyzetének kezelésében hazánk, tehát lassan és töredékes megoldásokkal alkalmazkodik. A nők és férfiak helyzetét az egyenlőbánásmód törvénnyel lezártnak tekinti, a baloldali tematika részeként ignorálja a napi közbeszédből a nemek kérdéskörét, valamint az étellel való elégedettségkutatások eredményeit is mellőzi, holott az támogatást adhatna az állampolgárok mentális közérzetére vonatkozóan. Azzal, hogy a korábbi reflexeket konzerválják, nem csupán a nők csoportjának változatosságát, de a férfiak csoportjának igényeit sem veszik figyelembe kellőképpen. A jóléti kihívásokra csak fragmentáltan reagálunk.

A társadalmi nem kérdését az ellenzéki politika részeként tematizálják, ezért sok tekintetben ignorálják, nincs társadalmi párbeszéd erről. Jellemzően a magyar nők egyenlőtlenségi problémáit a munkában és családban betöltött szerepek konfliktusaként értelmezik s arra redukálják, a férfiak megváltozott helyzetéről nem is beszélnek. A jelenlegi, politikai diskurzus jellemzője, hogy mindkét oldalon található abszolutizáló elképzelések. Kováts kijelentésével egyetértésben (idézi Barna–Csányi–Gagyi–Geröcs 2018:257). „*A két diskurzus viszonyát jellemzi, hogy*

az első a másodikat 'hazaárulónak', míg a liberális progresszió önmagát 'tagadás alá nem vonható erkölcsi értékek' pozicionálja, így e diskurzusok nemcsak szemben állnak egymással, de nem is ismerik el a másikat legitimnek. E diskurzív erőterben, melyben minden diskurzus egyedül önmagát jelöli legitimként, a strukturális pozíciókat tematizáló, rendszerszemléletű feminista diskurzus nehezen tudja pozicionálni magát az aktivista szcénában és a politikai diskurzusban. Míg a jobboldali diskurzus számára ez a pozíció nem válik el a liberálistól és a 'genderideológia' részeként tűnik fel, a liberális diskurzusban úgy jelenik meg, mint ami megkérdőjelezi a liberális progressziót, és ezáltal a felzárkózás gátjaként és a jobboldal kolla- borásaként működik".

A Központi Statisztikai Hivatal is megmérte itthon a szubjektív jól-létet, az étellel való elégedettséget 2016-ban. Ők is arra jutottak, hogy a kutatásokban egyre inkább előtérbe kerülnek az objektív mérőeszközök mellett a szubjektív dimenziókat mérő mutatószámok, amelyek az objektív adatokat kiegészítik és árnyalni képesek az emberek étellel kapcsolatos észleléseit, preferenciáit. A hazai és a nemzetközi statisztikában egyaránt jellemzően egyre inkább törekednek arra, hogy az életminőséget komplex indikátorral vizsgálják, amibe belevonják a biológiai, pszichológiai, szociális faktorokat. A 2016. évi mikrocenzus szubjektív jól-lét indikátorrendszere komplexitását mutatja, hogy benne van a munka, szabadidő, anyagi életkörülmények, oktatás, tudás, képzettség, egészség, mentális közérzet, lakókörnyezet, infrastruktúra, emberi kapcsolatok, társadalmi részvétel, társadalmi megújulás. Nagymintás felvételt készítettek, 50 ezer személy töltötte ki. A szubjektív jóllét kutatása a mikrocenzus kiegészítő kutatása volt, a cenzusra kijelölt címek 10%-án élő 16 éves vagy idősebb népesség körében. Az étellel való elégedettség a szubjektív mérések központi jelentőségű változója.

A nemek tekintetében elmondható, hogy általában a nők és a férfiak étellel való elégedettsége között nincs szignifikáns különbség: férfiaknál az átlagos érték 6,42 és a nőké 6,40. Ha a korcsoport szerinti lebontást nézzük, ott már van eltérés. A 25-34 éves és a 75 éves és ennél idősebb korosztály esetén a fiatalok csoportján belül a nők elégedettebbek az életükkel 0,2 átlagpont a különbség, a kor előrehaladtával pedig a férfiak elégedettebbek, itt 0,3 átlagpontos a különbség. Az első grafikon a nem és korcsoport szerinti étellel való elégedettséget ábrázolja (4.1. ábra), a második grafikon (4.2. ábra) ezt korcsoport szerint vizsgálja.

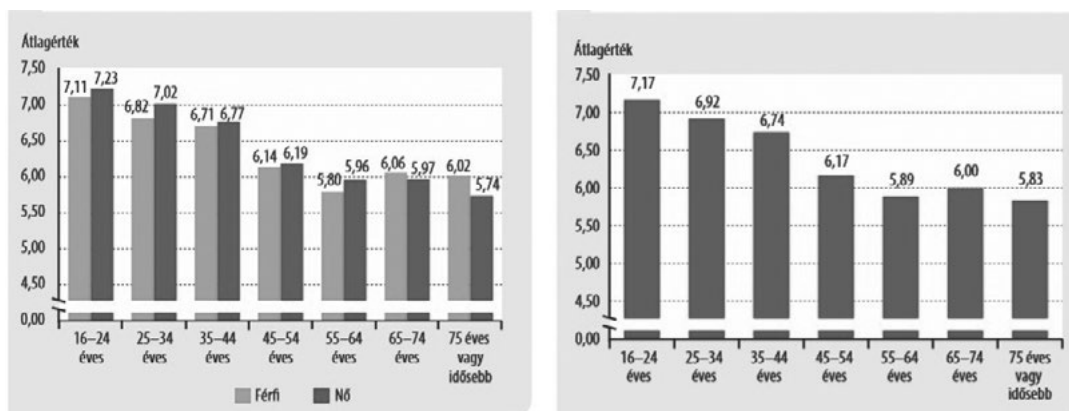
Az itt fellépő eltérések arra engednek következtetni, hogy az életkor előrehaladtával, ahogy a nők kettős kötődésűvé válnak és családot alapítanak, gyereket nevelnek, idős és beteg szülőt gondoznak, elégedettségük csökken. Ez azzal magyarázható, hogy a megkérdezett nők munkája mellett a szubjektív preferenciáik között a családi és szociális szempontok fontosabbak ugyanakkor ezt a szubjektív igényt a társadalom nem segíti hathatós intézkedésekkel. Az erre a területekre eső preferenciákat nem jutalmazza, nem adja meg a kellő társadalmi presztízst, így következhet be a nők anyagi függetlenségének korlátozása, legrosszabb esetben a női szegénységscsapdába kerülés kockázata. Ugyanakkor megfordítva ez a férfiakra is igaz lehet, gondoljunk itt a tanítói, óvodai nevelő, ápolói, gondozói munkakört preferálóakra. Akik alacsony megbecsültségű, a hagyományos férfi szereppel szembenemő munkaterületet választottak, így feléjük azt kommunikálják a társadalmi és politikai intézkedések, hogy egy valódi férfi számára ez hibás pályaválasztás. A feminizálódott munkakörök esetén, tehát nem kizárólag az ezt preferáló nőket, de az ilyen pálya iránt vonzalmat érző férfiakat is hátrányos helyzetbe hozza, mivel nem nyújt lehetőséget szubjektív jól-létük, vagyis étellel való elégedettségük növelésére.

A férfi, férj, családapa szerepei is jelentősen átalakulnak. A férfiakra is nagy teher hárul azzal, hogy jelentős ellentét feszül a hagyományosan elvárt férfi szerepkör és a valós modern férfilét dimenziója között (Andersson 2006). A női és férfi szerepmo- dellek egyaránt nagyon fontosak, de törekedni kell az alternatív modellek megalkotására, igényének felismerésére és társadalmi elfogadtatására. A családi állapot is meghatározza az étellel való elégedettséget, minden egyes korcsoportban azt tapasztalták, hogy a legmagasabb szintű elégedettség a házasok körében jellemző. Az iskolai végzettség és anyagi jövedelem növekedésével is emelkedik az étellel való elégedettség szintje.

Az elégedettség és a magasabb iskolázottság kapcsolatában feltehetően mindkét nem képviselői valamivel nagyobb fizetést visznek haza, a kevésbé képzett társaikhoz képest. Egyéni vágyaikat így hozzájuk képest, relatíve jobban ki tudják elégíteni. A kapcsolatban és családban élők magas elégedettsége azt is jelezheti, hogy a nők és férfiak szubjektív jól-lét érzései, a kettős kötődésből járó előnyökkel (munka, hivatás és családi élet is van egyszerre) növelhetők.

A munkával kapcsolatos elégedettségi mutatók az iskolai végzettséggel mutatnak összefüggést. A

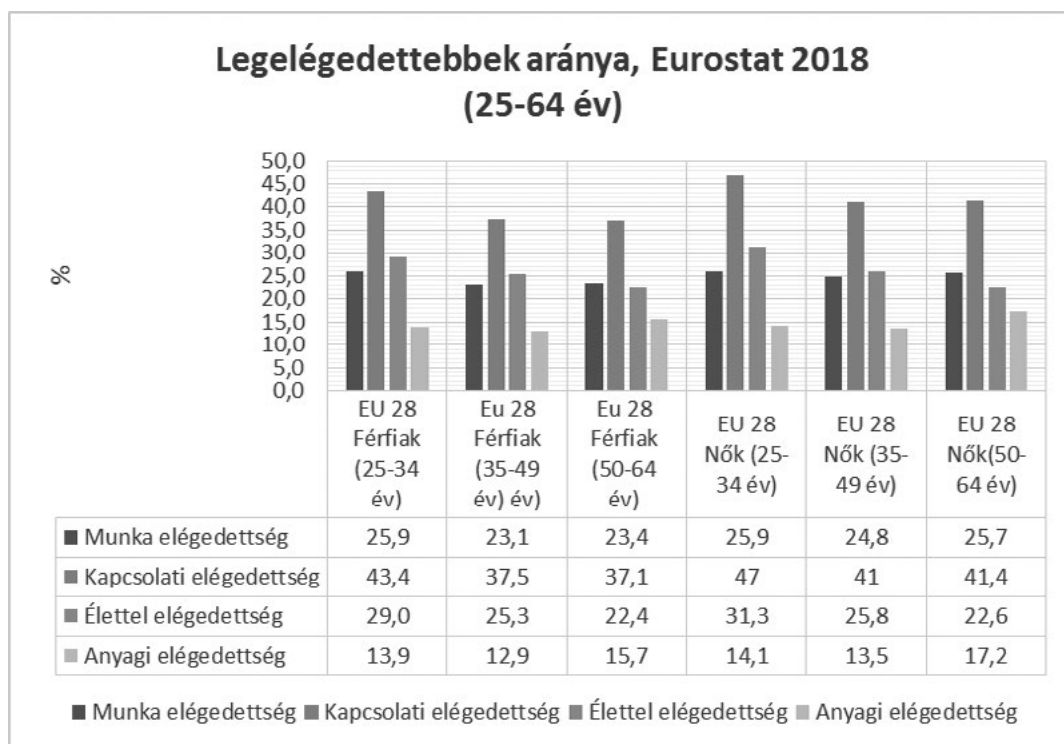

4.1. ábra (bal): az étellel való elégedettség átlagértéke nem és korcsoport szerint

4.2. ábra (jobb): az étellel való elégedettség átlagértéke korcsoport szerint.

Forrás: KSH, 2018.

5. ábra: Saját szerkesztés, forrás: Eurostat, 2018.

magasabb végzettségűek elégedettebbek a munkájukkal. Leginkább az érettségizettek, a felsőfokú végzettségűek elégedettek, legkevésbé a középfokú végzettségűek, és az érettségivel nem rendelkezők. Az intézményekbe vetett bizalom szintje gyenge közepes jellegű. Leginkább a honvédségben, majd a rendőrségben bíznak meg, és sokkal kevésbé a jogi és politikai rendszerben. A 45-64 évesek bíznak meg legkevésbé az intézményekben. Ez az eredmény a

társadalompolitikai intézkedések szempontjából is döntő lehet. A szubjektív jólét szempontjának mellőzésével a jóléti intézményekbe vetett bizalom csökkenhet, mert az emberek nem érzik azt, hogy személyes véleményükre, preferenciáikra kíváncsiak lennének a döntéshozók (KSH 2018).

A jövőbe vetett bizalom tekintetében nem jelentős a különbség ugyan, de a férfiak (6,08) bizakodóbbak a nőknél (6,03). Családi állapot szerint

az egyedülállók, a házasok és az elváltak körében a nők bizakodóbbak, az özvegyek esetén inkább a férfiak. Az életkor előrehaladtával csökken a jövőbe vetett bizalom mértéke, 16-24 év közöttiek a legbizakodóbbak és a 75 vagy annál idősebbek a legkevésbé. A jövőbe vetett bizalom az iskolai végzettséggel, az egyén életkorával, nemével, illetve a jövedelmi helyzetével mutat összefüggést (KSH 2018). Ezekből a megállapításokból is célszerű arra gondolni, hogy az objektív (jöllét) és a szubjektív (jól-lét) változókat együttesen kell értelmezni a társadalmi nem értelmezésének árnyalásához. Ez végső soron a „jó társadalom” víziójának körvonalazását is előremozdíthatja.

Az Eurostat 2018-as adatai alapján nézve, összehasonlítom a nők és férfiak étellel való elégedettségét. Kezdsnek az EU 28 országában élő 25-64 év közötti, iskolát befejezett, aktív korú nők és férfiak legmagasabb elégedettségét vettem össze a munka, anyagiak, személyes kapcsolatok és étellel való elégedettség dimenzióiban. Itt látható, hogy a munkával való elégedettség aránya azonos mértékű, a nők kapcsolati és étellel való elégedettsége ugyan nem jelentősen, de magasabb arányú a férfiakénál. A kapcsolati elégedettség mindkét nemnél fontos, de a nők esetében valamivel ezek az értékek kiugróbbak. Az anyagi elégedettség mindkét nemnél az összes dimenzió közül a legalacsonyabb mértékű (5. ábra).

Ezt követően kiválasztottam Dániát, mint skandináv jóléti államot, Nagy Britanniát, mint liberális jóléti államot és Magyarországot, mint konzervatív-korporatista gyökerű, de mára vegyes jóléti modellként működő országot. Az összehasonlítás természetesen nem teljeskörű, mivel egyrészt a jóléti típusok sem tisztán jelennek meg, és másrészt a nemek tekintetében mindössze arányokat szeretnék érzékeltetni, valamint főbb tanulságokra felhívni a figyelmet. A felmérésben az étellel való elégedettséget több dimenzióban mérték fel 16 éves kortól a 76 éves kor vagy a feletti életkorban 0-10-ig terjedő skálán, így a legalacsonyabb, a közepes és a legmagasabb szintet mérték meg a megkérdezettek között. A felmérés dimenziói között volt a munka, anyagi helyzet, lakóhely, lakóhelyi környezet, ingázás, időfelhasználás, feltöltődés, rekreáció és zöld környezet, személyes kapcsolatok, élet értelme. Miután látható volt, hogy az étellel való elégedettség nemek szerinti vizsgálataiban a munka, az anyagi helyzet, valamint a társas kapcsolatok meghatározók, így ezeket a dimenziókat vetem össze a dán,

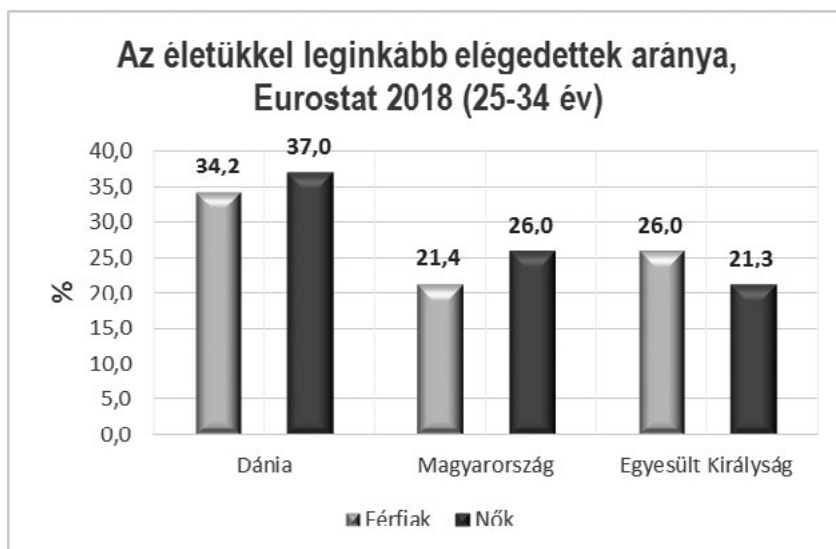
brit, magyar nők és férfiak körében. Elsősorban a 25 és 34 év közötti aktívan dolgozó, családot tervező vagy már családostól férfiak és nők csoportját nézem meg ezt grafikonokkal is illusztrálva. Elsőként a legmagasabb és a legkisebb elégedettségi arányt mutatom be a nők és férfiak körében az említett országokra lebontva. Majd ezt tovább részletezem a munka, anyagiak, személyes kapcsolatokkal való elégedettségekre értelmezve.

Ezen az ábrán a 25 és 34 év közötti férfiak és nők legmagasabb elégedettségi szintjét vettem össze a felsorolt országokban. Ebből látható, hogy a dánoknál a legmagasabb szintű elégedettséget a nők jelölték meg (37%) és a férfiaké nem szignifikánsan, de ez érték alatt van (34,2%). A magyaroknál szintén a megkérdezett nők 26%-a mondta, hogy magas szintű az étellel való elégedettsége, míg a férfiak 21,4%-a jelentette ki ezt, a különbség itt is látható, de jelentősnek nem nevezhető. A britek esetében valamivel a férfiak aránya magasabb (26%) az elégedettségük meghatározásában. Jól látható tehát, hogy a három különböző jóléti berendezkedésű országban a felmérésben megkérdezett nők és férfiak legmagasabb étellel való elégedettségében nem beszélhetünk jelentős eltérésekről, a dánoknál és a magyaroknál a nőké picivel ugyan, de meghaladta a férfiakét.

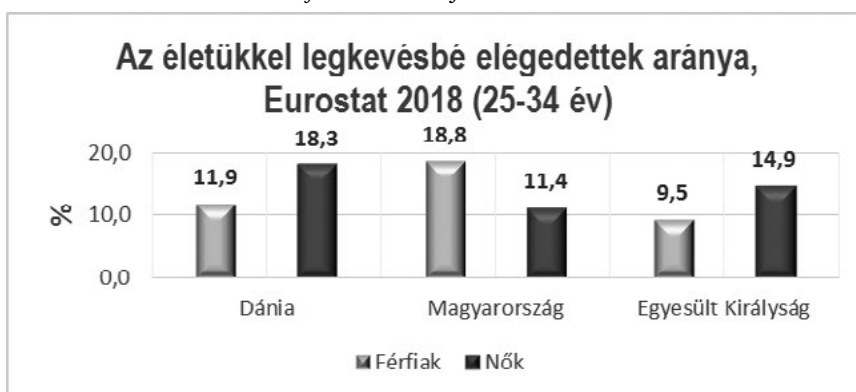
Ugyanebben a korcsoportban és országokban nézzük meg a legalacsonyabb elégedettségi szintet a nők és férfiak körében. A leelégedetlenebbek a dán nők 18,3%-kal, a férfiak itt kisebb arányban vannak 11,9%-kal. A magyaroknál ez éppen fordítottan van jelen, ott ugyanis a férfiak 18,8%-a leelégedetlenebb, míg a nők mindössze 11,4%-a jelentette ki ezt. A britek esetén szintén fordulat, hogy a 14,9%-kal a nők megelőzték a férfiak 9,5%-os nagymértékű elégedetlenségét.

Most nézzük meg, hogy a munka, személyes kapcsolatok, anyagi jövedelem dimenzióira lebontva hogyan alakulnak az elégedettségek és az összelégedettség. Elsőként a nőket nézzük meg a legmagasabb elégedettségi dimenzióban.

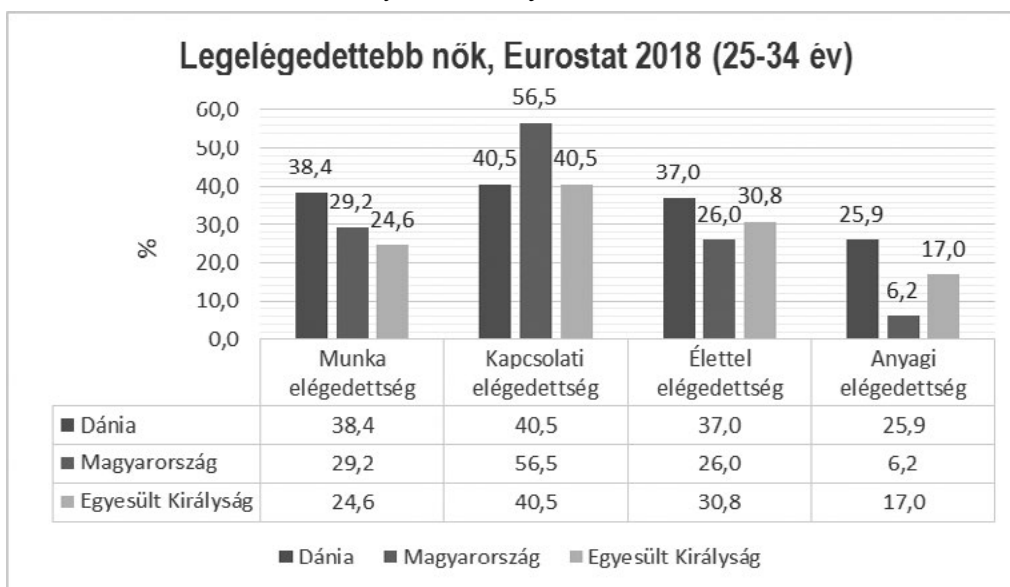
A legmagasabb elégedettségi szint sorrendjében a dán nők az elsők, a britek a következők, majd a magyarok a soron következők. Érdekes megfigyelni, hogy a dánok esetében a legmagasabb a munkával való elégedettségük aránya (38,4%), valamint a személyes kapcsolatokkal való legmagasabb elégedettség (40,5%) és az anyagi legmagasabb elégedettség

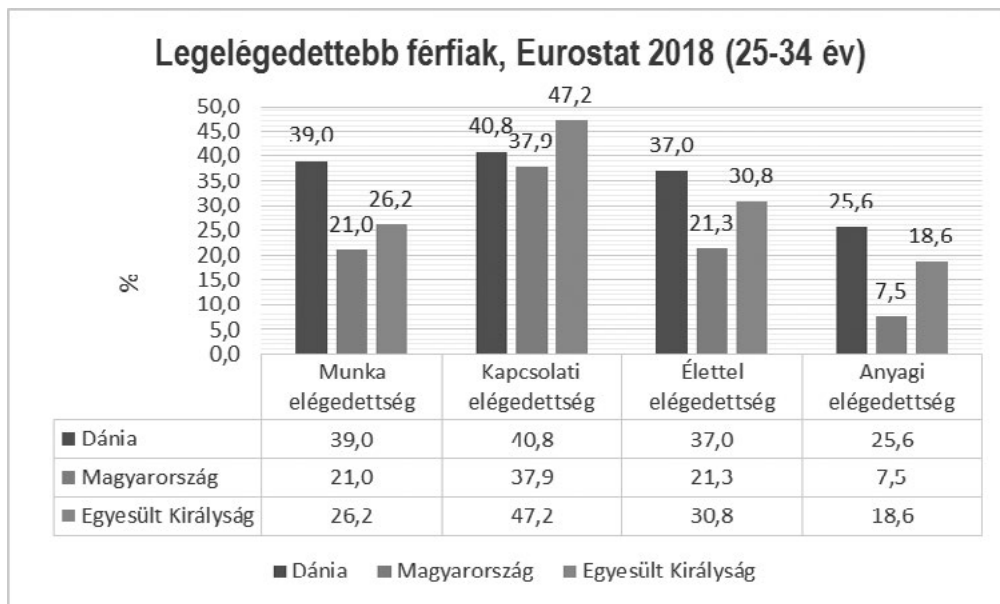
6. ábra: Saját szerkesztés, forrás: Eurostat, 2018.

7. ábra: Saját szerkesztés, forrás: Eurostat, 2018.

8. ábra: Saját szerkesztés, forrás: Eurostat, 2018.

9. ábra: Saját szerkesztés, forrás: Eurostat, 2018.

(25,9%) így ott a legmagasabb szintű elégedettség, vagyis a jól-lét is. A magyar nők esetén a két másik nemzet női képviselőihez mérten kiugróan magas a személyes kapcsolatokkal való elégedettség aránya, míg a munkával való elégedettség ugyan nem szignifikánsan, de a briteknél magasabb. A magyar anyagi elégedetlenség viszont magasabb a dánoknál és a briteknél egyaránt. Látható, hogy a nők számára valóban fontos a munka és a személyes kapcsolatok területe, melyek feltehetően kompenzációs hatással lehetnek a jólétre az anyagi elégedetlenség dacára is. A dán, brit és magyar nők kapcsolati elégedettsége az összes dimenzióból legkiemelkedőbb. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a nők számára valóban fontos a munka és az anyagi kereset is, ugyanakkor a személyes kapcsolatoknak kiemelkedő értéket és jelentőséget tulajdonítanak és ha azon a területen harmónia van, az étellel való elégedettségükben ez meglátszik (még ha az anyagi elégedettséget jócskán lehetne javítani a magyar nők esetében). A dimenziók rangsora a magyar, dán és brit nőknél egyformán alakulnak: a kapcsolati elégedettség az első, a munka a második, az anyagi elégedettség a harmadik helyre kerül. Habár a dánok esetén a munka és kapcsolati elégedettség aránya relatíve közelít egymáshoz. A magyar nők egyedül a személyes kapcsolatokkal való elégedettségben múlják felül a briteket és a dánokat, munkában, anyagiakban és összességében kevésbé elégedettek náluk.

A férfiak esetében az étellel való legmagasabbban elégedettségben a dán férfiak vezetnek (37%), őket a britek (30,8%) követik, majd a magyarok (21,3%). A dimenziók rangsora úgy alakul, hogy a dán férfiaknál is a kapcsolatokkal való elégedettség a legmagasabb arányú (ez a nőknél magasabb), de ehhez erősen közelít a munkaelégedettség is (ahogy a nőknél is). Ráadásul fontos elmondani, hogy a dán nők és férfiak közel azonosan elégedettek az anyagiakkal. A magyar férfiak esetén is a kapcsolati elégedettségben a legmagasabb az érték, azt követi a munka és az anyagi javak területe. A munkával való elégedettségük jóval alatta marad a kapcsolati elégedettségnek, illetve a magyar nőkhöz mérten is, az anyagi terén (7,5%) is elégedetlenebbek a magyar nőknél. A brit férfiak kevésbé elégedettek a munkával, mint a brit nők, kapcsolati elégedettségben magasabb arányuk, az étellel való elégedettségükben is magasabbak, mint a nők, az anyagi terén nem szignifikáns a közöttük lévő eltérés. A dán férfiak esetén is elmondható, hogy hasonlóan a nőkhöz, a munka és kapcsolatok azonosan fontosak, ráadásul az anyagi elégedettségük is nagyon szorosan egymás mellett áll, ez összességében azt eredményezi, hogy a dán nők és férfiak legmagasabb szintű étellel való elégedettsége azonos mértékű, vagyis 37%, ez visszatükrözi a nemek közötti egyenlőség általános társadalmi pozitívumait. A magyar férfiak és nők esetében vannak eltérések. A férfiaknak a nőknél kisebb arányban vannak, akik nagyon elégedettek a személyes kapcsolataikkal. A munka elégedettségük

alacsonyabb a nőkénel, az anyagi elégedettségük viszont magasabb arányú (bár összességében nézve így sem nagy arányuk nagyon elégedett). Az étellel való elégedettségük valamivel magasabb (34,2%) a nőkénel (26%). A brit és dán férfiakhoz mérten a magyar férfiak mindenben elégedetlenebbek.

A dán és brit 25-34 év közötti aktív korú nők és férfiak étellel való elégedettsége magasabb, mint a magyar nők és férfiak esetében. Látható, hogy a kapcsolati dimenzió a magyar nők esetében kiugróan fontos lehet, a férfiaknak is, de ott kisebb mértékű. A férfiak elégedettségének mértékét nagyban meghatározza a munkával és anyagi jól-léttel való helyzetük, a nők esetében feltételezhetően az anyagi elégedettség ellenére a kapcsolati elégedettség és viszonylagos munkaelégedettség bizonyos mértékig kompenzáltnak tudja az általános jólétüket. A felmérés más korosztályait megvizsgálva, a magyar nők és férfiak esetén hasonlóak az elégedettségi arányok az idősebb korban is, fiatalabb korosztályban még a nők és férfiak esetében is magasabbak az étellel való elégedettségek. Az életkor előrehaladtával ezek csökkennek.

Itt is úgy tűnik, hogy a nemek nem játszanak kulcsszerepet az étellel való elégedettség meghatározásában. Azonban a nem túl jelentős, de nemre specifikált dimenziókra is érdemes tekintettel lenni és a jóléti politikák meghatározásában az egyéni preferenciákra is hangsúlyt helyezni. Hiszen látható, hogy ott, ahol a nők és férfiak is hasonlóképpen elégedettek a munkájukkal, anyagi helyzetükkel, személyes kapcsolataikkal, vagyis szubjektíven meghatározott jól-létük ezen dimenzióival, ott az általános jól-lét is nő és stabilizálódik, nem beszélve arról, hogy a jóléti államok posztindusztriális kihívásaira adekvátabb válaszadás történhet. A nemek helyzetének „emancipált egyenleg” felvetése itt is relevánsnak tűnik, ami azt jelenti, hogy láthatóan a magyar nők általános elégedettségét növeli, ha figyelembe vesszük a személyes kapcsolataik fontosságát (itt tágabban értelmessze családjuk, rokonaik, kollégáik), a férfiaknál a materiális javak, jövedelem szerepét a szubjektív elégedettség meghatározásában. A női és férfiak preferenciák sorrendjének társadalmi értékelése az életük minőségére pozitív hatással lehet.

Konklúziók és felvetések

A jóléti államoknak szembe kell nézniük a globalizálódó, posztindusztriális világ transzformatív hatásaival, és a második világháborút követően

létrejött társadalmi szerződés megújításának sürgető igénye lépett fel. A nők és férfiak formális-társadalmi helyzete is átalakult. A nemek társadalmi helyzetét az objektív indikátorok (anyagi, jövedelmi adatok, béregyenlőtlenségek, munkaerőpiaci szegregáció) mellett a szubjektív változókkal, vagyis az étellel való elégedettséggel is mérhetővé válhatnak. A jóléti állam pilléreinek összekapcsolódása meghatározza a társadalmi jól-létet és a „nemek társadalmi politikáját”. A szokásos objektív méréseken túl, a szubjektív jól-lét eredményei árnyaltabbá tehetik a nemek egyenlőtlenségének kérdését. Az a társadalom rendelkezik magas jóléti mutatókkal, ahol figyelembe veszik a nők és férfiak egyéni preferenciáit is, és a feminizálódott munkaköröket is magas presztízzsel ruházzák fel.

Hazánkban a társadalmi nem kérdését nem a baloldali vagy a jobboldali politikai ideológia részének kellene tekinteni, hanem sokkal inkább alapvető, állampolgárokat megillető társadalmi diskurzusként számon tartani. A jóléti állam alappillérei, mint a piac, az állam és a család akkor lesz képes kivédeni a társadalmat érintő jelentős globalizációs kockázatokot, ha ezek viszonyrendszerét újratárgyaljuk. Fel kell hívni a figyelmet arra: nem arról van szó, hogy minden, amiben a nők és férfiak eddig szocializálódtak, az rossz és elvetendő, sokkal inkább a nemi szerepekről alkotott determinálásióktól kell eltérni, ezek egyensúlyára kell odafigyelni. Ezzel nem csupán az egyéni boldogságot és a kollektív jól-létet lehetne nagyobb mértékben biztosítani, hanem az Amartya Sen-féle pozitív és negatív szabadságjogok egyensúlyát is.

Gyakorlati jellegű, tehát szociálpolitikai tevékenységekben sok opció állna rendelkezésre az átalakításhoz. Mindenekelőtt meg kell érteni, hogy a politikai kormányzás, a társadalmi hozzájárulás, a strukturális és egyéni változtatás együttesen lenne képes erre. Figyelembe kell venni azt is, hogy hazánkban a jogi és politikai intézményekbe vetett bizalom az európai átlaghoz mérve csekély mértékű, tehát az állam és társadalom közötti kollektív szerződés és bizalomépítés mindennek alapját képezi. A fenti elemzésekből látható volt, hogy a munkavégzés mindkét nem számára egyformán döntő jelentőségű, a nők számára azonban kiemelkedő jelentőségű a személyes kapcsolatok területe és a férfiak esetében az anyagi javakkal való elégedettség még mindig meghatározza az étellel való elégedettségüket.

Azonban a gyermekgondozás, a háztartási munka, a rokonok ápolása területén vannak lényeges

eltérések a nők és férfiak élettel való elégedettségi mutatóiban, melyek jelzik, hogy a szociálpolitikai intézkedések a tradicionális nemi szereposztást veszik alapul, így az otthoni és családi terhek, sőt egyéni preferenciák egyenlőtlenül oszlanak el. A családi intézményéhez tartozás kiemelt jelentőségű faktor az egyéni mentális közérzet, a biztonságérzet szempontjából, azonban a jóléti pillérek itt elcsúsznak egymáshoz képest, kapcsolódásuk inkább részleges, mint kölcsönös. A családi pillérben jelentősek az átalakulások, a női és férfi szerepmódel-változások, a piacon, melyhez a legtöbb munkaviszony kapcsolódik, a nők és férfiak egyaránt preferálnák a jó lehetőségeket, melyekkel elégedettek lehetnek. Innen nézve pedig a megszerzett jövedelmüket a fogyasztásra, családjuk fenntartására fordíthatnák, mely végső soron az egyik legjelentősebb elégedettségi mutatóval jelez összefüggést. Az ilyen téren létrehozott változtatások munkavállalásra és gyermekvállalásra ösztönzőek lehetnének, amely a kiegyensúlyozottabb, stabilabb jövedelmekkel a fogyasztást növelné, a gazdaságot erősíthetné, vagyis az egyéni elégedettségre való tekintettel összességében a jóléti pillérek kölcsönösebb összefonódását jelenthetné. Magdalena Andersson-nal egyetértésben az anyák és apák szülési szabadságát kiterjeszteni, egyenlőbb módon elosztani (természetesen figyelembe venni azt az elvitathatatlan tény, hogy a született gyermek legkorábbi életperiódusában az anya jelenléte válik nélkülözhetetlenné). A szülési szabadság összegét célszerű megemelni, hogy egyik fél egzisztenciális kiszolgáltatottságát se mozdítsuk elő. A gyermekellátási intézmények esetén végig kellene gondolni, hogy a gyermekek napi és heti felügyelete hosszabb legyen, így a nők munkaerőpiaci reintegrációját segíthetik elő, mellyel a kétkeresős családmodellt lehetne erősíteni. Az adózások rendszere sem nemre semleges, a családhoz és nem az egyénhez kötődő adók csökkentik a nők munkavállalásra ösztönzését. Érdemes itt a gyermeküket egyénileg nevelő anyákra és apákra gondolni, hogy ne induljanak el a szegénységi csapda irányába. Egyszóval a támogatásoknak azt kellene megcéloznia, hogy egyrészt mindkét fél számára biztosítsa a munkavállalás és a családalapítás lehetőségét, területeinek harmonizációját, másfelől az egyéni igényeket is figyelembe vegye (Andersson 2006).

Munkaszervezeti és döntéshozói pozíciókban fel kellene ismerni a történelmileg konzervatív és újratermelő, nemileg átitott szervezeti mélyszerkezetet. Ugyanakkor nem teljesen biztos az a felvetés, hogy a kvóta rendszerében (mindenhol

50% nő és 50% férfi legyen) kell gondolkodunk, hanem sokkal inkább az emberek egyéni preferenciáit, női és férfi elégedettségeket kellene felmérni. A szemléletváltozást a szervezeti kommunikációban, meetingeken, csapatkohéziós tréningeken lehetne fejleszteni. Érdemes lenne a vállalatvezetők, de bármilyen szervezetet vezetőik számára olyan szakmai továbbképzéseket indítani és forrásokkal támogatni, melyeken ezekre a témákra és kihívásokra érzékenyítik őket. Célszerű lenne megmutatni számukra azt a módszert, amit a pszichológiai csoportokat vezető trénernek már jó ideje ismernek: a páros vezetés során női és férfi sikert elért, hagyományostól eltérő vezetői modellek bemutatására nyílna lehetőség. A munkahelyi ágazatokban lévő horizontális szegregáció csökkentésére a feminizálódott munkahelyek (egészségügy, oktatás, szociális területek), munkakörök presztízsének növelésére kellene hangsúlyt fektetni, s a maszkulinizálódott munkákban (STEM szektor) a férfiak helyzetét, igényeit is megvizsgálni. Az oktatási rendszerben is odafigyelni a hallgatók egyéni képességeire, tehetségére, strukturális szemléletváltásra van szükség, hogy később ne legyenek pályatvesztők, pályaelhagyók, csak azért, mert nem ismerik képességeiket és lehetőségeiket. Olyan tárgyakat bevezetni, melyek a nők és férfiak szerepének változásáról is beszélnek. Ennek kapcsán újraértelmezni a pályaszocializációt, továbbtanulást.

Állampolitikai szinten a társadalmi nemről civil csoportok kezdeményezzenek párbeszédet a parlamenttel, a nők és férfiak életpályamodelljéről. Meg kell vizsgálni, hogy 10 éve mi jelentett egy férfi és egy női karrier, és ma a globalizált kihívások között mit jelent egy férfi és egy női életpályamodell, aminek értelmezésébe már beleveszik az egyéni elégedettségek eredményeit. Tárjanak a politikai és gazdasági döntési szervek elé olyan felmérési eredményeket, melyek a szubjektív jólétet mérik meg itthon férfiak és nők körében egyaránt. Vessék fel, milyen kedvező hatásai lehetnek a gazdasági növekedésre, a társadalmi szolidaritásra, a nemzeti kohézió erősítésére, a család intézményének modern szempontú megtartására. Internacionális konferenciák szervezése a pályák feminizációja és maszkulinizációja és annak változása kapcsán, közös ötletelés, jó gyakorlatok átvétele. Lehetőség nyílna olyan érdekvédelmi szervezetek megalakítására (például „Nők és Férfiak Szolidáris Társulata Az Új Társadalmi Szerződésért”), amelyben nők és férfiak támogatnák egymást, s ennek megfelelően gyakorolhatnának nyomást a döntést hozó szervekre, a társadalmi szemlélet gyökeres átalakítására.

A tanulmányban leírt problémafelvetés és ötletek a témáról való párbeszéd elkezdését célozzák meg, hogy az európai és sajátos, egyéni értékek ötvözésével elindulhassunk a „jó társadalom” víziójának megvalósítása felé.

Felhasznált szakirodalom

- Andersson, M. 2006 Mire jó a nemek egyenlősége? In Giddens, A. – Diamond, P. szerk. *Írások az egyenlőségről, az egyenlőségről és az új egyenlőségről*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Audette, A. P. 2019 *Gender equality improves life satisfaction for men and women*. (elérhető: <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2019/08/24/gender-equality-improves-life-satisfaction-for-men-and-women/> Letöltve: 2020.04.27.)
- Barna E. – Csányi G. – Gagy Á. – Geröcs T. 2018 A rendszerváltás utáni magyar feminista mozgalom globális történeti perspektívából. *Replika*, 3–4:241-262. <https://doi.org/10.32564/108-109.11>
- Betlen A. – Krizsán A. – Zentai V. 2009 *Partszéletről a fősodorba. Gender mainstreaming kézikönyv*. Budapest, Clone Desing Kft.
- Castells, M. 2005 *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Della Giusta, M. – Louise, S. J. – Kambhampati, U.S. 2011 Gender and life satisfaction in the UK. *Feminist Economism* 17 (3), July, 1-34. <https://doi.org/10.1080/13545701.2011.582028>
- Esping-Andersen, Gosta – Sassen, Saskia 2005 *Toward a new welfare state*. Scientific Council For Government Policy. The Hague. WRR Lecture.
- Esping-Andersen, Gosta 2006 Ismét a jó társadalom felé? *Esély*, 6:3-27.
- Esping-Andersen, G. – Gallie, D. – Hemerijck, A. – Myles, J. 2002 *Why we need a new welfare state*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/019256438.001.0001>
- Ferge Zsuzsa 1997 *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén*. Budapest, Helikon/Korridor Kiadó.
- Fradera, A. 2018 *Investigating the STEM gender-equality paradox in fairer societies, fewer women enter science* (elérhető: <https://digest.bps.org.uk/2018/03/14/investigating-the-stem-gender-equality-paradox-in-fairer-societies-fewer-women-enter-science/> letöltve: 2020.04.27.)
- Gender Equality Index* (2019) (elérhető: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2019> letöltve: 2020.04.27.)
- Hadas Miklós 2009 *A maskulinitás társadalmi konstrukciói és reprezentációi*. Akadémiai értekezés. Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/342/1/Hadas.pdf> (Letöltés: 2020.11.22.)
- Kahneman, D. – Deaton, A. 2010 *High income improves evaluation of life but not emotional well-being*. https://www.researchgate.net/publication/46169956_High_Income_Improves_Evaluation_of_Life_But_Not_Emotional_Well-Being (Letöltés: 2019.05.02.)
- Koncz Katalin 2008 *Nők a munkaerő-piacon. Számvetés a rendszerváltástól napjainkig az Európai Unióban érvényesülő tendenciák és követelmények fényében*. Budapesti Corvinus Egyetem Women's Studies Központ. Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal 2018 *Mikrocenzus 2016. Szubjektív jóllét*. (elérhető: https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_11_szubjektiv_jollet letöltve: 2020.04.27.)
- OECD Better Life Index – *Country Reports* 2017 <https://www.oecd.org/> BLI2013-Country-Notes
- OECD How's life? Measuring well-being 2013 (elérhető: <http://www.oecd.org/sdd/3013071e.pdf> Letöltve: 2020.04.27.)
- Percentage of the population rating their satisfaction as high, medium or low by domain, sex, age and educational attainment level 2020* (elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/ilc_pw05 letöltve: 2020.04.27.)
- Rost Andrea – Ádám Szilvia 2014 *Női élethelyzetek*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, Uránia Ismeret-terjesztő Alapítvány.
- Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J.-P. 2009 A Bizottság jelentése a gazdasági teljesítmény és a társadalmi fejlődés méréséről. *Statisztikai Szemle*, 88. évfolyam 3:306-320.
- Szapu Magda 2015 *Mi a nő? A biológiai és társadalmi nem megkülönböztetéséről*. Pozsony-Nyitra, Pho-neix Nyitrai Társulás.

Fortepan / ETH Zürich

A NŐI SZÉPSÉG MEGMÉRÉTTETÉSE

[DOI 10.35402/kek.2021.2.4](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.4)

Absztrakt

A szépség lehet árucikk, társadalmi rang, hatalom. A szépség fogalma e tanulmányban nem esztétikai vagy filozófiai fogalomként szerepel, hanem a hétköznapi szintjén, a divatszalonok, a próbakisasszonyok, a szépségkirálynők és a leading ladyk világában. A szalonok által tervezett divatos ruhát a csinos, jó alakú manökenek tették vonzóvá, eladhatóvá. Velük szemben a társasági dámák nem a ruhát hangsúlyozták, hanem a ruhák által megteremtett, előnyös megjelenésükkel komoly társadalmi befolyásra tehetek szert. A szépség hatalma társadalmi és történeti kontextustól függ. Visszatetszővé válik egy olyan korszakban, amikor a szépségideált a társadalmi vagy faji kirekesztés politikájának szolgálatába állították.

Abstract

The beauty can be a product, a social rank, a power. The concept of beauty is not presented in this study as an aesthetic or philosophical concept, but at the level of the everyday, in the world of fashion salons, mannequins, beauty queens and leading ladies. The fashionable clothes designed by the salons were made for attractive and for sale by the pretty, mannequins with perfect shaped. In contrast to them, the social ladies did not emphasize the dress, but were able to gain serious social influence through the beneficial appearance created by the dresses. The power of beauty depends on social and historical context. It becomes attractive in an era when the ideal of beauty was put at the service of a policy of social or racial exclusion.

Vajon valóban igaz-e az az állítás, miszerint „szép az, ami érdek nélküli tetszik”? Létezik-e érdek nélküli tetszés? Hiszen már a görög istennők vetélkedésében sem az döntött, ki a legszebb, hanem az, melyikük kínált jobb alkut. Miután Héra, Pallasz Athéné és Aphrodité összevesztek azon az aranyalmán, amely a legszebbet illette, Zeusz úgy határozott, hogy a döntést Párizs hozza meg. Az istennők

ígéretekkkel próbálták megvesztegetni a királyfit, aki végül Aphrodité ajánlatát fogadta el és neki adta az almát.

Párizs a legszebb nő szerelmének ígéretéért „részhajló” volt, mondhatni igazágtalanul, a saját érdekei szerint döntött. Vajon létezik-e olyan döntés, mely nem érdekeket szolgál? Márai Sándor az *Újság*¹ oldalain, 1929-ben megjelent nyílt levele, melyet az első magyar szépségkirálynőnek, Simon Böskének² írt, a választás döntését kérdőjelezte meg. Az író kendőzetlenül fogalmazta meg a véleményét, és nem leplezte, hogy nem ért egyet a győztes megválasztásával. Márai úgy vélte, a szépség megállapítása olyan szubjektív ítélet, amit nem lehet pontosan meghatározni. „Maga az én számomra például e pillanatban nem a legszebb magyar nő. Lehet, hogy két hónap múlva az lesz... reméljük, ugye? De addig határozottan nem Maga az én számomra a legszebb magyar nő, akiben a típus minden karaktere legeszményibben egyesül. A Szépség nem definiálható. Az emberi szépség meg egyáltalán nem definiálható. Ha a könyvekben utána olvas, azt fogja találni, hogy klasszikus értelemben szép az, ami érdek nélkül tetszik. Én megsúgom Magának abba a legszebb fülébe, hogy emberek között ez nem igaz. Emberek között az a szép, aki érdeklél tetszik. Mindig csak az a szép, aki érdeklél tetszik. Nekem érdekem, hogy tessék: az a szép.”³ Simon Böske lehet szép, de legszebb csak akkor, ha valakinek valamilyen érdeke fűződik hozzá. Ha a szépség fogalmáról lehántjuk az esztétikai kritériumokat, és magasztos meghatározásokat, akkor nem marad más, mint az érdek által megjelölt szépség, vagyis

1 Márai 1929:8.

2 Simon Erzsébet 1924-ben, Keszthelyen a Korzó Szépének választották, majd 1925-ben a Balaton Tündére címet nyerte el, négy évvel később pedig, 1929-ben, ő lett Miss Hungaria, az első magyarországi szépségkirálynőválasztáson. Mint Magyarország legszebb lánya ő képviselte a párizsi Miss Európa versenyen az országot, ahonnan újabb trófeával tért haza. Utolsó megmérettetése Miss Európaként volt, Miss Americával szemben. Mivel a zsűri nem tudott dönteni a két versenyző szépsége között, ezért az 1929-ben megrendezett Miss Universe címért való versengés döntetlennel végződött.

3 Márai uo.

az, amire Márai is utalt „Emberek között az a szép, aki érdekel tetszik”,⁴ és ezt Kant gondolataival lehet folytatni „Mert az ember nem nevezhet szépnek valamit, ha az csupán neki tetszik. Vonzó és kellemes sok minden lehet számára, ezzel nem is törődik senki; ha azonban valamit szépnek nyilvánít, akkor ezáltal ugyanazt a tetszést várja el másoktól is: nem pusztán a saját szempontjából, hanem mindenki nevében ítél, s ekkor a szépségről úgy beszél, mint ha az a dolgoknak volna a tulajdonsága.”⁵

A szépség, mint árucikk

A szépség, mint egyfajta varázserő jelent meg a modern fogyasztói társadalomban, amely elbűvölte, és megbabonázta a vevőket. Egy szép nő által reklámozott arckrém, vagy rúzs azt sugallta a vásárlóknak, hogy az adott termék megszerzésével ők maguk is csodálatosak, és vonzóak lesznek. A 20. század elejének divatszalonjai a próbakisasszonyokat tették meg a „vágy titokzatos tárgyává”, akik karcsú alakjukkal, etonfrizurájukkal egy új nőtípust testesítettek meg. „A manökeneket arra szánták, hogy a testüket használják közvetítő eszközként arra, hogy a fogyasztókban vágyat keltsenek, mind a divatszalonokban, mind a nyomtatott hirdetésekben.”⁶ A szalon termeiben fel-alásétáló, ringó járású manökenek feladata volt elhíttetni a vásárlókkal, hogy a bemutatott modelleket beszerelve ők maguk is elegánsak, csábítóak lesznek. Ám, egy jó üzleti érzékkel bíró kereskedő nemcsak a vásárlókat tudta ösztönözni, hanem a próbakisasszonyokat is. Hermann Gerson, a berlini ruhaipar egyik, zsidó származású megalapítója 1925-ben szervezte meg az első Divatkirálynő-választást, ahol az előkelő címért a próbakisasszonyok szálltak versenybe. Egy évvel később már magyar jelölt is indult a nemzetközivé szélesedett megmérettetésen.

1926 telén a Nőiruha-készítők Országos Szövetsége (NOSz) szervezésében került sor a Divatkirálynő-választásra, melynek résztvevőit, a divatszalonok próbakisasszonyait, a szalontulajdonosok választották ki a megjelenésük, és a mozgásuk alapján. A szakmai zsűri számára a döntő szempont az volt, hogyan tudja a modell bemutatni (ezáltal eladni) az adott ruhát. „Bennünket elsősorban azok a mozdulatok érdekelnek, amelyeket az üzletben

végeznek a próbakisasszonyok. Nem a szépség a fontos...” – idézte a zsűri elnökének, Dán Leónak szavait a *Pesti Napló* munkatársa a versenyről készült beszámolójában.⁷

A báli szezon előtt megrendezett verseny a szalonoknak kedvező üzleti lehetőséget kínált, hogy felhívják magukra a figyelmet. A Divatkirálynő-választás nem másról szólt, mint a vevőkör szélesítéséről, melyet olyan vizuális látvánnyal értek el, ami vásárlásra biztatta a versenyen megjelent közönséget. A manöken szépsége, kecsessége mindössze egy eszköz – egy anyag – volt, amely a termék értékesítését szolgálta. „Dán elnök az eredmény kihirdetése után lelkesítő beszédet mond. Szórol-szóra ezt mondja: Az ideai verseny anyaga jobb volt, mint az elmúlt évi, remélem, a jövő évi anyag még jobb lesz.”⁸ A verseny, olyan, akár egy vásár, ahol terítékre kerül az anyag, legyen az emberi modell, vagy ruhamodell. A szépségipar „120-as tempóval”⁹ száguldott végig a pesti utcákon és magával sodorta a női nemet. „Az egész világon a női szépségnek kivételes kultusza dühöng ma, amely kultusznak szakadatlan fokozása érdeke egy csomó ipar- és üzletágnak. A hölgyfodrásztól kezdve az udvari szállító ékszerészekig, a harisnyaugynöktől az automobil-gyárosig”.¹⁰

Az 1920-as évek végétől kezdve egymást érték a különféle szépségversenyek, mind a nemzetközi szinten, mind Magyarországon. A szépségversenyek körül kialakult kultusz – köztük a Divatkirálynő-választás – nem az esztétikai értelemben vett tetszésen alapult, ami minden érdektől mentes, hanem a piaci jelenlétéről szólt. A magazinok a példányszámot növelték, a szépségipar szereplői, valamint a divatszalonok a vevőkörüket. A Divatkirálynő-választás győztese valójában a szalonnak szerzett elismerést és magas haszonnal megtérülő befektetésnek bizonyult. A lapokban, magazinokban megjelenő beszámolókból az olvasók nyomon követhették a választások körüli eseményeket, a jelöltek társasági megjelenéseit, az európai versenyre utazó győztes külföldi szereplését. A Divatkirálynő-választás a szépség jegyében zajlott, csakhogy üzleti célt szolgált, ahol a szépség központi érték volt, de nem érdek nélküli. A szalonok a szépséget

7 *Pesti Napló* 1927. 12. 7.

8 *Magyar Hírlap* 1927. 11. 26.

9 *120-as tempó* (1937, rendező: Kardos László) című vígjáték főszereplője Marianne (Muráti Lili), a modern lány, aki sportol, autót vezet, flörtöl, divatos a ruhája, sminkje, frizurája.

10 *Nemzeti Újság* 1926. 12. 9.

4 Márai uo.

5 Kant 2003:123.

6 Vasvári 2019:78.

nem mint „művészeti szép” fogalmat értelmezték, hanem stratégiai, azaz üzletszervező eszköznek tekintették. Ebben a piaci versenyben a szépség, mint anyagi érték jelent meg, mivel a választásokat figyelemmel kíséző – egyben fogyasztóként is megjelenő – közvéleményt erősen befolyásolhatta, hogy a győztes próbakisasszony mely szalonban dolgozott.¹¹ A divatszalonok népszerűségéhez a korban szintén újdonságnak számító Szépségkirálynő-választás is hozzájárult. Az első versenyre 1929-ben került sor a *Színházi Élet* képes hetilap szervezésében. Az olvasók naprakészen követhették a verseny eseményeit, amely ezáltal óriási reklámértékkel bírt. A beszámolók részben a győztes királynőről, másrészt a királynői „gardróbát” összeállító divatházakról szóltak.¹²

Ha megnézzük a korabeli magazinokat, láthatjuk, hogy a szalonoknak minden társasági esemény komoly reklámot jelentett, így számukra a szép vagy a legszebb nő nem a szépséget képviselte, hanem az általuk elkészített ruhamodell reprezentációját. „A mai divatkirálynőket a divatcégek és az illusztrált lapok emelik a frontra, de uralmunk legföljebb egy szezonig tart. (...) A megválasztott divatkirálynő az első napokban mámoros életet él. Meginterjúvolják, lefotografálják, lefestik, sőt filmre is kerül. A cég nagy reklámutazásokra küldi és ha szerencséje van, a műhelyből színpadra kerülhet, vagy, ha már a színház tagja, nagyobb szerepkörhöz juthat. De a legtöbb esetben az egész nagy gyönyörűség egy szezonig tart és az ünnepektől királynő visszakérül a műhelybe; tovább öltöget és ebédre megiszik a legközelebbi cukrászboltban egy csésze csokoládét.”¹³

A szépség, mint társadalmi rang

A „királynők” neve hamar feledésbe merült, mivel évente újabb és újabb választásra került sor, illetve társadalmilag nem játszottak olyan fontos szerepet, mint a korszak társasági életének leading ladyjei. A születési és vagyoni arisztokrácia hölgyeinek, a felső középosztály nőtagjainak, és a közismert színésznőknek az élete, illetve stílusa

mindenki számára irigylésre méltó volt, amit a rangban alattuk állók igyekeztek utánozni. A magazinok olvasói napra készen követhették az ismert dámák toalettjeit, vásárlási szokásait, mert a divatrovatok részletesen beszámoltak a nagyobb társasági eseményeken (főrangú esküvő, bál, színházi premier, lóverseny, stb.) részt vevő leading ladyk ruhájáról, és az azt elkészítő divatszalonról. „A Leading Lady elnevezés olyan megtiszteltetés, amit gazdagsággal, vagy társadalmi állással nem lehet megszerezni. Még a szépség és a tökéletes alak sem kvalifikál rá. A fent felsoroltakon kívül első feltétele az abszolút ízlés, biztos kritériuma pedig az, hogy a Leading Lady nemcsak a férfiak, hanem a hölgyek elismerését is magára tudja vonni. Talán legpontosabban úgy határozhatnák meg, hogy Pesten az a Leading Lady, aki után a váci utcai korzón elismeréssel fordulnak meg a hölgyek”.¹⁴ Ha a *Színházi Élet* divatrovatának újságírója, Guthy Böske szerint értelmezzük a szépség fogalmát, akkor az nem más, mint a divatban való jártasság, mellyel a lapban rendszeresen szereplő leading ladyk rendelkeztek. Az arisztokrata és felső középosztálybeli egyén reprezentációjának egyik eszköze volt a divat, mivel egy adott ruha hűen szemléltette viselője társadalmi státuszát. „(...) lényeges egy rangnak az az érvényesítési módja, hogy azt a társadalmi szokás szerint e ranghoz illőnek tartott fellépéssel dokumentálják. A rang reprezentációja kénytelen kényszer.”¹⁵ A leading ladyk egyedi tervezésű ruhákat hordtak, melyek tökéletesen illettek az egyéniségükhöz és az alakjukhoz. „A pesti divatszalonoknak még mindig legtöbbet forgalmazó vevői az arisztokrata dámák. Igaz, hogy ma már kevesebbet vesznek, mint békében, de viszont, mint a szalontulajdonosok mondják, a legideálisabb vevők, egyrészt mert nem alkuszna, másrészt mert mindig mindenki tudja, hogy mit akar és mi áll jól neki”.¹⁶ A toaettek – legyen szó otthoni vagy délutáni viseletről, estélyi- vagy sportruháról – megtervezésének feladata a divatszalonokra hárult. A vásárlók körében népszerű divatüzleteket a *Film Színház Irodalom* kulturális hetilap az „Akik a pesti divatot irányítják” című¹⁷ fotósorozatban mutatta be, ahol a képeken a korszak ismert közéleti

11 1926-ban a Holzer-divatház manökenje Csuppy Antónia nyerte meg a versenyt, 1927-ben a Rosengerné által vezetett szalon próbakisasszonya Kupfler Tini, míg 1928-ban Neumann Berta divatszalonjából Szügyi Mária.

12 *Színházi Élet* 1929/4., 1932/7.

13 *Magyar Jövő* 1927. 10. 23.

14 *Színházi Élet*, 1936/45.

15 Elias 2005:81.

16 *Függetlenség* 1934. 12. 25.

17 A nő – Divat tarka-barka című divatrovat a *Film Színház Irodalom* magazinban, szerkesztője Faragó Ilona (Faragó Baba néven publikált).

nőszereplői¹⁸ álltak modellt a belvárosi szalonok legfrissebb kreációiban.

Miközben a divatújságírók és a tudósítások az öltözködésen keresztül a szépség egyik megnyilvánulási formájáról beszéltek, azalatt a divatszalonok között kialakult egy rangsor, ahol a szépség, mint piaci mutató jelent meg. Egy szalon nagy befolyásra tehetett szert, ha a magazinokban a társasági élet ismert nőalakjai az általuk készített ruhákat viselték. A szépség elérésének egyik lehetőségét nyújtotta a divatos megjelenés, amellyel a módosabb középosztály rétege követhette – másolhatta – a felsőbb körök társasági hölgyeinek, valamint a korszak ünnepelelt színésznőinek stílusát. „Az udvari arisztokrácia fő funkciója – a hatalmas központi uralkodó szempontjából – végtére is éppen az, hogy különbözzék (...) szabadon alakíthatja állandóan újjá a megkülönböztető társas viselkedést, a helyes magatartást, a jó ízlést, sarkában a feltörekvő polgári rétegekkel”.¹⁹

A kor ünnepelelt színésznői gyakori szereplői voltak a magazinok és hetilapok divatrovatainak. Esetükben a szépség egyrészt a film által megteremtett érzéki szépséget jelentette – ez lehetett külső báj, belső kisugárzás –, másrészt viszont szépségük komoly piaci értékkel is bírt. A szépségnek ez a kettősége erősítette meg azt a szerepelvárást, amit a színésznők mutattak mind a vásznon, mind a magánéletükben. Sztereotípiákat testesítettek meg, melyre magát a sztárságukat is felépítették: a megközelíthetetlen tündérkirálynő Szelezky Zita, a vibráló sportlady Muráti Lili, a harcias szűz Tolnay Klári, a királynői elegancia Simor Erzs, a bájos naiva Turay Ida, a kacér Mezey Mária, vagy a lehengető végzet asszonya Karády Katalin. A magazinok cikkei csak ráerősítettek ezekre a mintákra, és olyan nőként írták le a színésznőket, melyet részben maguk, másrészt a körülöttük kialakított marketing is láttatni akart. „Rejtelmes történeteket suttognak róla, holott Kati a megtestesült őszinteség és még azt is elmondja magáról, ami esetleg ártalmára van (Karády Katalin). Az öntudatoság jellemzi színpadon és magánéletben egyaránt. Magának köszönhet mindent, keményen tört előre és ezt nem mindig kesztyűs kézzel tette (Muráti Lili). Ebből a harmonikus, kiegyensúlyozott lényű asszonyból nyugalom áramlik át arra is, akinek a társaságában van (Simor

18 A gazdasági elitből Sorg Antalné, a politikai elitből báró Prónay Györgyné, a történelmi arisztokrácia tagjai közül a Cziráky Tonchette és Andrássy Ilona grófnők, gróf Festetics Miklósné Pallavicini Marisa, gróf Cziráky Miklósné Eszterházy Lilly, akik rendszeres „modelljei” voltak a divatrovatnak.

19 Elias 1987:771.

Erzs). Félő szeretettel öröködöm minden lépése fölött. Úgy érzem, hogy igen sokunknak húga, húgoscájája (Turay Ida)”.²⁰

A szépség, mint hatalom

A színésznők filmen megjelenített érzéki szépsége nemcsak a partnerüket, hanem a nézőket is lefegyverezte. A végzett asszonyának Karády Katalin tekintették, de a megjelenésével, a viselkedésével, az életstílusával Szelezky Zita, Muráti Lili, Mezey Mária, Simor Erzs vagy Tasnádi Fekete Mária is divatot teremtett és diktált.²¹ Egy merészebb szabású ruha, bubifrizura, rúzs, a modern és divatos nő titka, ahogy ezt Turay Ida is gondolta az *Új rokon*²² című filmben. Málcsi (Turay Ida), hogy meghódítsa szíve választottját, levágatja copfjait, és bubifrizurát csináltat, kirúszozza a száját és cigarettázik. A terve beválik, vőlegényjelöltje (Pethes Sándor), aki addig csak a kártyapartik miatt látogatta a „lányos házat”, most Málcsi kedvéért ül naphosszat a vidéki uradalom verandáján. Az addig sete-suta Málcsi ráérezett, hogyan használhatja fel a legősibb csábítóerőt, hogyan szerezhet hatalmat a férfi felett.

A hangosfilm korszakának színésznői szerepeiket fokozatosan társadalmi szereppé konvertálták, és az általuk megtestesített szépségideál követendő lett a divatban, az életmódban, és az életszemléletben, amit különböző események²³ népszerűsítésére használtak. A szépség eszközként segítette a célok elérését, amely a divatszalonok esetében a vevőkör bővítését, a politikai rendezvények esetében az aktuálpolitika propagálását jelentette. A „pozíciók-szerepek-értékek”²⁴ viszonya mellérendeltté vált, és mindössze – a weberi értelmezés alapján – csak az eszköz-, és a célérték különült el. „A célértékek jelölik ki a társadalom és az egyén számára a követendő cselekvéseket, melyek eredményeképpen a valóság irreverzibilisen átalakul. Az eszközürtékek a cselekvések mikéntjét minősítik”.²⁵

20 *Színházi Magazin* 1940/52.

21 *Film Színház Irodalom*, 1942/27., 34., 1943/34.

22 *Új rokon* (1934), rendezte: Gaál Béla.

23 Sportrendezvények (1936-os berlini Olimpia); vásárok (Budapesti Nemzetközi Vásár, Őszi Lakberendezési és Háztartási Vásár), politikai rendezvények (I. és II. Magyar-Német Kívánságverseny 1944. április és 1944. május).

24 Csepeli 2001:143.

25 Csepeli 2001:233.

A színésznők alakja köré épített mítosz és glamour elkendőzte – a rajongókkal esetleg feledtette – a valóságot. Az elegáns ruhákban, tökéletes frizurával és sminkben pózoló ideálok álomvilága vonzotta a rajongókat és a mozifilmek romantikus története tovább szötte a vágyakat. „A tömegkultúrában a szépség újra a pompa és a bűvölet kifejezési formájává válik (...)”²⁶ A mozi közönsége a magazinok és a bulvárlapok beszámolóiból jól ismerhette kedvenc sztárjainak mindennapi életét, amely sokkal nyitottabb volt,²⁷ mint a későbbi időszakokban. A *Meseautó utasai* magukkal ragadták a nézők kollektív képzetét azt sugallva, hogy a szerelem minden társadalmi korlátot legyőz, a boldogság csak karnyújtásnyira van. A romantikus, varázslatos történetek a lehetőséget villantották fel, a divat-, és szépségkirálynők, illetve a mozisztárok megjelenésével pedig feltűnt egy új nőtípus. A modern nő karcsú volt, bubifrizurát hordott, festette a körmét és rúszozta a száját, sportolt, emellett ismerte a legújabb divatot. „Ez a modern nő kissé kétlaki típus. Napközben kurta szoknyában dolgozik, vagy sportol. Este övig megmutatja a háta és dereka izmait. Szemermetlenebb, de őszintébb, mint a régi generáció volt. Az ízlése annyira megváltozott, hogy lemosolyogja az úgynevezett hódító férfitípust. Sokkal inkább keres belső értékeket, mint a régi asszony. Ennélfogva – külső beállítása ellenére – sokkal kevésbé érzéki, mint a régi volt.”²⁸ – nyilatkozta a korszak ismert és közkedvelt írónöje. A modern nő megjelenésében, viselkedésében teljesen ellentéte volt annak a nőképeknek, amit korabeli társadalom elképzelt. A Divatkirálynőt, vagy a Szépségkirálynőt könnyű életűnek és laza erkölcsűnek tartották, akik bájaikat tették közszemlére egy jobb élet reményében. Sokan azt gondolták, hogy a versenyen induló lányok túlléptek minden hagyományosnak tekintett elven, mind a külsőjükben (smink, hajviselet, öltözködés), mind a belső értékrendjükben. „És amily jók, kedvesek, csak a szeretetnek élők voltak az áruházak, a divatszalonok, a műtermek, a gyártelepek dolgozó alkalmazottjai, vagy akár a tú, meg az olló mesternői, épp oly nagyok voltak az erények gyakorlásában (...). Akkor a házi erények voltak a tündöklő csillagok. Ma a fiatalságot az anyagosság uralja (...)”²⁹

26 Balogh Gyöngyi – Király Jenő 2000:56.

27 Perczel Juliska Otthon rovata a *Film Színház Irodalom* folyóiratban a bemutatott művész lakásának pontos címét is feltüntette a cikkeiben.

28 *Esti Kurír* 1934. 10. 13.

29 *Budapesti Hírlap* 1926. 12. 19.

A kispolgári környezetbe helyezett romantikus történetek a háború közeledésével elhalványultak, a modern nő képe elhomályosult. A történelmi Magyarország eszméje igyekezett kiszorítani a modern nőt és átszabni a divatot, és a filmipart. A divatszalonok magyaros stílusú ruhákba öltöztették a filmvászon ideáljait, amit összekapcsoltak a vidéki életmóddal, a falusi étellel, ahol a területeit elvesztett ország történelmi gyökereit vélte felfedezni. 1943-ban a kultuszminiszter felkérte Zomboriné Barthus Irént,³⁰ hogy kontrollálja a színésznők megjelenését. „Ismételten felmerült panasz, hogy az immár mindinkább tökéletesedő magyar filmekben szereplő művésznők modern öltözködését nem mindig kellő hozzáértéssel irányítják. „Erre való figyelemmel a jelenlegi állapot kiküszöbölése céljából megbízom Zomboriné Barthus Irén iparművésznőt, az iparművészeti iskola volt ruhatervezési oktatóját – aki több külföldi tanulmányút után a múltban és jelenleg is állandóan tanulmányozza a színpadi divatot és a különleges öltözködés szabályait –, hogy a jövőben készülő magyar filmekben szereplő művésznők számára készülő modern ruhatervek felülbírálására álljon a gyártó cégek rendelkezésére, amelyek igazolni tartoznak, hogy Zomboriné Barthus Irén a filmen szereplő művésznők ruháit kifogástalannak találta.”³¹

Konklúzió

Ha a szépség fogalmát a divat oldaláról közelítjük meg, láthatjuk, hogyan válhat árucikké, vagy adhat rangot és befolyást. A divatdiktátorok nemcsak külső megjelenésükkel tudtak hatni követőikre, rajongóikra, hanem hatással voltak életvitelükre, és gondolkodásukra is. A fent vizsgált esetben a szépség a hatalom eszközzé vált, legyen szó gazdasági térnyerésről, például a piacvezető divatszalonok esetében, vagy egyéni befolyásról, mint a szépségideálok, például a színésznők esetében, illetve akkor, amikor politikai hatalom is szolgálatába állította.

Létezik-e önmagában vett szépség? Létezik-e szépség anélkül, hogy ne fonódna össze a hatalommal és ne szolgáljon gazdasági és/vagy politikai

30 Zomboriné Barthus Irén a két világháború közötti magyar divattervezés egyik neves szereplője. Az Országos Iparművészeti Főiskola ruhatervezési szakoktatója, illetve a Magyar Filmiroda Ruhatervezési Bizottságának elnöke volt.

31 *Beregszász Kárpáti Híradó* 1943. 1. 24.

érdekeket? Ha visszakanyarodunk a kanti filozófiához és Márai soraihoz, azt kell látnunk, hogy abban a pillanatban, amikor a szépség ideáljáról beszélünk, a szép már nem „érdek nélküli”. Az ideált az ízlés teremti meg, a szépségideált a divatszakma, a sztárideált a filmszakma, a korszak ideált a hatalom. „Szépség mindig lesz. A szépségnek van jövője. Hogy a közelebbi jövőnek szépsége is? Ez persze...”³² 1934-ben az Est Hármaskönyvében írta ezeket a sorokat Lakatos László³³ író, újságíró, amikor a Harmadik Birodalomban már körvonalazódni kezdett a faji alapokra épülő szépségeszmény.

Felhasznált irodalom

- A modern leány – Erdős Renée nyilatkozata. (1934. 10. 13.) *Esti Kurír*, 4.
- A szerkesztő 12 színésznőről. (1940) *Színházi Magazin*, 52:12-15.
- Balogh Gyöngyi – Király Jenő 2000 „*Csak egy nap a világ...*”. Magyar Filmintézet, Budapest.
- Carneval hercege megérkezett s egymást érik az estélyek és bálók. (1929) *Színházi Élet*, 4:83.
- Csepeli György 2001 *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Elias, Norbert 1987 *A civilizáció folyamata*. Gondolat, Budapest.
- Elias, Norbert 2005 *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Endrődi Béla: Aranytrombita. (1926. 12. 9.) *Nemzeti Újság*, 5.
- Guthy Böske: Akik után mindenki megfordul. (1936) *Színházi Élet*, 45:72-76.
- Guthy Böske: Elegáns pesti asszonyok. (1934. 12. 25.) *Függetlenség*, 33.
- Hamlet és a Divatkirálynő. (1926. 12. 19.) *Budapesti Hírlap*, 4-5.
- Hogyan születnek a divatkirálynők? (1927. 10. 23.) *Magyar Jövő*, 7.
- (d.m.): Izzalmas verseny után megválasztották a budapesti mannequinek királynőjét. (1927. 11. 26.) *Magyar Hírlap*, 5.
- Kant, Immanuel 2003 *Az ítélőerő kritikája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lakatos László 1934 A szépség jövője. In Dernői Kocsis László – Mihályfi Ernő – Szabó Lőrinc szerk. *Az Est hármaskönyve. A Szépség Könyve*. Est Lapkiadó Rt., Budapest.
- Márai Sándor: Szépségverseny. (1929. 1. 8.) *Újság*, 8.
- Milyen lesz a „Muráti-divat”? (1942) *Film Színház Irodalom*, 34.
- Mit visel Miss Magyarország Párizsba és Nizzába? (1932) *Színházi Élet*, 7:82-84.
- Nem a szépség a fontos, hanem a mozdulat... (1927. 12. 7.) *Pesti Napló*, 10.
- Nyári divat-vizit Simor Erzsine. (1942) *Film Színház Irodalom*, 27.
- (Magy. Tud.) Rendeletet adtak ki a filmszínésznők öltözködésének ellenőrzéséről. (1943. 1. 24.) *Beregszász Kárpáti Híradó*, 4.
- Színésznők a divat nélküli divatról. (1942) *Film Színház Irodalom*, 34.
- Vasvári, Louise O. 2019 Simon Böske, Miss Hungária és Miss Európa, 1929: nemi szerepek, faj és nemzeti identitás a két világháború közötti Magyarországon. In Kőbányai János főszerk. *Múlt és Jövő*, 2:78.

32 Lakatos 1934:347.

33 Lakatos László (1881–1944) 1903-tól a Pesti Hírlap, a Magyar Nemzet, a Pesti Napló munkatársa, majd a Világ szerkesztője. Az I. világháború után az Est-lapok munkatársa, a Magyarország szerkesztője. A II. világháború kitörése után, származása miatt Franciaországba emigrált. A Gestapo üldözése elől az öngyilkosságba menekült. (Forrás: Wikipedia)

MIÉRT NEM ÉLHETÜNK SZIMULÁLT VILÁGBAN?

[DOI 10.35402/kek.2021.2.5](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.5)

Absztrakt

A külvilág filozófiai problematikájának modern változata a szimulációs hipotézisben ölt testet. Tisztán logikai alapon belátható, hogy nem élhetünk számítógépek által szimulált világban. Ha egy ilyen világban élnénk, semmi nem garantálná a fizikai törvények és tapasztalataink valóságát. A szimulációs hipotézis tapasztalatainkra és a fizika törvényeire hivatkozik, következésképpen önmaga kiindulópontjait ássa alá. Ha a szimuláció a fizika törvényei alapján reális lehetőség, akkor miért nem élünk szimulált világban? A válasz egyszerű, a fejlett intelligens lények nem redukálhatók kizárólag modellezhető fizikai folyamatokra. Az ember test és lélek egysége.

Kulcsszavak: szimulált világ, lélek, ismeretelmélet, virtuális világ, valóság

Abstract

Why can't we live in a simulated world?

The modern variety of philosophical problem of the outside world gets realized in the simulation hypothesis. On purely logical base can be seen, that we can't live in a world simulated by computers. If we lived in a world like that, the actuality of the physical institutes and our experiences couldn't have been proved. The simulation hypothesis regards on our experiences and the physical institutes, therefore it undermines its own starting point. If simulation is a real opportunity based on physical institutes, why don't we live in a world like that? The answer is simple, the developed, intelligent individuals can't be reduced to modelled processes. A human being is an integration of body and soul.

Keywords: simulated world, soul, epistemology, virtual world, reality

Ki tudja megmondani, hol húzódik a határ az illúzió és a valóság között? Az érzékszerveink által felfogott világ valóban úgy létezik, mint ahogy elsőre gondolnánk, vagy minden csak egy álom? Talán Platón barlangjának lekötözött foglyai vagyunk?

Netán egy lepke, aki Szabó Lőrinc jól ismert versében csak álmodja azt, amit mi valóságnak hiszünk? Hajlamosak vagyunk úgy gondolni, hogy a filozófia történetében a külvilág problémájára máig nem született válasz, pedig mindez merő tévedés! Plátón, Descartes, Berkeley, Fichte, Putnam és sokan mások a maguk filozófiai rendszerében megoldották a külvilág rejtélyét, vagy legalább is valamiféle választ adtak a kérdésre. Ha kicsit is jártasak vagyunk a filozófia történetében, nem lepődünk meg azon, hogy a korábbi válaszokat az új nemzedékek lecserélik, látszólag azért, hogy a megoldott kérdésekre újból beleütközzenek. Nincs új a Nap alatt, mindannyian Platónhoz írunk lábjegyzeteket. A külvilág problematikájának modern változata az ún. szimulációs hipotézisben manifesztálódik. Elképzelhető, sőt egyre népesebb azok táborára, akik komolyan veszik, hogy a körülöttünk lévő világ nem más, mint egy gigantikus számítógépes program, melynek mi is részei vagyunk. A dolgok nem léteznek a maguk valójában, pusztán egy számítógép generálta virtuális világ termékei. Az ötlet a digitális játékok világába zárkozó fiatalok fantáziájának szüleménye, vagy érvekkel alátámasztható komoly filozófiai gondolat? A kérdés megválaszolásához először röviden tekintsük át, miként juthatunk el a szimulált világ hipotéziséig.

A világméretű digitális szimuláció mellett érvelők között számtalan felszínes, az összeesküvés-elméletekre emlékeztető, vagy korábbi sci-fi filmeket alapul vevő érvelés húzódik meg. Utóbbiakkal nem kívánok foglalkozni, de vannak komolyan vehető érvek, melyekre érdemes odafigyelni (Bostrom 2003; Campbell 2003). Technikai és tudományos fejlődésünket látva valószínű, hogy a távoli vagy akár a közeljövőben képesek leszünk az emberi tudatot számítógépekben szimulálni. Ha a fejlődés nem torpan meg, és az ember valóban nem több, fizikai folyamatok összességénél, akkor csak idő, energia és haladás kérdése, hogy mindez ne csak a fantázia szüleménye legyen. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy az univerzumban léteznek olyan civilizációk, melyek elérték ezt az állapotot, és szimulált világok programjait futtatják. Ha egy ilyen program üzemeltetésére képesek, akkor bizonyosan nagyon nagyszámú szimulációt is futtathatnak.

Talán a boltokban a szimulált világok programjait úgy adják és veszik, mint mi a számítógépes játékokat. Logikus a következtetés, a szimulált civilizációk száma jóval nagyobb a valódi civilizációknál. A valószínűség számítás szabályai szerint a civilizációk közül egyet véletlenszerűen kiválasztva valószínű, hogy szimuláltra bukkanunk. A mi civilizációnk egy véletlenül „kiválasztott” világ, ezért valószínű, hogy mi is szimulációban élünk.

Lehetséges-e mindez, valóban egy gigantikus játékprogram kellős közepén „élünk”? A kedves olvasóm már a címből is rájöhett, hogy a válaszom egyértelmű nem! A szimulációval szemben olyan érv hozható fel, mely alapjaiban rendíti meg a szimuláció lehetőségét. Hilary Putnam mára klasszikussá vált okfejtése megmutatta, hogy miért nem lehetünk „*agyak a tartályban*” (Putnam 2001). E gondolat sajnos nem alkalmazható a szimulált világ hipotézisével szemben, de rávilágít egy nagyon fontos tényre. Putnam alapötlete nagyon hasonló a szimulált világ hipotéziséhez. Agyak vagyunk egy tápoldattal teli tartályban, és idegpályáink egy számítógéphez csatlakoznak, amely olyan érzeteket küld számunkra, mintha a valóságban látnánk, hallanánk, éreznénk, valójában minden csak a számítógép által keltett illúzió, és a valósághoz nem feltétlenül van köze. Putnam érvelésének kulcselme a referenciaelmélet. Dióhéjban megfogalmazva: kizárólag arra tudunk referálni, amire a tudatunk irányul, ez pedig maga a rajtunk kívül álló dolog. Ha agyak vagyunk a tartályban, a számítógépes programon kívül nincs kapcsolatunk a külvilággal. A számítógépes program nem rendelkezik idegvégződésekkel, képtelen a külvilágra referálni, az általa továbbított jelek nem reflektálnak semmire, ezért a tartálybeli agyak sem képesek a referálásra. Következésképpen, ha értelmesnek, a valóságra referálónak tartjuk a kérdést, hogy agyak vagyunk-e a tartályban, már nem lehetünk azok. Ha közel is áll hozzánk Putnam referenciaelmélete, mégsem használhatjuk fel a szimulációs hipotézissel szemben. Putnam kiköti, hogy minden egyes agy a tartályban van, és nem lehet közvetlen kapcsolatunk a tartályon kívüli világgal, és emlékeink sem lehetnek a való világból (Putnam 2001). Más a helyzet a számítógépes szimulációban élő lényekkel. A különbség megértéséhez vizsgáljuk meg a tanulás példáját.

Nem kell közvetlen kapcsolatban lennünk azzal, amit tanulunk, ennek ellenére a tanulás segítségével képesek vagyunk referálni a dolgokra. Ha megtanítták valakinek, hogy ki volt Winston Churchill, akár élőszóban, akár könyvekben vagy

digitális tartalmakon keresztül, képes lesz arra, hogy referáljon Churchill vagy akár az ő arcképére, anélkül, hogy valaha személyesen látta volna. Hasonló a helyzet a digitálisan szimulált emberekkel. A programozók „megtaníthatják”, információkat táplálhatnak a digitális elmékbe, melyek képesek lesznek referálni a külvilág fizikai valóságára. A szimulációt készítő „jó tanárként” megteremthetik az intencionalitást a virtuális lények és a valóság között. Feltételezve, hogy egy számítógépes program valaha is képes lesz intencionálisan reflektálni bármire. Putnam gondolata nem alkalmazható a szimulációs hipotézissel szemben, mert a szimulációt vezetőket kapcsolat teremthetnek a külvilág és a digitális világ között. Ennek ellenére a putnami érvelés elvezet bennünket egy nagyon fontos kérdéshez.

A külvilág és a virtuális lények között megteremtett kapcsolat mindig a valóságra referál? A szimulációt készítő a valódi világot másolják le? Szándékosan nem változtatnak-e a szimulációban futó fizikai törvényeken, vagy képesek-e pontos szimulációkat programozni? Ha szórakoztatásból készítenek szimulációkat, valószínűleg izgalmasabb és viccesebb hatások kedvéért megteszik a változtatásokat. Ha tudományos céllal teszik, bizonyára még nem ismerik valódi világuk összes törvényét és mechanizmusát. Valószínűleg azért van szükségük szimulációkra, hogy a világukat jobban megismerjék, ezért a szimulációk sem pontosan tükrözik a valóságot. Gondoljunk bele, egy számítógépes világban élve nem tudhatjuk, hogy a varázslás, a szupererő, a begyűjthető plusz életek, vagy a velünk szembe jövő lények valóságosak-e, referálnak-e bármire. Egy szimulált világban élve nem tudjuk megmondani, hogy a körülöttünk lévő virtuális világból mi feleltethető meg a valódi világnak! Ha a szimulációs hipotézis igaz, a fizika és matematika valószínűleg hamis. A szimulált világból nem ismerhetjük meg a valódi világot. Roppant kellemetlen hír ez a szimuláció-pártiaknak, mert ezzel a saját kiindulópontjaik valódiságát kérdőjelezi meg. Ha a fizika törvényei és a külvilággal kapcsolatos megfigyeléseink igazak, eljuthatunk a szimuláció ötletéig, de a szimuláció éppen ezen törvények és megfigyelések valódiságát kérdőjelezi meg (Davies 2008). Az elemi logika szabályai alapján beláthatjuk, hogy a szimulációs hipotézis önmaga kiindulópontjait cáfolja meg, következésképpen nem élhetünk szimulált világban. Fizikailag lehetséges a szimuláció, de a logika szabályai értelmében el kell vetnünk azokat.

Mielőtt a szimulációs hipotézist végleg a sci-fik világába száműznénk, érdemes megvizsgálni, hogy

milyen következtetéseket vonhatunk le abból, hogy nem szimulált világban élünk. Bostrom a szimulációs hipotézis legkifinomultabb képviselője. Munkássága olyan korszakalkotó üzletembereket inspirál, mint Bill Gates vagy Elen Musk, hogy csak a legemblematikusabbakat említsem. A szimulációval kapcsolatban több alternatív felvetést is megvizsgál, és részletesen foglalkozik annak fizikai lehetőségével. Érdekes nekünk is megvizsgálni az általa felvázolt három lehetőséget (Bostrom 2003):

Nagyon nagy valószínűség szerint minden civilizáció kihal, mielőtt elérhetné a posztumán, szimulációra képes állapotot.

Nagyon kevés, közel nulla azon civilizációk száma, melyek szimulált világokat hoznak létre.

Valószínű, hogy szimulált világban élünk.

A fent elmondottak alapján a harmadik pontot kénytelenek vagyunk elvetni. Az első pont nem túl biztató. A nukleáris fegyverkezést látva, vagy a biológiai fegyverek fejlesztésének lehetőségétől tartva, egészen a bolygónk pusztulását vizionáló környezetvédőkig tekintve, nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy belássuk, Bostrom felvetése egyáltalán nem légből kapott gondolat. Ennek ellenére túlságosan merész feltételezni, hogy nem lehet olyan civilizáció, mely képtelen megküzdeni a létét fenyegető kihívásokkal. A problémákat mi is látjuk, és többé vagy kevésbé igyekszünk tenni ellenük. Például a civilizációnk végét hozó nukleáris holokaust ma valószínűtlenebbnek tűnik, mint fél évszázaddal ezelőtt. Bátoratlan, de nemcsak szimbolikus lépéseket teszünk Földünk megmentésének jövőjéért, és egyáltalán nem esélytelen, hogy civilizációnk elérheti a szimulációhoz szükséges fejlettségi szintet. Ha feltételezzük nagyszámú civilizáció létét, akkor biztosan nem elhanyagolható azon fejlett civilizációk száma, melyek nem halnak ki a posztumán állapot előtt.

Nem maradt más választásunk, a második pontot kell igaznak tekintenünk. Önkéntelenül vetődik fel a kérdés, a fejlett technikai civilizációk miért nem hoznak létre szimulált világokat? A legkézenfekvőbb magyarázat, hogy a szimuláció technikailag kivitelezhetetlen. Bostrom megpróbálja megbecsülni a számításokhoz szükséges adatok mennyiségét, és arra a következtetésre jut, hogy fizikai akadályba nem ütközhet a szimulációhoz szüksége számítási teljesítmény (Bostrom 2003). Következésképpen technikai fejlettség kérdése a szimuláció működtetésére alkalmas állapot elérése. Talán az emberi agy neuronhálózata nem modellezhető digitalizált számítógépek segítségével? Ha ez így is van, az agyban lejátszódó folyamatokat egy fejlettebb, például

biológiai jellegű „számítógép” valószínűleg képes lenne szimulálni. Ha feltételezzük, hogy elménk nem több fizikai folyamatok összességénél, akkor idő és technikai haladás kérdése a szimulációhoz szükséges fejlettségi szint elérése. A szimulációs hipotézis viszont nem lehet igaz, ezért az emberi elme nem lehet kizárólag fizikai folyamatok eredménye.

Nem élhetünk szimulált világban, hiszen ezzel azon tapasztalati tények valódiságát kérdőjeleznék meg, melyek a szimuláció hipotéziséhez vezettek bennünket. A szimulált világ mégis reális lehetőség, kivéve akkor, ha az emberi elme több fizikai folyamatok összességénél. Következésképpen az ember nemcsak test, hanem lélek is. Mindannyiunkban van valami nem fizikai, amit hagyományosan léleknek nevezünk, és ez nem reprodukálható egy számítógépes programmal, de még bonyolult tápoldatba ültetett mesterséges agyakkal sem.

Végül érdemes megvizsgálni néhány egyéb lehetőséget is. Elképzelhető, hogy a fejlett civilizációkat erkölcsi aggályok akadályozzák meg abban, hogy szimulációkat hozzanak létre, vagy törvényszerű, hogy a technikai fejlődés megtorpan a szimulációs fejlettség elérése előtt, mert az élőlények agyi kapacitásai végesek. Utóbbi ésszerűnek tűnhet, de a számítógépek megjelenése éppen azt bizonyítja, hogy az emberiség túllépett saját agyi kapacitásain, például a számítási sebesség terén. Valószínű, hogy technikai eszközök és az elme kombinációja messze meghaladhatná a szimulációs állapot elérését. A számítógépes programokban rejlő lehetőségek beláthatatlanságáról, éppen Bostrom több országban bestsellerré vált műve, a *Szuperintelligencia* tanúskodik (Bostrom 2015). Az első megjegyzés légből kapottabb a másodiknál. A szimuláció nem feltétlenül rossz a benne élők számára, mi például örülünk saját létünknek még akkor is, ha az szimulációja a valóságnak, ezért erkölcsi aggályok nem feltétlenül merülnek fel a szimulációval kapcsolatban. Másfelől, ha szimulált világban élünk, akkor bármi hamis lehet körülöttünk, még az erkölcs is, ezért a szimulációt vezető erkölcsi beállítódásához nincs hozzáférésünk, saját világunkat pedig naivitás lenne a „nagy programozókra” kivetíteni.

Bostrom gondolatmenete feltételezi nagyszámú intelligens technikailag fejlett civilizáció létét, és talán ez gondolatmenetének hibás pontja. Ma még nagyon keveset tudunk az élet kialakulásáról. Az élet szempontjából alkalmas helyek számát megbecsülhetjük, minden más csak spekuláció. Szinte semmit nem tudunk arról, hogy a fejlett lények evolúciója milyen eséllyel vonja maga után a magas

szintű intelligencia kialakulását, és még kevesebbet tudunk a civilizációk megjelenésének valószínűségéről. A Földön kívüli civilizációk számának megbecsülése nem több spekulációnál. Még az is elképzelhető, hogy egyedül vagyunk az univerzumban, és rajtunk kívül nincs intelligens, civilizált élet. Egy biztos, ezen a téren túl sok a kérdőjel, mégis ésszerűnek tűnik e témában járatosabb elmék véleményére hagyatkozni, és elfogadni a Földön kívüli civilizációk létezésének lehetőségét. Összességében kijelenthetjük, hogy az ilyen és ezekhez hasonló felvetések elképzelhetők, de jelenlegi ismereteink alapján semmi okunk nincs feltételezni bármelyiket is. Nem marad más választásunk, el kell fogadnunk, hogy nem élünk szimulált világban, és e tény valószínűsíti, hogy az emberi elme több modellezhető fizikai folyamatok összességénél, létezik lélek, ami fizikai szinten nem fogható meg.

Felhasznált szakirodalom

- Bostrom, Nick 2003 Are you living in a computer simulation? *Philosophical Quarterly*, Vol. 53, No. 211:243-255. <https://doi.org/10.1111/1467-9213.00309>
- Bostrom, Nick 2015 *Szuperintelligencia*. Ad Astra, Budapest.
- Campbell, Thomas 2003 *My Big TOE*. Lightning Strike Books.
- Davies, Paul 2008 *A megbundázott világegyetem*. Akkord, Budapest.
- Putnam, Hilary 2001 Agyak a tartályban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1–2:1-22.

„Mind gyakrabban tapasztalunk egyre súlyosabb és elképesztőbb csapásokat, és ezek nem egyszerűen a tudatlanságnak és a vakságnak a számlájára írhatók; a világ az, ami változik. A változás nem csupán elmélet többé, és nem is pusztán lehetőség, hanem tény és a túlélésünk parancsa.” László Ervin

A JÖVŐ ÚJRAFELFEDEZÉSE

KONFERENCIA ÉS FOGADÁS

[DOI 10.35402/kek.2021.2.6](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.6)

A konferencia keretében köszöntjük a 85. születésnapját ünneplő **László Ervin** professzort, az MTA külső tagját, a Budapest Klub elnökét.

Felkért előadók:

- Bándi Gyula – egyetemi tanár, Környezetjogi és Versenyjogi Tanszék, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Budapest Klub felügyelőbizottságának elnöke
Baráth Etele – volt Európa-ügyi miniszter, a Budapest Klub kuratóriumának tagja
Demcsák Mária – alapító-főszerkesztő, Piac és Profit
Hajnal Klára – adjunktus, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, PTE TTK
Halm Tamás – a Budapest Klub Kuratóriumának tagja, a BGF felnőttképzés igazgatója
Kerekes Sándor – egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Kaposvári Egyetem, a Budapest Klub kuratóriumának tagja
Koncz Gábor – egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a TIT Stúdió Egyesület igazgatója
Palkó Zsolt – ügyvezető igazgató, Ecolife Magazin
Rechnitzer János – egyetemi tanár, az MTA Regionális Tudományok Bizottsága elnöke
Sági Mária – a Budapest Klub tudományos igazgatója
Szlávik János – egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem, a Budapest Klub kuratóriumának tagja
Tóthné Szita Klára – egyetemi tanár, Regionális és Környezeti Gazdaságtan Mesterszak, Miskolci Egyetem
Vitányi Iván – nyugalmazott egyetemi tanár, volt parlamenti képviselő, a Budapest Klub alapító tagja

PROGRAM

- 14:45** Regisztráció
15:00 *Rechnitzer János*
„Gondolatok egy születésnap alkalmából”
Halm Tamás
„Laudáció”
Vitányi Iván
„Mítosz, lógosz, hólosz”
Bándi Gyula
„A jog szerepe a változásokban”

Kerekes Sándor

„A Római Klubtól a Budapest Klubig”

Szlávik János

„Gondolatok a tudat forradalmáról” (László Ervin művei alapján)

Hajnal Klára

„Paradigmaváltás a felsőoktatásban”

16.45 Kávészünet

17.10 *Tóthné Szita Klára*

„Életciklus-szemlélet a jövőkutatásban”

Demcsák Mária

„Üzleti etikus gondolkodásmód elterjedése”

Palkó Zsolt

„A jövő újrafelfedezése a gyakorlatban”

Sági Mária

„Az információ szerepe az új paradigmában”

László Ervin

„Munkásságom lényege – egy rövid áttekintés”

Levezető elnök: Koncz Gábor

FOGADÁS:

18.30 *Filmvetítés*

László Ervin zongorázik a Gaia Symphony című japán filmben (részlet)

Pohárköszöntő

Baráth Etele köszönti László Ervint

Köszöntés a Budapest Klub és a nemzetközi hálózat részéről

Sági Mária, Anne-Marie Voorhoeve, és Ruzsa Ágota köszönti László Ervint

A Budapest Klub Global Executive Council tagjainak avatása

Fogadás

Médiapartnerek:

P/AC & PROF/T

EMERALD
PUBLIC RELATIONS

**ECO
LIFE**

Szerkesztőségünk a konferencia köszöntőinek nyilvánosságra hozatalával igyekszik hozzájárulni a planetáris tudat szélesebb körű megismertetéséhez és László Ervin professzor törekvései méltatásához.

Tíz meglátás (felismerés)

1. A végső valóság, amelyet emberileg föl tudunk fogni, a kozmosz: a végtelen és örök lét szférája.
2. A kozmosz lényege egy végtelen és örök intelligencia léte.
3. Azzal az egyedülálló jelenséggel, amelyet ósrobbanásként (big bangként) ismerünk, a kozmosz a változás és fejlődés véges birodalmát alkotta meg: az univerzumot.
4. Az az intelligencia, amely a kozmosz lényege, alakítja az univerzum valamennyi elemét és folyamatát.
5. Az univerzumnak a kozmosz által történő alakítása olyan jelenségeket teremt, amelyek – részlegesen – felfoghatók az emberi intellektus számára. A felfogható jelenségek rezgések olyan csoportjai, amelyeket az emberi megfigyelő anyagi struktúrákként és az elme elemeiként érzékel.
6. Azok a jelenségek, amelyek anyagi struktúrákként és az elme elemeiként nyilvánulnak meg, fejlődnek az univerzumban. Ez a fejlődés nem véletlenszerű, hanem célirányos. Az anyagi jelenségek fejlődési iránya az, hogy koherens rendszereket hozzanak létre. Azoknak a jelenségeknek a fejlődési iránya, amelyek az elme elemeinek megnyílva-nulásai, az azon jelenségek egy-ségének a felismerése, amelyek az univerzumban fejlődnek.
7. Az anyagi struktúrák (jelenségeinek) és az elme-elemek (jelenségeinek) fejlődése kölcsönösen segítik egymást: a koherens rendszerek jelenségei hozzájárulnak a velük kapcsolatos elme fejlődéséhez. hasonlóképpen az elme-jelenségek fejlődése irányt szab a rendszereken (és jelenségeiken) belüli és azok közötti fejlődésnek, és elősegítik azt.
8. A koherens rendszerek befogadják és megtestesítik az őket alakító kozmikus intelligenciát, és ezáltal térben és időben továbbítják (szétsugározzák) ezen intelligencia elemeit. Az elme jelenségei, amelyek a koherens rendszerek jelenségeivel együtt fejlődnek, részesülnek a kozmikus

intelligenciából, és továbbítják ennek az intelligenciának az elemeit az elme holografikus töredékeihez, amelyek a koherens rendszerekkel együtt fejlődnek.

9. A kozmosz intelligenciájának átvitele az univerzumba az univerzumban lévő anyag és az elme jelenségeinek alapvető célja.
10. A végső célja annak, hogy a kozmosz intelligenciáját koherens rendszerek és az elme holografikus fragmentumai átvigyék az univerzumba, a velük kapcsolatban lévő koherens rendszerek (jelenségeinek) és az elme (jelenségeinek) a kozmosz végtelen létével való eggyé válása.

Zehn Einblicke

1. Die letzte Wirklichkeit, die wir menschlich begreifen können, ist der Kosmos: eine Sphäre des unendlichen und ewigen Wesens.
2. Das Wesen des Kosmos ist das Sein einer unendlichen und ewigen Intelligenz.
3. Mit der Einzigartigkeit, die wir als den Urknall kennen, hat der Kosmos eine endliche Domäne von Veränderung und Entwicklung geschaffen: das Universum.
4. Die Intelligenz, die der Kosmos ist, bildet alle Dinge und Prozesse im Universum.
5. Die Information des Universums durch den Kosmos schafft Phänomene, die für die menschliche Intelligenz (teilweise) verständlich sind. Die verständlichen Phänomene sind integrale Cluster von Vibrationen, die menschlichen Beobachtern als Strukturen von Materie und Elementen des Geistes erscheinen.
6. Phänomene, die Strukturen der Materie und Elemente des Geistes offenbaren, entwickeln sich im Universum. Diese Entwicklung ist nicht zufällig und orientiert. Die Orientierung der Evolution von Phänomenen der Materie ist die Schaffung von kohärenten Systemen. Die Orientierung der Phänomene, die Elemente des Geistes offenbaren, ist die Anerkennung

der Einheit der Phänomene, die sich im Universum entwickeln.

7. Die Evolution von (Phänomenen) von Strukturen der Materie und (Phänomene von) Elementen des Geistes ist wechselseitig zugänglich: kohärente Systemphänomene ermöglichen die Evolution des mit ihnen verbundenen Geistes; Und entwickelte Geist-Phänomen-Führer und erleichtern die Entwicklung der Kohärenz in und unter den (Phänomenen von) Systemen.
8. Kohärente Systemphänomene empfangen und verkörpern die kosmische Intelligenz, die sie in Form bringt und damit Elemente dieser Intelligenz in Raum und Zeit überträgt. Die Phänomene des Geistes, die sich in Verbindung mit kohärenten Systemphänomenen entwickeln, erhalten die kosmische Intelligenz und überträgt Elemente dieser Intelligenz auf die holographischen Fragmente des Geistes, die sich in Verbindung mit kohärenten Systemen entwickeln.
9. Die Übertragung der Intelligenz des Kosmos in das Universum ist das Ziel, das dem Vorhandensein von Phänomenen von Materie und Geist im Universum zugrunde liegt.
10. Das endgültige Ziel der Übertragung der Intelligenz des Kosmos in das Universum durch kohärente Systeme und holographische Fragmente des Geistes ist der Aufstieg der (Phänomene) kohärenten Systeme und der mit ihnen verbundenen (Phänomene) Geist in die Gemeinschaft mit Das unendliche Wesen des Kosmos.

Ten Insights

1. The ultimate reality we can humanly conceive is the cosmos: a sphere of infinite and eternal being.
2. The being of the cosmos is the being of an infinite and eternal intelligence.
3. With the singularity we know as the Big Bang, the cosmos created a finite domain of change and development: the universe.
4. The intelligence that is the cosmos in-forms all things and processes in the universe.
5. The in-formation of the universe by the cosmos creates phenomena that are (partially) comprehensible to human intelligence. The comprehensible phenomena are integral clusters of vibration that appear to human observers as structures of matter and elements of mind.
6. Phenomena that disclose structures of matter and elements of mind evolve in the universe. This evolution is nonrandom and oriented. The orientation of the evolution of phenomena of matter is toward the creation of coherent systems. The orientation of phenomena that disclose elements of mind is toward recognition of the oneness of the phenomena that evolve in the universe.
7. The evolution of (phenomena of) structures of matter and (phenomena of) elements of mind is reciprocally enabling: coherent systems phenomena enable the evolution of the mind associated with them; and evolved mind-phenomena guide and facilitate the evolution of coherence in and among the (phenomena of) systems.
8. Coherent systems phenomena receive and embody the cosmic intelligence that in-forms them, and thereby transmit elements of that intelligence into space and time. The phenomena of mind that evolves in association with coherent systems phenomena receives the cosmic intelligence, and transmits elements of that intelligence to the holographic fragments of mind that evolve in association with coherent systems.
9. The transmission of the intelligence of the cosmos into the universe is the objective underlying the presence of phenomena of matter and mind in the universe.
10. The ultimate objective of the transmission of the intelligence of the cosmos into the universe by coherent systems and holographic fragments of mind is the ascent of the (phenomena of) coherent systems and of the (phenomena of) mind associated with them into communion with the infinite being of the cosmos.

Baráth Etele

POHÁRKÖSZÖNTŐ

[DOI 10.35402/kek.2021.2.8](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.8)

Tisztelt Professzor Úr! Kedves Ervin! Kedves Barátaim!

Összejöttünk, hogy **A JÖVŐ ÚJRAFELFEDEZÉSE** című konferencia keretében köszöntjük a 85. születésnapját ünneplő **László Ervin** professzort, az MTA külső tagját, a Budapest Klub elnökét.

Szeretnék úgy szólni, mint ha mindenkihez egyenként tehetném. Természetesen nem tehetem, de előttem vannak az arcok, a mosolyok. Eljátszottam a gondolattal, hogy ha Ti, ott a teremben, a Klub tagjai, nem egy korban születettek volna, hanem egymást követően, staféta-szerűen, ki milyen értéket, milyen üzenetet adott volna át a következőnek és ki lett volna következő? Nem generációkról van vagy lenne szó, hanem egyfajta újjászületésről, új testben, új lélekkel. Kinek volna barátja Arisztotelész, ki vitatkozna Galileivel, ki választaná mesterül Michelangelót, segítene Vivaldinak gyertyafény mellett lejegyezni a hangjegyeket, ki tükrözi a reformkor máig ható, befejezetlen társadalomkritikáit. Azt nem tudom, ki lenne a posztmodern, már-már új szecessziós mester, de azt igen, hogy kiből egyesül minden olyan tudás, ami a humán gondolkodás történeti értékeit érzelmi teljességgel képviseli. Bartóki aszketizmussal ötvözve.

A többi jó barát a Klubban: Sándor a reneszánsz, Tamás a barokk kor, Marika a rokokó, Iván a cizellált modernizmus, János maga a posztmodern és így tovább... Izgalmas közösség!

Számomra az első személyes találkozás László Ervin professzor úrral, a Budapest Klubbal, a felszabadulás kezdete volt. Előtte hittem, hogy a politika immanens törvényszerűsége a jót keresni, felismerni a társadalmi haladás emeltyűit, értelmezni a valóság és lehetséges jövők közötti utakat, és ha kell bejárhatóvá tenni azokat. Le volt egyszerűsítve a világ, hatalomra, eszközökre és talán néhány igaz emberre. Politikusként néztem a világot.

Az Ervinnel való találkozás újrafiataltított, legalább is ami az érdeklődésem kitágulását jelentette. Vissza három-négy évtizedet a Római Klub tanulmányainak izgalmas, lélekemelő tanulságai irányába.

A felszabadulás lényege az volt, hogy nem szabad tovább sodródni, meg kell tanulni sokkal

mélyebbre szállni, és mint egy gyerek vagy egy fiatal elme, hinni a jóban és a szépben, és megkísérelni meg is magyarázni azok miben-létét. A viszonyok a felületen oly egyszerűek, de a valóság megismerésének kezdete a felelősség felismerése és elfogadása. A hit, az érzelem, a bizalom, a tudás és a gondolkodás ötszögén belül helyezkedik el.

A politikusok nagy része magában hisz, érzelmeit elfojtja, bizalommal kizárólag pártcsaládja eszméi iránt van, és miután eredeti tudása megkopik, gondolkodni csak a hatalom keretein belül tud.

Nehéz innen szabadulni, újra a címszavakon, a „leadeken” túl megtalálni a tartalmat is.

A Budapest Klub „fiatal” elméi, gondolkodásuk modern örökérvényűsége, a világ megújuló, fenntartható képességeinek tükröződése. Az évszázadok tapasztalásai eltérő formáinak mai megfogalmazása. A Klub tagjai gondolkodásának sokfélesége egységes üzenetet hordoz.

A világ egyénekbe zárt valósága csak közös gondolkodás által szabadítható fel, és az így formálódó közösségeknek valóban nincsenek már határai, sem fizikai-földrajzi, sem vallási, sem nyelvi, sem kulturális, hiszen a tudatuk határozza meg létüket, és az nem más, mint a közös felelősség felvállalása és hirdetése.

Sajnálom, hogy kötelezettségeim nem tették lehetővé, hogy a Budapest Klub e baráti és örömteli ünneplésén személyesen részt vegyek. A sors ironiája, hogy éppen Rómában kell lennem most is, az Európai Unió hosszú-távú stratégiájának félidei felülvizsgálata egyik elemzőjeként egy konferenciavitát vezetek ezekben a pillanatokban.

Kívánom, hogy a mostani Budapest Klub esemény is néhány lelket megtérítsen. Isten éltesse László Ervint és alkotó erejében tartsa még hosszú ideig!

Baráth Etele építész, címzetes egyetemi tanár, volt tárcanélküli miniszter

Fortepan / Olbert Mariann

A BUDAPEST KLUB ÉS ERVIN

[DOI 10.35402/kek.2021.2.9](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.9)

Azért jöttünk itt össze, hogy megünnepeljük Ervint, a Budapest Klub elnökét 85. születésnapja alkalmából, áttekintsük a Budapest Klub huszonnégy évét és – felmérve a dolgok alakulását – felkészüljünk a mai körülményeknek megfelelő folytatásra.

A Budapest Klub 24 éves

Kezdjük az emlékezéssel.

A múlt század közepén úgy látszott, hogy különleges lehetőség nyílt meg az emberiség számára. Jóléti állam, jólét és demokrácia együtt. A társadalom eddigi szerkezete piramis alakú volt, minél feljebb mentünk a lehetőségek, a jólét és a hatalom világában, annál kevesebb embert találtunk. Az emberi közösség csak az autokrácia többféle formái között válogathatott. Arisztotelész azt mondta erre, hogy ebből csak akkor léphetünk ki, ha „az orsók maguktól fonnak”.

Most ez a modern gazdaságban (amit Hegel „második világhelyzetnek” nevezett) bekövetkezett. Az emberi közösség szerkezete a piramis helyett kupolaformát öltött, kihasasodott. Az egyharmados társadalomból kétharmados társadalom lett. Legalábbis Észak- Amerikában és Nyugat-Európában.

De – amint mondtam – ez csak a világtársadalom kisebbik részében következett be. Mert a világ – mint Huntington leírta – egymástól független világokra oszlott. A jóléti centrum mellett ott volt a félperiféria (mi is odatartoztunk), aztán a Távolság, India, az arab világ, Afrika különböző részei, Ausztrália, Dél-Amerika, Közép-Amerika. Ezek nem jutottak el a jóléti társadalomhoz. De eljutottak annak egyes vívmányai, amit most a maguk rendszerébe illesztve igyekeztek felhasználni. Ezt nevezte Ulrich Beck „második modernitásnak”.

A jóléti állam országaiban felébredt a reményesség, de csakhamar kiderült, hogy vannak nehézségek, amelyek egyre inkább egyetemes veszéllyé növekedtek.

Egyrészt azért, hogy a technikai vívmányok csakhamar a többi huntingtoni világrészre is kiterjedtek, de az uralkodó autokráciák eszközzé váltak, és ez egyre zavarosabbá tette a világhelyzetet.

Másrészt azzal, hogy a centrum országaiban sem alakultak ki azok az új formák, amelyek lehetővé tették volna, hogy az új lehetőségeket a társadalom minden rétege ki tudja használni.

Ezt elég sokan felismerték. Benjamin Barber például úgy fogalmazta ezt meg, hogy a centrumban a társadalmi együttélés és a kultúra elsivárosodott – a további világrészben viszont felébresztette az eddigi centrum elleni bosszú igényét. Ezt egyrészt a világcentrum macdonaldizálásában (ahogy ő mondta a McWorld kialakulásában) fejezte ki –, másrészt a többi világrészben a szent dzsihad indulatában.

De idézhetünk más jelentős gondolkodókat is. Putnam például az amerikai társadalom alakulását elemezte. Legsúlyosabbnak a közösségi viszonyok elcsúszását tartotta, amelyeket bőven elemzett. Címszóként azt jelölte meg, hogy az Államok kisvárosaiban, azelőtt seregesen jöttek össze a helyi vendéglőkben kiépített pályánkon kuglizni – ez a közösségi élet jellemző vonása volt –, most viszont kevesen vannak, és egyedül kugliznak. Könyvének is ez a címe: *Bowling alone*. Robert Dahl viszont azt fejtegette, hogy a centrum demokráciája poliarchiává silányult.

Ekkor lépett fel a Római Klub is, hogy felhívja a figyelmet a további növekedés nehézségeire, és a fenntartható fejlődés biztosításának problémáira. Széleskörű érdeklődést keltett, de a politikai-gazdasági hatalom nem törődött vele.

A Római Klub utolsó számottevő ülését 1986-ban Pennsylvániában tartotta, az értékek megőrzésének és fejlesztésének problémáiról. Ennek szervezésére László Ervint kérték fel, aki akkor az ENSZ tudományos intézetében, az Unitarban dolgozott. Ervin engem is meghívott az ülésre. Az ülés alap gondolata a *planetary consciousness* eszméje volt, ami 31 év elteltével, ma is érvényes. Vannak ugyan, akik utópiának vélik, de a polgári fejlődés, a kapitalizmus, majd a jóléti állam kialakulása is lehetetlen lett volna nélküle.

A Római Klub stafétatorját a Budapest Klub vette át. 1993-ban alakult Ervin elnökletével, és azóta is a planetáris tudat minél szélesebb körű elterjedésén és megvalósulásán dolgozik. A Klub tiszteletbeli tagjai a világ szellemi nagyjai fémjelzik

ezt a törekvést. Elkötelezettségük jeléül 1996-ban, 21 éve, ugyanebben az épületben írták alá a Klub hitvallását, a Manifesztót.

A Budapest Klub azzal kezdte munkáját, hogy igyekezett összegyűjteni a világ élen járó gondolkodóit, tudósait, művészeit, közéleti embereit. Tiszteletbeli Tagjai lettek Jehudi Menuhin, Göncz Árpád, Őszentsége a Dalai Láma, Karan Singh, Vilayat Inayat Khan, valamint Vigdis Finnbogadottir (Izland volt köztársasági elnöke), Csingiz Ajtmatov, A.T.Ariyante, Rianne Eisler, Willis Harmann, László Ervin, Peter Russell, Betty Williams, Elie Wiesel, Milos Forman, Maurice Béjart, Peter Ustinov, Yehudi Menuhin, Liv Ullmann, Jean-Pierre Rampal, Thomas Berry, John McConnell, Edgar Mitchel (űrhajós), Edgar Morin, Robert Muller, Gillo Pontecorvo, Betty William, Richard von Weizsäcker, Sir Richard Rothblat, Sir Sigmund Sternberg, Mohammed Yunus, Otto Herbert Hajek, Ute-Henriette Ohoven, Sir Arthur C. Clark.

1996-ban Jehudi Menuhin háromszor adott koncertet Budapesten (a Budapest Klub meghívásában). László Ervin pedig 1996 nyarán elment Indiába, hogy találkozzon a Dalai Lámával. A Láma öt percet ígért neki. Ervin elé terjesztette a Kiáltványt, a Láma elolvasta, utána lemondta minden aznapi programját, hogy egész napját ezzel tölthesse, és segítsen a végső megfogalmazás elkészítésében. Ennyire érdekelte. Nem sokkal ezután hat láma kíséretében jött el Budapestre, hogy részt vehessen és felszólaljon a Klub konferenciáján október 26-án. Elsőként írta alá a kiáltványt.

Sok szép eseményt éltünk hát meg, és legalább ugyanannyi nehézséget. Úgy gondoljuk, hogy jó ügy érdekében tettük, mert a probléma, amelyet felvetettünk, ma is megoldatlan. Nem csak azért vagyunk itt, hogy csak emlékezzünk, hanem hogy – a tapasztalatokat összefoglalva, még jobban segítsünk a jövőben.

Ma már világszerte 24 Budapest Klub működik ebben a szellemben

És most mi a mai helyzet? Az újabb események azt bizonyítják, hogy a jelenlegi világhelyzet egy olyan széleskörű válságban van, amely nem hasonlít a korábbiakhoz.

A jóléti demokrácia elérte a jólét kiterjesztését, de csak a világ egy részében, a piramissal szemben a kupola szellemében. Most azonban új 'piramisodás' következett be, az egymással is küzdő piramisok szellemében.

A Mozgó Világ legutóbbi számában Szelényi Iván és Mihályi Péter bemutatja, hogy most ismét egyre kevesebb ember birtokolja a gazdasági és politikai javak egyre nagyobb részét. Jody Jensen pedig a legújabb nyugati irodalom alapján a rend (az ordo) és a káosz viszonyát elemezte. Ezek eddig szétválaszthatók voltak. Most azonban a kétféle szerkezet egyesült, nincsen rend káosz nélkül, és nincsen káosz rend nélkül.

Világváltásra van szükség, mert ha nem – akkor előre láthatatlan tragédiák következnek. És ez nem pusztán a gazdaság kérdése, hanem az egész emberi magatartásé.

László Ervin kitűnő, helyzetmagyarázó koncepcióban foglalta össze az emberi gondolkodás fejlődését. *A mítosz – theosz – logosz – holosz* fogalmaiban.

Az elmúlt századok Descartes óta (*Cogito, ergo sum*) a logoszon épültek. Ezzel elértük, amit elértünk, de most a rész-logoszok összeütköznek és megülik egymást.

Most az egészen, a holoszon alapuló planetáris gondolkodás vezethet csak ki a mélyülő válságból. A Budapest Klubnak is ez a központi eszméje, alapgondolata és küldetése. Olyan terveket szőjünk, amelyek mindannyiunkat előrevisznek, örömet és boldogságot okoznak, de ennél is fontosabb, hogy minél több segítséget adjunk egy közös, világméretű „planetáris” gondolkodás kialakításában.

Nem lesz könnyű, de nincs más út!

Isten éltesse Ervin, és tartsa meg hosszú ideig alkotóerődöt e fontos munka elvégzéséhez!

Vitányi Iván, professor emeritus, a Budapest Klub egyik alapító tagja

LÁSZLÓ ERVIN 85 ÉVES – LAUDÁCIÓ

[DOI 10.35402/kek.2021.2.10](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.10)

Tisztelt Egybegyűlteket, Professzor Asszonyok és Professzor Urak! Hölgyeim és Uraim! És mindenkifelett: Kedves Ervin!

Nem szokatlan esemény a Magyar Tudományos Akadémián, hogy egy kiemelkedő tudóst valamely kerek születésnapján tudományos ülés keretében ünnepeljenek. Még azt sem tekinthetjük kivételesnek, ha valakinek a 85. születésnapjáról emlékeznek meg – hiszen viszonylag sok tudós éri meg ezt a magas életkort. Ennek többféle oka is lehet. Egyrészt a szellem állandó gyakorlatoztatása a testet is frissen tartja. Másrészt, aki elér a tudomány legmagasabb csúcspontjaira, vagyis az Akadémia tagja lesz, annak sok próbát kell kiállnia, ami alaposan megedzi a lelket és a testet is. Mondhatnánk, akadémikusaink nemcsak vihar-, hanem ütésállóak is lesznek... „Mióta éltem, forgószelelben próbáltam állni helyemen” – mondta saját (igencsak rövid) életéről József Attila, de ezt legtöbb tudósunk is joggal állíthatja magáról, így László Ervin is.

A mai konferencia előadói több szempontból érintik vagy elemzik majd Ervin életművét közvetve vagy közvetlenül: közvetve azok a kutatók, akik valamely, az ő számára is fontos témában szólnak meg, közvetlenül pedig azok, akik pálya-, munka- vagy harcostársakként méltatják majd Ervint. Ezt a fajta értékelést sugallja a *genius loci*, hiszen e falak között tudományos teljesítményekről illik és szokás szót ejteni. (Ez alól a legismertebb, de talán nem az egyetlen kivétel Széchenyi Istváné, akinek mint az intézmény alapító adományozójának az emlékét szokták itt felidézni, és kevésbé foglalkoznak közgazdasági műveinek üzenetével.)

Magam azonban most dacolok a hely szellemével, és nem Ervin mégoly gazdag pályájából, még csak nem is sokrétű és inspiráló (esetenként vitákat is kiváltó) tudományos életművéből kívánok szemezgetni. Mert hiszen azt mindenki tudja László Ervinről, hogy zongorista csodagyerekként lépett a nyilvánosság elé több mint háromnegyed évszázada, versenyeket nyert itthon és külföldön, később pedig, immár érett és diplomás művészként nagynevű koncerttermekben lépett fel. Nem titok az sem az itt ülők számára, hogy Ervin az 1960-as években tanított a svájci Fribourgba, majd tanult

és tanított több amerikai egyetemen. Ha valaki úgy gondolná, hogy mindez nem elegendő a „világpolgár” titulushoz, annak emlékezetébe idézhetnénk, hogy dolgozott az ENSZ-egyetem, az UNITAR programigazgatójaként, s tagja volt a Római Klubnak. És nem ünnepelehetnénk ma itt, a Magyar Tudományos Akadémia patinás épületében ezt a születésnapot, ha Ervin nem lenne elismert tudós is (jelesül az általános evolúció és rendszerelmélet), és nem választotta volna 2010-ben külső tagjává e tudós társaság.

Művész, tudós, humanista, filantróp – ezek az Ervint jellemző kategóriák mind jól ismertek magyar nyelven is, de ehhez még hozzá kell tennünk egyet, amelyet inkább angolul neveznénk meg: Ervin „author” is, ami az ő esetében azt jelzi, hogy több mint ötven kötet szerzője, húsznak szerkesztője, és e könyvek összesen huszonhárom nyelven jelentek meg. Mi, magyarok, persze azért vagyunk a legbüszkébbek Ervinre, mert alapító elnöke a Budapest Klubnak, és kezdeményezője a Klub „mögött álló” Budapest Klub Alapítványnak, és – többek között – ebben a szervezeti keretben fejt ki munkásságát, mint az emberiség élő lelkiismerete, de úgy is fogalmazhatnánk: mint a jövő generációk érdekeinek világméretű szószólója, ombudsmanja.

Hát ha mindazokról nem kívánok beszélni, amit az elmúlt percekben hallhattak itt Ervinről, akkor mit mondhatok el róla e jeles napon? Ervin „emberi oldalát” szeretném különböző nézőpontokból megvilágítani.

Elsőként Ervin munkásságának, gondolkodásának *igen tág horizontját* szeretném kiemelni. A Római Klub első jelentése hozta be előbb a tudományos, majd az általános köztudatba a *globális problémák* mára már nagyon is jól ismert fogalmát. Nos, Ervin az 1970-es években talán még megelégedett a *globális* perspektívával, amikor is az 1977-ben publikált *Goals for Mankind*, vagyis *Célok az emberiség számára* című jelentését kidolgozta a Római Klub számára. Később azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ez a távlat túl szűk számára, vagy, másképpen fogalmazva, kölcsön véve öfelsége 007-es ügynöke egyik kalandjának címét: „A világ nem elég”. A „globális” jelzőt így felváltotta a „planetáris”, amely

már nemcsak önmagára a Földre vonatkozik, hanem bolygónkat a Naprendszer részeként láttatja. 1996-ban László Ervin a Dalai Lámával már „A planetáris tudat kiáltványa” címmel fogalmazta meg megrázó tartalmú, mozgósító felhívását. Aztán a „licit” folytatódott: következett a *kozmosz*, majd az *univerzum*. (Ezek összefüggéseiről Ervin mai előadásában majd még hallhatunk részletesebben is.)

Néha egy nem planetáris dimenziókban gondolkodó, földhöz ragadt közgazdász is, mint amilyen magam is volnék, eltöpreng azon, vajon kiknek lehet *leghálásabb* az emberiség. Nálam az orvosok után rögtön a zeneszerzők következnek a rangsorban, sőt bizonyos szempontból meg is előzik a medicina művelőit. Mert míg az orvosok minden pacienseinek kezelése hosszú távon végül is kudarcba torkollik, addig a zeneszerzők – legalábbis emberi léptékkkel – örökké való műveket alkotnak. Ha folytatjuk e képzeletbeli rangsor összeállítását, rögtön a zenét előadó művészek következnek: ők szerzik a legnagyobb boldogságot az embereknek. Nos, Ervin ehhez a nagyon előkelő körhöz tartozott már kora ifjúságától, sok-sok évtizeden át. (Ebből a mai délutánon még kapunk majd ízelítőt.) Hagyjuk el azonban a rangsorolást, hiszen ezt Dante Alighieri már kereken hét évszázada, a *trecento* hajnalán megtette az Isteni színjátékban (és most persze nem a pokolra utalok – ott ügyvédek, bankárok és uzsorások szerepelnek, nem az emberiség jótevői). De ha már szóba került a reneszánsz első nagy mestere, akkor említsük meg, hogy a *Divina commedia* alkotója Firenze városának szülötte volt. Máris adódik a párhuzam László Ervinnel: Ervin is igazi reneszánsz egyéniség, aki az emberi lélektől a fizikán (sőt a metafizikán) át a kozmológiáig, a zenétől az irodalomig oly sok mindenhez ért. Ráadásul évtizedek óta ő is Toscana lakója, bár ő *maga* választotta lakhelyéül a festői szépségű Montescudaiót, míg Dante Toscanában született, de később száműzték onnan.

Harmadikként Ervin hihetetlen *energiáját* emelném ki. Első látásra aligha hihetnők, hogy egy ilyen kifinomult, gracilis férfiban mekkora erő, értelemszerűen: lelki erő lakozik! Világ életében rengeteget utazott (ifjúkorában még óceánjárón „ingázott” Európa és Amerika között, de aztán jócskán felülemelkedett a tengerszinten, egészen 32 ezer lábig) – és még nyolcadik évtizedének közepén is számtalan előadást vállal a világ különféle fertályain. (Nem is igazán értem, hogy aki olyan csodás villában lakik a világ egyik legszebb táján, szerető feleségének társaságában, mint Ervin, miért vállalkozik ilyen sok hosszú, energiát emésztő utazásra.)

Energiára persze szükség van nemcsak a helyváltoztatáshoz, hanem az egy helyben üléshez is, hiszen anélkül nem születne meg évente (legalább) egy új könyv Ervin számítógépén! Energia kell a Budapest Klub Alapítvány működtetéséhez meg a Budapest Klubok világméretű hálózatának egyben tartásához is, még ha utóbbit csupán („csupán”?) *spiritus rector*ként teszi is Ervin.

Negyedikként említem Ervin *kapcsolatteremtő* képességét. Ennek köszönhető, hogy a Budapest Klub számára olyan világhírű tiszteleti tagokat sikerült megnyernie, mint egy holland királykisasszony, több államfő és egy igazi lord. De én most inkább Zubin Mehta, Ravi Shankar, Mohammad Yunus, a XIV. Dalai láma vagy a dél-afrikai Desmond Tutu püspök nevét említeném. (Őket azért választottam ki a tiszteleti tagok közül, hogy érzékeltessem: a Budapest Klub már jóval a magyar kormány előtt megvalósította mind a keleti, mind a déli nyitást...) A kapcsolatépítést persze könnyűvé teszi Ervin számára, hogy az igazán nagy művészek és tudósok *emberszeretete és alázata* jellemzi őt, sőt messzire sugárzik belőle, így hamar megnyitja sok-sok ember szívét. Többször volt alkalmam megtapasztalhatni, hogy egy-egy előadása után mennyi ismeretlen megy oda hozzá a közönség soraiból, és ő milyen jól elbeszélget velük... A kapcsolatok azonban, ezt mindnyájan jól tudjuk, rengeteg időt és energiát emésztenek fel (még akkor is, ha ehhez az informatika eszközeit is segítségül hívják). Pedig érettebb korban az emberek általában már inkább leépítik barátaik-ismerőseik körét – de nem Ervin! Ő még ma is szinte naponta épít ki újabb és újabb kapcsolatokat, és ezt a tulajdonságát legjobban a német *kontaktfreudig* szóval jellemezhetjük.

Ha már a német nyelv szóba került, nem hallgathatunk Ervin kiváló *nyelvtudásáról* – és egy méltatásban miért is hallgatnánk róla!? Ervin nemcsak óriási szókincs birtokosa jó néhány nyelven, hanem gyorsan is vált e nyelvek között (ami külön adománya a sorsnak!). Nem egyszer voltam tanúja annak, hogy multilingvális közegben valaki megkérdezte angolul, hogyan is hangzik egy szó (mondjuk) németül – és mindig Ervin volt a leggyorsabb válaszadó! Hogy Ervin nemcsak tudós, hanem művész is, a nyelvek területén is tetten érhető: végtelen elegancia, könnyedség, választékosság jellemzi nemcsak könyveit, de minden írásos megnyilvánulását – legyen az manifesztum, nyilatkozat, együttműködési megállapodás vagy akár a Budapest Klubnak nyújtott támogatásról szóló szerződés. (Bátorítanám is Önöket e helyütt: minél többen

igyekezzenek meggyőződni erről a kiváló stílusról, vagyis kössenek támogatási szerződést a klubbal...) Visszatérve Ervin nyelvtudásához: persze annak maradt nyoma magyar nyelvű előadásain, hogy már csaknem hetven éve határainkon kívül él, hiszen egy-egy újabb kifejezés nem minden esetben jut eszébe azonnal magyarul – viszont sokkal kevésbé keresi a szavakat nemcsak, mint kortársai, hanem az egy generációval fiatalabbak is. Ezért „cserében” viszont annyira megőrizte budapesti gyökereit, hogy angolságát nem tette tönkre az Amerikában eltöltött hosszú idő, így angol nyelvű előadásait a világ bármely táján könnyen megértik.

Végül, hatodikként, hadd adózzam tisztelettel Ervin elméjének *eredetisége* előtt. Aki valamennyire is ismeri műveit, gondolatait, jól tudja, hogy Ervin mennyire invenciózus, évről évre újabb és újabb ötletek, sőt elméletek pattannak ki a fejéből és ötlenek – inkább előbb, mint utóbb – könyv formát. De Ervin alkotókészsége nemcsak a könyvtárak polcait gazdagítja: ott bábáskodik új és újszerű egyetemek, kutatóintézetek – meg persze Budapest Klubok – születésénél. Ervin egyik legjellemzőbb sajátossága az, amit leginkább a *kongeniális* szó ír le: pillanatok alatt felismeri az értéket a hozzá hasonló beállítottságúak gondolataiban, és rögtön fel is vázolja a közös cselekvés lehetőségeit.

Kedves Ervin!

Te magad tudod legjobban, hogy az elmúlt percek mindössze arra adtak alkalmat, hogy *felvillantsam* érdemeidet – sőt érdemeidnek is csupán egy *kis szeletét*. Remélem, azért annyira elegendő volt e pár gondolat, hogy tanújelét adjam tiszteletemnek, és meggyőződéssel, sőt a hallgatóságot is meggyőzve mondhassam: kitüntetés számomra, hogy a Budapest Klub kuratóriumában immár tíz éve együttműködhetem Veled. Isten éltesse e kerek születésnapodon!

Halm Tamás a BGF felnőttképzési igazgatója, a Budapest Klub Kuratóriumának tagja

Fortepan / Lajtai László

A JOGRENDSZER EGY LEHETSÉGES MEGÚJÍTÁSI IRÁNYA

[DOI 10.35402/kek.2021.2.11](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.11)

Absztrakt

A planetáris tudat által megkívánt újfajta gondolkodás, a kreatív energiák alkalmazása, a közös cselekvés, a felelősség érvényesítése, a rugalmasság, sokféleség és a demokrácia érvényesítése nyilvánvalóan a hagyományostól eltérő jogi válaszokat indukál. A lehetséges válaszok között a reziliencia gondolata, eszközkénti alkalmazása egy lehetőség, policentrikus, adaptív rendszereket kialakítva az alkalmazkodás érdekében. Ennek a jogrendszerben is kell legyenek következményei. Ezek között az integrációt, a szubsidiaritást, az együttműködést, az elővigyázatosság elvének érvényesülését, a tervezés fontosságát, valamint az emberi jogok érvényesítését és ennek kapcsán a társadalmi részvétel elemeinek erősítését emeltük ki.

Abstract:

Planetary consciousness requires a new way of thinking, the use of creative energies, collective action, the implementation of responsibilities, flexibility, diversity and the realization of democracy. These all expect legal answers which are different from the traditional ones. Within possible responses the idea of resilience, and its use as an instrument is one option, creating polycentric, adaptive systems in order to be responsive. This must have consequences within the legal system. We underlined here integration, subsidiarity, cooperation, the implementation of precautionary principles, the importance of planning, also the special care for human rights and in line with this, the strengthening of the different elements of public participation.

A Budapest Club égisze alatt jelent meg a 'Kiáltvány a planetáris tudatról' (Kiáltvány 2001), amely egy új, teljesebb világkép felé kíván kormányozni minket. Nem tisztem és nem felelősségem, hogy a Kiáltvány mélységeire rámutassak, azt mások – nálam hivatottabbak – megtették, megteszik. A Kiáltvány fő motorja, László Ervin 44 éve is tisztán látta

a követendő utakat. Példaként a körforgásos gazdaságot hozom csak elő, ami az EU fő irányvonalaként 2015-ben jelent meg (most a legújabb változatra hivatkozom: Bizottság 2020), de amit László Ervin már 1977-ben mint a megfelelő utat írta le: „A lineáris termelési rendszer át lehet alakítani részlegesen cirkuláris, visszaforgatásos rendszerre, amelyben kevesebb többet termelünk” (László 1977:296). És sok más mellett a Szerző egyebek mellett ugyancsak áttekintette a hulladék-visszaforgatás, -hasznosítás igényét, a termékek tartósságát, amit – mint rendezen történik a meleg vízzel – most újra felfedezünk.

Jogászként azt keresem – azt kereshetem –, hogy a planetáris tudat felé való úton haladva milyen változások, milyen megújulás szükséges a jogban, hiszen – valljuk be – a jogi szabályozás jól működő vagy éppen kevésbé megfelelő keretei elő is segíthetik a Kiáltvány érvényesítését, de jelentős akadályai is lehetnek helyett. Nem kívánom a Kiáltvány egészét elemezni, hanem annak gondolataiból kiindulva, megpróbálok egy fontos választ megfogalmazni. Tehát nem törekszem teljességre, hanem kiemelnék az általam fontosnak tartott válaszok közül egyet – ami valójában önmagában is egy egész csokor –, hogy megosszam az olvasókkal.

A Kiáltvány következő pontjait tekintem vizsgálódásom számára kiindulási alapnak:

„6. Újfajta gondolkodás nélkül nincs felelősségteljes élet és cselekvés... Az igazi alkotóképesség nem bénul meg, amikor váratlan, szokatlan problémákkal kerül szembe, hanem nyíltan és előítéletek nélkül szembeszáll velük.

7. Korunk egyik alapkövetelménye a sokféleség megőrzése...”

Valamint a 10. pontot említem, amely a felelősségről és annak vállalásáról beszél, ebben az értelemben, a fejlődéshez, az egyenlőséghez és a méltósághoz való jog kérdéséről is.

A Kiáltvány mellett – a számos, László Ervin által jegyzett kötet sorából – egy régebbi írást (László 2008:24, 75) is hozzáteszek, gondolatmenetem jobb megalapozása érdekében. Ebből a kötetből két gondolatot emelek ki, sorrendben az első:

„A nemzeti, kontinentális és a globális kormányzati struktúrákat megreformálják vagy újakat alakítanak ki, az államformákat a demokrácia felé terelve, ami felszabadítja a hatalommal felruházott és egyre inkább tevékeny népesség kreatív energiáit”.

A másik gondolat mottója pedig 'Kilenc idejét-múlt hiedelem', amelynek egyike:

„3. A hierarchián alapuló rend ritkán tartható... A sikeres menedzserek már belátták a hajlékony struktúrák és a csapatmunka előnyeit, de a legtöbb társadalmi és politikai intézmény mindmáig a hagyományos hierarchiára épül. Nagyrészt ennek tudható be a nehézségük, körülményes és nem elég hatékony működésük”.

Összegezve a fenti, látszólag szétszórtan feleltetett gondolatokat, nézzük meg, mire is kellene választ keresni, ha a meglévő jogrendszer sem kívánjuk kihagyni a tudati fejlődésből:

- reakció az akár szokatlan problémákra,
- sokféleség,
- általában a felelősség gyakorlása,
- demokrácia,
- kreativitás,
- rugalmasság,
- emberi méltóság.

A hagyományos jogi válaszok e kihívásoktól jelentős mértékben eltérnek. Tradicionális, szigorú és merev struktúrák szolgálnak a jog válaszainak megteremtésére. Itt a szokatlan problémákra megszokott válaszokat adunk, amelyek egyre inkább elégtelenek. A sokféleség e szabályozási rendben nem átlátható, egységesíteni kell mindent, mert akkor lehet jobban nyomon követni a folyamatokat. Ez pedig gyakran együtt jár a hatalmi koncentrációval, centralizációval, a helyi és szakmai önkormányzatiság háttérbe szorulásával. A demokrácia sokat hangoztatott kérdés, de vajon mennyiben jelent tartalmi követelményt, avagy formális cselekvéseket? A rugalmasság mennyiben felel meg a jogbiztonság és kiszámíthatóság kérdésének? – természetesen hozzá, akkor, amikor a feltett kérdések, helyzetek sem modellezhetők számos esetben. A kreativitás hasonlóképpen szembehelyezkedik az ortodoxnak mondott nézetekkel. Az emberi méltóság értelmezése pedig még nagyon nehezen mozdul el a jó hetvenéves – ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1948-ból, az Emberi Jogok Európai Konvenciója 1950-ből származik – szerepekből, nehezen fogja át a természettel, környezettel való viszonyunkat, fogadja el,

hogyan az emberi méltóság ennek tisztázása nélkül nem érvényesíthető.

A lehetséges válaszok közül magam most egy még ma is inkább szlogenként, mintsem valós megoldási módként alkalmazott gondolatot emelek ki, a reziliencia gondolatát.

Kiindulásnak vegyünk hazai forrást, noha a fogalom alkalmazása a társadalomtudományban nem hazai eredetű (Bulla 2011:24-26): „Ökológiai szempontból a reziliencia egy ökoszisztémának az a képessége, hogy túrni képes megzavarását anélkül, hogy eközben minőségileg új állapotba kerülne. Fölhasználva ehhez ellenőrző, javító mechanizmusait, mintegy újjáépítve önmagát” (Xavier Cazorla et al., 2007/2008).

Valamely társadalmi, gazdasági rendszer működését tekintve azonban e fogalom tartalma: az előrelátás képessége, az, hogy integrált terveket, forgatókönyveket tud készíteni a természeti környezet és a társadalom (civilizáció) együtt működésére, kölcsönhatásai elemzésére, (és így) veszélyei minimalizálására, várható következményei előnyösebbé tételére. Az ilyen rendszernek tehát nem szerkezete változatlan újjáépítésének képességét kell megőriznie, hanem azt, hogy „megtanulja” a változásokhoz való alkalmazkodást. Azt a képességét őrizze meg, hogy új, a hátrányok (következményeinek) csökkentését, egyszersmind az előnyök fölismerését és alkalmazását támogató működési szabályokat, ellenőrzési, visszacsatolási szervezeteket tud létrehozni (Bulla 2006).

A fenntartható fejlődés feltételeinek kialakításához, a fenntartható társadalmi modell eléréséhez jelenleg az egyik legfontosabb közvetlen célkitűzés a jelenlegi nem fenntartható folyamatok társadalmi tudatosulása, a változás szükségességének megértése, annak elfogadása, hogy elkerülhetetlen a fenntartható fejlődés elveinek, megközelítései érvényesítése a társadalmi-gazdasági fejlesztési programokban, a szociális problémák...

Most (is), azaz erős, szolgáló, védelmező, közszolgálati, – ne féljünk kimondani/leírni – állami intézmények léte/fenntartása iránti igény idején megint szükség mutatkozik a megközelítések, felelőségek, megoldási javaslatok és minták sokféleségére. Arra, hogy az intézményi innováció (reziliencia) is működjék”.

A reziliencia gondolatának mai elterjedését egy Nobel díjas közgazdásznak tudhatjuk be

elsősorban. Ő Elinor Ostrom, aki a társadalmi-ökológiai rendszerek (socio-ecological systems, SES) fenntarthatóságával foglalkozva a reziliencia mellett a policentrikusságra is felhívta a figyelmet. „Mi a SES? Olyan ökológiai rendszer, amely bonyolult módon illeszkedik egy vagy több társadalmi rendszerhez és egyben meghatározott azok által... Általánosságban, a társadalmi rendszereket úgy értelmezhetjük, mint kölcsönösen egymástól függő organizmusokat. ... Amikor a társadalmi és ökológiai rendszerek ennyire összefüggnek, az egész SES egy komplex, adaptív rendszer, számos alrendszert foglalva magában, amelyek egyben számos nagyobb rendszerbe is beleágyazódnak” (Anderies – Janssen – Ostrom 2004). A policentrikusság pedig elősegíti a rendszerek adaptív kapacitásának erősítését. Ostrom írja (Ostrom 1999:528): „A policentrikus rendszer alatt azt értem, hogy a polgárok képesek megszervezni nemcsak egy, hanem több kormányzó hatóságot különböző szinteken... A policentrikus rendszerek önmagukban és komplex adaptív rendszerek, anélkül is, hogy lenne egy domináns központi hatóság”.

E téren akár visszanyúlhatunk Schumacher klasszikusához is (Schumacher 1991:33, 35): „A bölcsesség azt jelenti, hogy a tudomány új irányt vesz: a szerves, a gyengéd, az erőszakmentes, az elegáns és szép dolgok felé... Mít kívánunk valójában a tudósoktól és a mérnököktől? Talán ezt válaszolnám: olyan módszerekre és felszerelésekre van szükségünk, amelyek elég olcsók ahhoz, hogy gyakorlatilag mindenki számára elérhetőek legyenek, kis léptékben alkalmazhatók, és összeegyeztethetők az ember alkotásigényével”.

Ostrom és szerzőtársai máshol írták (Anderies – Janssen – Ostrom 2004): „A reziliencia, amely hasonló koncepció, mint az erőteljesség (robustness), az ökológia által kifejlesztett gondolat (Holling 1973), és arra szolgál, hogy mérje azokat a változásokat vagy zavaró hatásokat, amelyek szükségessé teszik ahhoz, hogy átalakítsa az adott rendszert az egyik egymást erősítő folyamatból és rendszerből egy másfajta rendszerbe és folyamatba. ... A reziliencia elméletének legújabb folyamatai hangsúlyozzák az adaptivitás képességet, és a változás köreit, amelyek számos szinten keresztül érvényesülnek...”

Máshol (O'Brien – Pelling – Patwardhan 2012:563): „Reziliencia – A rendszer egészének és részeinek azon képessége, amellyel a veszélyeztető

jelenségek hatásait előre látja, elnyeli, azokhoz alkalmazkodik és helyreállítja magát, időben és hatékonyan, miközben megőrzi, helyreállítja vagy javítja saját alaprendszerét és lényegi funkcióit”. Ugyanitt (O'Brien – Pelling – Patwardhan 2012:453): „A társadalmi-ökológiai rendszerekben (amit úgy vizsgálunk, mint a különböző interaktív cselekvéseket az ember és a számára alapul szolgáló ökoszisztéma között) a reziliencia három tulajdonságot jelent: a változásnak azt a mennyiségét, amire a rendszer képes miközben fenntartja struktúráját és funkcióit; az újjászerveződés képességét; és azt, hogy milyen mértékben képes tanulási és adaptálási képességeket kialakítani”.

Többen és többféleképpen próbálják a reziliencia lényegét meghatározni. Ezek között egy másik, lényegében az eddigieknek megfelelő vonulat (Ostrom – Janssen 2004:246-247), immár a döntéshozatali rendszerek alakítására való újabb utalással: „Az olyan rendszereknél, amelyek valóban komplexek, szükség van arra, hogy megértsük a szervezés és újjászervezés eljárásait, beleértve az összeomlás esetét és azt, mi történik az összeomlást követően... A komplex adaptív rendszerek komplexitásának értékelésére szolgáló egyik koncepció a reziliencia. A rezilienciát úgy is meghatározhatjuk, mint a bomlásnak azon mértékét, amely ahhoz szükséges, hogy a rendszer a stabilitás egyik területéről egy másikba lépjen. ... A rezilienciát arra használták, hogy megértsék, miként lehet javítani a management rendszereket, hogy csökkenjen az ökoszisztéma sérülékenysége”.

A klímaváltozással foglalkozik ugyan, de szélesebb értelemben is elfogadható a következtetés (Hayes 2009:176-179): „Az adaptáció a kulcskérdés és nem a kezelés”. A reziliencia lényege tehát a válsághelyzetekhez való adaptáció, illetve a rugalmas reakció képessége, amely számos elemet foglal magába, a rendszerszemlélet, az elővigyázatosság, a kockázatmenedzsment, az alkalmazkodás, a rugalmasság, az együttműködés, a társadalom bevonása, a szubsidiaritás, az integráció, a komplex eszközrendszer, és adaptivitás, adaptivitás, adaptivitás, illetve új fogalmak, új elemek, mint a policentrikusság, ami ebben az összefüggésben változatosságot is jelent. Ismerős fogalmak, amelyeknek legfőbb újdonsága, hogy ilyen csoportosításban és összefüggésben jelennek meg, és ezért tűnnek esetleg idegennek.

Praktikusan szemlélve: „A fenntartható fejlődés megvalósulása hosszú távú, globális feladat.

A megvalósításhoz azonban szükséges a program szintjeinek meghatározása és a feladatok megfogalmazása a kisközösségek, a családok, sőt az egyes emberek szintjéig” (Szlávik 2005: 12).

A reziliencia számomra a fenntarthatóság egy megnyilvánulási, megvalósulási formája, talán a legfontosabb, hiszen célja az, amire eddig nem igazán, illetve csak korlátozottan gondoltunk – a váratlanra való felkészülés művészeté vagy tudományá, amelynek eredménye, hogy megfelelően kezelni lehessen a helyzeteket. Ez különösen igaz az olyan esetekben, mint a már említett klímaváltozás, amelyre nézve egyre többen állítják, hogy megelőzni már nem lehet, mérsékelni is csak módjával, de ehhez kellene végre a közös elhatározás. Akkor pedig az alkalmazkodás lehetősége és készsége marad a járható út. A jog és igazgatás számára sincsenek megoldhatatlan vagy kezelhetetlen helyzetek, követelmények a rezilienciával kapcsolatosan, mert ha lennének, akkor értelmetlenné, megvalósíthatatlanná válna a rendszer. Számos jogi elvet, eszközt, intézményt sorolhatunk a reziliencia érdekkörébe, annál is inkább, mert a komplex adaptív rendszer kialakítása komplex intézményrendszert is jelent.

Kerekes Sándor a következő elvárásokat támasztaná a reziliens társadalom elé (Kerekes 2011:10): „A rugalmas, alkalmazkodni képes és ezért fenntartható, társadalmi-ökológiai rendszert a következők jellemzik:

- a diverzitás fenntartása és megőrzésének támogatása (biológiai, tájképi, gazdasági és társadalmi értelemben is),
- az ökológiai sokféleség ember általi „kontrolljának” korlátozása,
- a modularitás tisztelete (a csatlakozó rendszerek jobban viselik a sokkhatást),
- a tanulás, a társadalmi hálózatok és a helyileg kifejlesztett szabályok fontosságának felismerése és hangsúlyozása”.

Egyetérthetünk a holland szerzővel a környezetjogi szabályozás kapcsán: „A reziliencia’ a jogrendszer és a társadalom azon képességével kapcsolatos, ahogyan azok igazodnak a változó körülményekhez és azzal a móddal, amint a váratlant kezelik. Az adaptálódásnak ez a képessége különösen fontos a környezetjogban, hiszen a környezet és természeti erőforrásainak használata hosszú távú politikát igényel. A környezetjogban ennek megfelelően a jövő fejlődés bármilyen váratlan helyzetét

figyelembe kell venni... Ezen túl, a jogrendszer vagy a mértékrendelkezések elfogadása igényli a rugalmasságot. Ez nyomban felveti a kérdést, mennyi rugalmasságot visel el a rendszer, miközben ott a jogszerűség követelménye is. A cél, hogy megfelelő egyensúlyt érjünk el a rugalmasság és a jogbiztonság között. Ezen túlmenően pedig ott a kérdés, miként válaszolunk a komplexitás kihívására a jogi és társadalmi kérdésekben” (Rijswick 2012:7).

Néhány éve a ’Replika’ című társadalomtudományi periodika egy teljes tematikus számban foglalkozott a reziliencia kérdésével (Replika 2015). Az itteni cikkek egyikéből emelek ki egy-két gondolatot, lévén az a kormányzás módszertani megújulásáról értekeznek (Chandler 2015:25-44). A szerző a kormányzási struktúrák, irányultságok alapjait vizsgálja, mégpedig két alapvető irányvonalat állapítva meg: az ’előrefelé’ irányuló kormányzást és a ’visszafelé’ irányulót, amelyek között a fő különbség abban rejlik, hogy egy kormányzati célt kívánunk-e megvalósítani, kevéssé figyelemmel a körülöttünk történőkre, avagy figyelemmel vagyunk a körülményekre, a változásokra. A konklúzió egyebek között: „A kormányzás tehát – a probléma megjelenésének pillanatától – ’visszafelé’ történik, nem pedig ’előrefelé’, vagyis nem valamilyen kollektív politikai cél megvalósítására törekszik. Ahhoz, hogy a megismerhetetlenség talaján állva lehetséges legyen a kormányzás, önreflexióra és rezponzivitásra van szükség egy gyorsan változó társadalomban, amelyben egyébként sem a piac, sem pedig az állam nem tűnik képesnek a szükséges változások irányítására” (Chandler 2015:41-42). A cikkben ezt még jobban is kiemeli, egyebek között aláhúzva: „A kormányzás alapját tehát már nem kínálati vagy célorientált instrumentális politika képezi, hanem sokkal inkább a már létező folyamatok és képességek felismerése, illetve az, hogy ezeket hogyan lehet a politikai gondolkodás részévé tenni” (Chandler 2015:36). A szerző egy sajátos fogalmat is alkalmaz: „A ’mindennapi demokrácia’ lényege a társadalmi kapcsolatok megerősítése, és nem sok köze van a képviselői demokráciához, ami azt feltételezi, hogy a ’kimenetekért’ a kormányok felelősek, míg a társadalomra mindössze az a feladat hárul, hogy néhány évente passzívan elszámoltassa őket. A ’mindennapi demokráciának’ nincs köze a ’felülről lefelé’ vagy az ’alulról felfelé’ történő kormányzáshoz, ehelyett a társadalom rezilienciájára épül, amely az egyszerű emberekben meglévő relacionális képességeket veszi alapul” (Chandler 2015:38).

Mindezek a jogrendszer általános megközelítésmódjának változását is igénylik, pontosabban a meglévő lehetőségek közötti átrendeződést. „Az adaptív jogrendszerek feltétlenül elismerik a magánstruktúrák fontosságát, mint a jog, kormányzás, adaptív kapacitás forrásait és helyét. Az adaptív jog policentrikus struktúrája magában foglalja a jog kormányzati szereplőinek multiplicitását és kiterjedését (pl. az állami és helyi önkormányzatok erős szerepét, a regionális, hibrid és kvázi-közigazgatási kormányzati intézményeket, a vitarendezés vegyes formáit), akárcsak a nem-kormányzati struktúrák szerepét. ... Az adaptív jog központi szerepe, hogy a különböző kormányzati szintek, funkciók, ökoszisztéma szintek és funkciók között megteremtse a kapcsolatokat, amely megköveteli a multimodalitást és a többszintűség együttesét” (Arnold – Gunderson 2014:10433, 10435).

Összevetve a jelen cikk elején mondottakat, majd ezekhez – legalábbis véleményem szerint – szorosan kapcsolódva a válaszok, módszerek, megoldási lehetőségek egy járhatónak tűnő útját – a rezilienciára gondolva – eljuthatunk egyes olyan lehetőségekig, lehetséges megoldásokig, amelyek valójában már ma is rendelkezésre állnak. Ezek között – legalábbis jogászai nézőpontból – elemezhetjük a jogintézményeket, az államszervezési kérdéseket, vagy csupán az elvi szintű, ugyanakkor azonban közvetlenebb gyakorlati megvalósítást igénylő intézményeket is. Az utóbbit választom, hiszen az elvekre alapozva lehet a további részleteket is legjobban fejleszteni. Milyen elvek is lehetnek segítségünkre?

- A fenntartható fejlődés gyakorlati megvalósításának legjobb általános eszköze az *integráció* – ilyen jelenik meg az EUMSZ (EUMSZ 2012) 11. cikkében is –, tehát az egységes szemlélet és annak megvalósítása. Voltaképpen a planetáris tudat gondolata is erre ösztönöz minket, az összefüggések felismerésére és ennek megfelelő cselekvésre.
- A *szubszidiaritás* jelenti a következő általános elvi követelményt, mint a megfelelően hatékony szint megtalálása, tehát nem a hierarchiák mentén, hanem az ésszerűség, hatékonyság mentén való gondolkodás.
- Az *elővigyázatosság* minden, a fenntartható fejlődéssel bármilyen szinten is kapcsolatba kerülő értelmezés általános sajátossága. Az elővigyázatosság – a tudományos

bizonytalanság létezésének elfogadásával és az ennek megfelelő cselekvés megengedésével – sokkal megnyugtatóbb eredményre vezet, mint a technikai megoldások mindenhatóságába vetett, megalapozatlan hit, amelyik bizonyosra veszi azt, hogy a 'fejlődés' majd megteremti a megoldás kulcsait is.

- Az *együttműködés* és az ezt szolgáló struktúrák felelnek meg a fentebb említett policentrikusság és multimodalitás elvárásainak, vagy másnéven a sokszínűség és rugalmasság elvárásainak. Amennyiben a hatáskörök megfelelő mértékben és arányban megoszlanak, illetve a cselekvésnek lehetőség szerint minél több útja alakul ki, akkor az egyes szintek és egyes cselekvések közötti koordináció, együttműködés különös magyarázatot nem igénylő szükségletté válik. A szervezetek sokféleségét is hozzájárulva az együttműködés iránti igény még fokozottabban jelenik meg. Az együttműködés megoldásainak és szintjeinek diverzifikációja egyebekben is alapvető összetevője a reziliens megoldásoknak, ahol lehetőség szerint a döntések konszenzuson alapulnak.
- Az alkalmazkodás, az adaptivitás nem jelenti az ötletszerűséget, sőt éppen ellenkezőleg, igényli az előre elhatározott, tervezett lépések világos rendszerét, mert az lehet a megfelelő kiindulási pont, a megfelelő viszonyítási alap. A *tervszerűség* ezért jelenik meg minden kortárs környezetvédelmi szabályozás ismérveként, a tervek folyamatos újraértékelésével, visszacsatolásával, az eredmények ellenőrzésével.
- Minden fent hivatkozott nézet kiemelten kezeli az *emberi jogok* értékét és különösen ezek eljárásjogi garanciáit, megvalósításukat. Nem csupán a fenntarthatósággal, környezettel kapcsolatos jogokra kell gondolnunk, hanem minden olyan jogra, amelyik lehetőséget biztosít a rugalmasság és adaptivitás mellett a jog kötelezettségi oldalának erősítésére is. Az emberi jogok és a velük együttjáró kötelezettségek együttesére kell kiemelt figyelmet fordítani, kiterjesztve az emberi méltóság kereteit is.
- Az emberi jogok közvetlenül fenntarthatósággal, környezettel kapcsolatos szeletek eljárásjogi garanciái között kiemelt szerepe

van a *társadalmi részvétel* minden pillérének – az Aarhus-i három plusz egy (információ, részvételi jogok, jogorvoslat és a részvételre képesítés) rendszerében (Aarhus 2001) gondolkodva, amely nem csupán a környezeti jogok érvényesítésében, hanem valamennyi emberi jog életében elsőrendű szerepet kap.

Felhasznált irodalom

- Aarhus 2001: 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréstől, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről.
- Anderies, John M. – Janssen, Marco A. – Ostrom, Elinor: A Framework to Analyze the Robustness of Social-ecological Systems from an Institutional Perspective, *Ecology and Society*, 2004, vol. 9 no. 1, Art. 18. <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss1/art18> az internetes elérhetőségnél oldalszám nem szerepel. <https://doi.org/10.5751/ES-00610-090118>
- Arnold, Craig Anthony (Tony) – Gunderson, Lance H.: Adaptive Law and Resilience Legal Studies Research Paper Series Paper No. 2014-04, University of Louisville Law, *Environmental Law Reporter* 5-2013, 10433., 10435
- Bizottság 2020: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv COM/2020/98 final.
- Bulla Miklós 2011 Sokféleség és sérülékenység, A resilience képesség társadalmi interpretálása. In *Sebezhetőség és adaptáció. A reziliencia esélyei*. Szerk. Tamás Pál – Bulla Miklós. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Chandler, David 2015 A neoliberalizmuson túl: reziliencia, a komplexitás kormányzásának új módja, *Replika* – 94 (2015/5. szám): 25-44.
- EUMSz: Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, OJ C 326, 26.10. 2012:47-390.
- Hayes, Peter: Resilience as Emergent Behavior. *Hastings West-Northwest Journal of Environmental Law and Policy*, vol, 15, no 1, winter, 2009:176-179.
<https://www.slideshare.net/exopolitika/the-manifesto-on-planetary-consciousness-club-of-budapest-erwin-laszlo-52429645?fbclid=IwAR03b0BGYPzT19zC3dvAAkjf1cTnXii8P1To5E58E1FTul-i2xPlvcXRBS0>
- Kerekes Sándor 2011 Fenntarthatóság és társadalmi felelősség – A globalizálódó világ megoldatlan problémái, *Magyar Bioetikai Szemle*, (1.) 10.
- Kiáltvány 2001* The Manifesto on Planetary Consciousness (Drafted by Ervin Laszlo and the Dalai Lama and adopted at a meeting at the Hungarian Academy of Sciences in Budapest on the 15th of September 2001).
- László Ervin 2008 *Világváltás – a változás harmonikus útja*. Budapest, Nyitott Könyvműhely
- László, Ervin 1977 *Goals for Mankind. A report to the Club of Rome*, London.
- O'Brien, Karen (Norway) – Pelling, Mark (UK) – Patwardhan, Anand (India): Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation Special Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, 8. *Toward a Sustainable and Resilient Future*, Coordinating Lead Authors: Karen O'Brien (Norway), Mark Pelling (UK), Anand Patwardhan (India): Cambridge University Press Information on this title: www.cambridge.org/9781107607804 © Intergovernmental Panel on Climate Change 2012:563.
- Ostrom, Elinor – Janssen, Marco A.: Chapter 13: Multi-level Governance and Resilience of Social-Ecological Systems in Max Spoor ed. *Globalisation, Poverty and Conflict*. Kluwer Academic Publishers, 2004:246-247.
- Ostrom, Elinor: Coping with tragedies of the commons. *Annual Review of Political Sciences* 1999. vol. 2, letöltve: www.annualreviews.org <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.493>
- Replika 2015, 94. szám. Online: <http://www.replika.hu/replika/94>
- Rijswijk van, Helena F.M.W. 2012 The Road to Sustainability: How Environmental Law Can Deal with Complexity and Flexibility. *Utrecht Law Review*, Volume 8, Issue 3 (November) 2012:7. <https://doi.org/10.18352/ulr.202>

Schumacher, Ernst F. 1991 *A kicsi szép*. Budapest, KJK.

Szlávik János 2005 Fenntartható fejlődés vagy növekedés? (Konferenciakötet fejezet) in *Gazdasági növekedés Magyarországon*. Szerk.: Dombi Ákos. Műegyetemi Kiadó, Budapest, online: <http://www.gupt.bme.hu/pdfs/szlavik.pdf>

Bándi Gyula, DSc, tszv. egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Környezetjog- és Versenyjog Tanszék, az Alapvető Jogok Biztosának a Jövő Nemzedékek Érdekeinek Védelmét Ellátó Helyettese. Publikációk: <https://mtmt.hu/> (bandi.gyula@jak.ppke.hu)

Fortepan / Olbert Mariann

Palkó Zsolt

A JÖVŐ ÚJRAFELFEDEZÉSE

[DOI 10.35402/kek.2021.2.12](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.12)

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Üdvözlöm önöket, Palkó Zsolt vagyok, jogász, marketing és kommunikációs szakember, egy ismeretterjesztéssel foglalkozó lap kiadója és ma egy gyakorlati szakember gondolatait szeretném megosztani Önökkel. Bár a múltamban van egy rövidebb akadémiai kutató és egyetemi oktató fejezet is, de a legtöbb időt mégis a gazdasági életben töltöttem. Ezért kérem, hogy nézzék el nekem, hogy a szuperkoherencia és a transzperszonális tudatosságának nem a mélyfilozófiai, sokkal inkább a pragmatikus, gyakorlati oldalát szeretném érinteni.

Három dolgról beszélnék. Elsőként, hogy miért is adtam az előadásomnak azt a címet, hogy „A jövő újrafelfedezése”, másodsorban, hogy miért is kellene újra felfedeznünk a jövőnket, mind saját magunkkal, mind a közösségünkkel, mind a természettel való kapcsolatunkban, végül pedig arról, hogy miként is érvényesülhetne ez az újratervezés a meglátásom szerint a Budapest Klub életében.

Itt szeretném megköszönni a szervezőknek, hogy az általam kitalált gondolat lett a konferencia címe, ami első hallásra lehet, hogy egy kicsit furcsán hangzik, hiszen még a szomszédom is – aki hívő fogorvos – egy kicsit elcsodálkozott, amikor meghallotta és megkérdezte tőlem, hogy ugyan hogyan lehetne a jövőt újra felfedezni, amikor még felfedezni sem lehet, hiszen a jövőt csak a Teremtő ismeri?

Bevallom derekasan, ezen azért magam is elgondolkodtam, de nézzük meg, hogy végül miért is adtam mégis ezt a címet az előadásomnak?

Évekkel ezelőtt egy The Explorer nevű utazási és ismeretterjesztő magazint vezettem és szerencsésnek mondhatom magam, mert a munkám során, több, mint 50 országot sikerült bejárnom. Emlékszem, még vagy 12 évvel ezelőtt épp Mauritius szigetén voltam egy tanulmányúton, ültem a vízparton egy kis vendéglőben és este egy halovány lámpa fényénél Gazdag László „A teremtés titka” című könyvét olvastam, amit karácsonyra kaptam a szeretteimtől, és amire azt mondták, hogy egy trópusi szigeten való utazáskor biztosan nem lesz szükségem rá. Nagy alakú könyv volt, tényleg nem amolyan távoli utazásokra való könnyű kis olvasmány, amelynek

előszavát László Ervin professzor, ajánlóját pedig Hernádi Gyula írta. Gazdag tanár urat még a Pécsi Egyetemről ismertem, ahol magam is tanítottam, tudtam, hogy közgazdász, ebben a könyvében mégis valami egészen kitűnő érzékkel vezette be a laikus olvasót az elméleti fizika, az emberarcú kozmosz, a látható és a láthatatlan világok kapcsolatába. Csak olvastam a sorokat a tudomány és a mítosz találkozásáról és a szuperfluid vákuum létezéséről és közben fel-felnéztem a lassan hömpölygő óceán hullámaira és a Hold tiszta fényére. Emlékszem egy Leonardo da Vinci idézetre: „Csak olyan dolog repülhet a levegőben, legyen az madár, vagy ember al-kotta szerkezet, ami szép”. Aztán lassan belemerültem az axiómák és posztulátumok egészen másfajta tengerébe, csak múlt az idő és nem tudtam letenni a könyvet. Éreztem, hogy hozzám szól, az olyan emberekhez, akik kíváncsiak a világra, de nem tanultak természettudományt a főiskolán, vagy egyetemen. Aztán hazatérve első dolgom volt felkutatni László Ervin könyveit a könyvesboltokban, hogy tovább keressem a válaszokat azokra a kérdésekre, amelyeket sokan felteszünk magunknak, de amelyeket néha nem engedi megválaszolni a mindennapok sodró és felszínies lendülete. De kitartóan próbálkoztam és átrágtam magam László professzor vagy tucat könyvén. Élveztem az outsiders határozott, mégis határtalan örömét és kíváncsiságát, hogy beleláthatok olyan birodalmakba, amelyeket azelőtt kevésbé ismertem.

Aztán eljött az idő, hogy egyre többet láttam az utazásaim során pusztuló tengereket, kivágott erdőket és hatalmas szeméthalmokat, amiket sokszor igyekeztek elrejteni a szemem elől a vendéglátóim, de amit mégis felfedeztem, amikor el-elcsíptem egy kis szabadidőt, vagy amikor esténként kislisszoltam a szállodai szobámból, hogy fényképezőgéppemmel a nyakamban bemerészkedjek a színfalak mögé, ahová nem vezetnek az útikönyvek.

Élénken él az emlékezetemben, amikor egyszer eljutottam a malajziai Langkawi szigetére, ahol egy Osman nevű természetvédelmi őr mesélt nekem az ősei emlékéiről, elvezetett egy nemzeti parkba és megmutatta a csodás otthonát, de ahol azt is megmutatta, hogy mi fog történni velünk, ha nem vigyázunk a bolygónkra. Kietlen szeméthalmok

éktelenkedtek a tengerben és néhol olajfoltok tarkították a kék hullámokat. Akkor eszembe jutott egy apacs nő tanácsa, amit egy amerikai utam során egy indián rezervátumban mondott nekem, miszerint a „Földanya megbocsátó, de nem felejt”. Közben amolyan építő típusként létrehoztam az ország legnagyobb amatőr vitorlás versenysorozatát, benne az első zöld regattával, ahol kapcsolatba kerültem ennek a szép sportnak az árnyoldalaival is, az önmotogató luxussal, a természettel küzdelemben lévő, azt néha mégsem tisztelő magatartással.

Sokáig azt gondoltam, hogy ez lesz az életem, a jövőm, de amikor egyre többször láttam azt a sok problémát, amit a modern turizmus és a modern ember okozott, akkor elgondolkodtam, hogy vajon biztosan ezt szeretném-e csinálni 20 év múlva is? Úgy döntöttem, hogy nem, ezért egyre több tanulmányt olvastam a Föld állapotáról és egy felfedező magazin kiadójaként átgondoltam, és a magam módján újra terveztem és közben újra felfedeztem a saját jövőmet.

Első lépésként a családommal elköltöztem a fővárosból az agglomerációba, egy kis erdő mellé és elkezdtem egy ECOLIFE nevű új magazin alapjait lerakni, ami a Földdel való békésebb együttműködésről és a környezettudatos életmódról szól. Beolvastam a különböző trendkutatásokba, de valójában elsősorban nem azt mérlegettem, hogy ez mennyire lesz megtérülő, hanem hogy mennyire érzem hasznosnak a társadalom szempontjából és mennyire érzem hitelesnek és magamhoz illőnek.

Nem szeretnék álszent lenni, hiszen vállalkozóként gondolva a családom megélhetésére, azokból a bizonyos trendkutatásokból azt is kiolvastam, hogy az ökológiai megatrend erősödni fog a világban és a zöld üzlet hasznot is fog termelni. De az anyagi erők is energiák, amelyek szükségesek a fennmaradáshoz. Ezért belevágtam. Közben újra elkezdtem olvasni László professzor úr könyveit, tettem a dolgomat, próbáltam beilleszkedni a közösségbe, ahol újrakezdtük az életet, beszélgettem a szomszédokkal, kijártam az erdőbe, ahol gyermekeimmel örömmel fedeztük fel ezerszer is, hogy milyen gazdag és szép is a természet. Szerencsés voltam, mert egy Natura 2000-es természetvédelmi terület mellé költöztünk, de itt is beleütköztem az illegális szeméthalmok kedvet rontó világába, és ha először kelletlenül is, de a reggeli kocogásaim alkalmával elkezdtem apránként gyűjteni az eldobott műanyag és fém palackokat. Csak a magam „örömére” örökbe fogadtam egy nagy szeméthalmot és módszeresen ritkítottam a tájképet rondító látványt. 112

palackot számláltam a kezdetekkor és mára már csak 11-12 maradt. Jól éreztem magam, de mégis hiányérzetem volt. Itt lakunk, de mégsem vagyunk igazán otthon. Az emberek csak léteznek egymás mellett, este hazamennek a fővárosi munkahelyükről a szép házaikba, de valójában ügyet sem vetnek arra a környezetre, ahol élnek.

Érd, Fenyves-Parkvárosban lakom, a 13 millió éves szarmata és lajtai mészkővel borított Sós-kúti fennsík mellett, amely mészkő adta a Parlament, a Halászbástya, a Vigadó, az Opera és sok más híres középület anyagát. Elmentem az Érdi Magyar Földrajzi Múzeumba, ahol a Balázs Dénes nyomdokain haladó Kubassek János igazgató adott a kezembe olyan helytörténeti munkákat, amikből megismerhettem a lakóhelyem természeti és kulturális örökségét és látva a közönyösséget, elkezdtem szervezni egy kis helyi közösséget. Akkoriban jártam Taiwanon másodszer, ahol a helyi külügyminisztérium meghívásnak eleget téve egy tanulmányúton vettem részt, amin a vendéglátóm bemutatták, hogy mit tesznek a globális felmelegedés és az egyre emelkedő tengervíz által súlyosan érintett sziget megóvásáért. Több helyi kutatóintézetben is járva összegyűjtöttem a legjobb esettanulmányokat és hazatérve, egy Skóciában tanuló magyar egyetemi hallgatóval közösen kidolgoztunk egy helyi közösségi park és klímaközösség terveit. Felvettem a kapcsolatot a helyi önkormányzattal, a természetvédelmi hatóságokkal, a zöld civil szervezetekkel és most ott tartunk, hogy a helyi táj védelmére már rendeztünk két jótékonysági bált, kidolgoztuk egy közösségi egyesület alapszabályát, létrehoztunk egy polgári természetőr csapatot, akik lelkesen várják, hogy levizsgálhassanak, és szervezett őrrjáratokkal óvhatják a környezetüket. Már van egy jól bejáratott szomszédünnepek és szeptemberben szeretnénk megtartani az első ÖkoPark Zöld Családi Napot. És talán közben egy kicsit elkezdtük újra felfedezni önmagunkat és a közös jövőnket is. Utólag látva valahol tevőlegesen azt végezzük, amit professzor úr koherencia-elméletei is magyaráznak, jobban kapcsolatba kerültünk önmagunkkal, a környezetünkkel és a természettel. Nem vártunk az önkormányzatra, más civil szervezetekre, a kormányra, hanem az együttműködést keresve, bevonva valamennyi érdekeltet hozunk létre valamit, ami harmonikusabb és aktívabb életet tesz lehetővé az élőhelyünkön. Pedig mostanság épp nem a harmónia kiteljesedéséről szól a világ, hanem egyre mélyülő válságokról, kitaszítottagságról, embertelenségről, mégis úgy érzem, hogy a kaosz mélyén talán épp ezek a jelek segítenek nekünk megérteni,

hogyan az Univerzum domináns elve a törvény és nem a zűrzavar. Rend nélkül még az ember egyik legalapvetőbb öröme a játék sem élvezhető, hiszen ki mondaná, hogy jó lenne egy focimeccset nézni, úgy, hogy a pályán nincsenek partvonalak, nincs bírós és nincs gólvonal?

Végül engedjék meg, hogy arról is beszéljek, hogy ezek a személyes tapasztalataim minként is illeszkedhetnek be abba a nagy rendszerbe, amit a Budapest Klub alkotott. Ahogy említettem, már hosszú évek óta olvasom a professzor úr könyveit, több emlékezetes interjú is készítettem vele és igyekeztem megismerkedni a szervezet életével. Ott voltam sok előadásán, valamint a tavalyi év végi nagy konferencián, amit a legendás „Manifesto” aláírásának a huszadik évfordulója alkalmából szerveztek Budapesten. Láttam a sok országból érkező kis klubok vezetőit, beszélgettem velük és éreztem, hogy az óriási elméleti megalapozottság mellett a szervezet mégis keresi a helyét ebben a felgyorsult világban. Számos híres tiszteletbeli tag hagyta el az élők sorát és bár sok fantasztikus esemény és díj tarkítja a működését, mégis a szervezet vezetőinek gondolkodniuk kell a megújulásra, hogy eljuttassák egyre aktuálisabb üzenetüket egy szélesebb közönség felé. Emlékszem, hogy olvastam a megalakulás körülményeiről, amikor Aurelio Peccei, a Római Klub társalapítója beszélgetett László professzorral és megemlítette, hogy a Római Klub mellett meg kellene alapítani egy művészekből, kulturális nagyságokból álló másik szervezetet és így létrejött a Budapest Klub. László professzor munkásságának egyik alapelemként ismert kritikus, bifurkációs pont viszont minden jel szerint eljött, itt az ideje tehát, hogy egy ilyen szervezet is holisztikusabban építse fel a tagságát, megjelenjenek benne az üzleti döntéshozók, a gazdasági, akár az informatikai szakemberek és a pénz, a nagyívű támogatók, hogy energiát adjanak az átalakuláshoz.

Azért említem a gazdasági szereplőket, mert napi tapasztalatom, hogy nagyon sok nagy cég vezetője nem ismeri a valós helyzetet a világ állapotáról és bár egyre többen nyitottak egy tudatosabb élet irányába, mégis sokan a napi rutin miatt a régi vonalak mentén haladnak. Még mindig a növekedés és a rövidtávú célok vezérlik őket és nem érzik, hogy a rendelkezésükre álló eszközökkel milyen hatalmas változásokat lehetne elérni.

Nagyon fontos, hogy egy új pragmatikus programmal érthetővé, alkalmazhatóvá tegyünk, hozzuk a mindennapi ember szintjére azokat az ismereteket, azt a tudást, amit László professzor

összegyűjtött és megalkotott az évek során. Továbbá elengedhetetlen egyre nagyobb hangsúlyt fektetni a folyamatos kommunikációra, a szemléletformálásra és a valós helyzet megértetésére. És ehhez média és a mai fiatalok számára is ismert emberek kellenek. A Budapest Klub egy új, népszerű program elindításával egy valódi *think tank*, egy új agytröszt lehet, ami bevonhatja és elérheti azt a kritikus tömeget, akik ebben a kritikus helyzetben valós változásokat indíthatnak el.

Szükség van tehát egy új programra, új emberekre és új erőforrásokra, de ne felejtjük el, hogy az harmónia, aminek az elérését célul tűztük ki a világban, mindenekelőtt magunkban kezdődik, és akkor létrejöhet az a koherencia és transzperszonális tudatosság, ami összeköti mindannyiunkat az Univerzum törvényeivel és Önmagunkkal. És akkor a nagy reneszánsz mester szavaival élve magunk is egy szép röptű fénymadárként szárnyalhatunk egy fenntarthatóbb, békésebb és együttműködőbb jövő felé. Tudva, hogy ha egyszer megtaláljuk önmagunkat, akkor már sehol sem veszhetünk el.

Köszönöm a figyelmüket!

Palkó Zsolt ügyvezető igazgató Ecolife Magazin

Fortepan / Olbert Mariann

Kerekes Sándor

KÖSZÖNTŐ A 85 ÉVES LÁSZLÓ ERVIN TISZTELETÉRE

[DOI 10.35402/kek.2021.2.13](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.13)

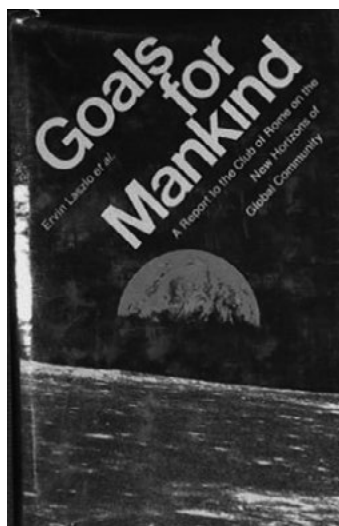
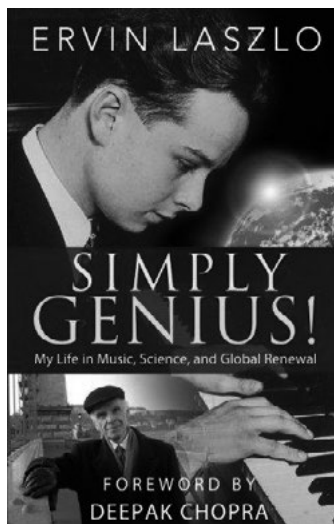
Amikor egy jelentős személyiség születésnapjára írunk laudációt, általában elkövetjük a hibát, hogy közhelyes idézetekkel és saját életünk eseményeinek a bemutatásával többet foglalkozunk, mint az ünnepelttel magával. Én sem tudom elkerülni sem a közhelyet, sem a saját életemmel kapcsolatos párhuzamok emlegetését. A közhely, amivel kezdem: Megismerheted egy ember jellemét abból, ahogyan azokkal bánik, akiktől nem vár semmit. Angolul: „A man`s character is most evident by how he treats those who are not in a position either to retaliate or reciprocate” (Paul Eldridge).

Mentségemül szolgál, hogy az idézet 1948-ból származik, amikor László Ervin már két éve csodagyerekként, tizennégy éves korában megkapta a Zeneakadémia művészdiplomáját és az Egyesült Államokban koncertezett, és az idézet szerzője amerikai. A zeneművész csodagyerekből később filozófus lett, és természetesen ebben is nemcsak kiemelkedő volt, hanem valóban egyedi és különleges.

Laudációm másik hibája összefügg az elsővel. 1971-ben pályakezdő voltam a Közgázon és rendes technokrataként kémiai technológiát tanítottam. A tananyag része volt az egész műanyagipar, de része volt az atomreaktorok működése, és már foglalkoztunk környezetvédelmi kérdésekkel is. 1968-ban Aurelio Peccei és Alexander King létrehozzák a Római Clubot és 1972-ben megjelenik a Club első jelentése *A növekedés határai* címmel. Talán nem véletlen egybeesés, de szintén 1972-ben jelenik meg László Ervin a *Jövő stratégiája* című munkája, amiről így nyilatkozott: „1972-ben a Princeton Egyetem felkért, hogy az akkor újszerűnek számító evolúciósrendszer-elméletemet alkalmazzam a nemzetközi viszonyok fejlődésére. Ott írtam meg *A jövő stratégiája* című könyvem, amely pontosan egyszerre jelent meg a Római Klub első jelentésével, amely a fejlődés korlátairól szólt. Aurelio Peccei, a szervezet vezetője elolvasta a könyvem, találkozóra invitált, hosszan beszélgettünk, és utána felkért, hogy készítsek egy jelentést az emberiség távlati feladatairól. Ehhez az ENSZ egyik kutatóintézete, az UNITAR (United Nations Institute for Training and Research) igazgatói posztját ajánlotta fel”. Így lett László Ervin a Római Club egyetlen magyar származású tagja. És nyilván véletlen, de ha

jól számolok, akkor László Ervin éppen akkor ünnepelte a 85. születésnapját, amikor a Római Klub betöltötte az 50-et.

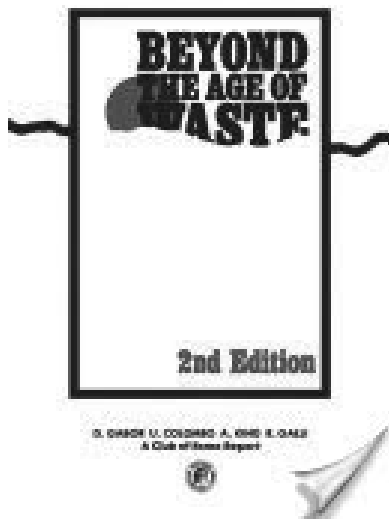
1977-ben László Ervin már a Római Klub tagjaként jelentést készített a Clubnak *Az emberiség céljairól*.

A könyvében László Ervin az emberi dimenziót emelte ki, különösen az egyének, csoportok és nemzetek eltérő kulturális attitűdjeit és értékeit. Ez teljesen újszerű volt, mivel a kulturális kérdésekre

korábban nem tértek ki a Club globális elemzéseire, amikor a Római Klub céljait felvázolták.

Időben egy évvel követte László Ervin művét a másik magyar származású kutató a Nobel díjas Gábor Dénes műve, amit Umberto Colombóval írt 1978-ban *A hulladékkorszak után* címen.

Sorolhatnám még az előkelő társaságot, akik a Római Klub szellemiségét meghatározták. A Aurelio Pecceit a Club elnökét, aki a második jelentést írta, vagy a másik Nobel-díjast, Jan Tinbergent, aki 1979-ben jelentette meg a Club harmadik jelentését.

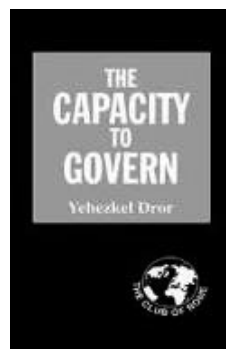

A társaság valóban előkelő, a világ legjelentősebb gondolkodói alkották és műveik meghatározták az elmúlt ötven év közgondolkodását.

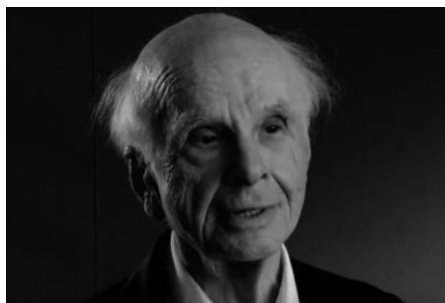
A német elnök Richard von Weizsäcker, egy német lapban azt nyilatkozta: A Római Klub a világ lelkiismerete „The Club of Rome is the conscience

of the world”. Feladata: „kínos kérdéseket kérdezni, és megpróbálni arra ösztönözni a kormányokat, hogy a napi aggodalmaiknál távolabbra tekintsenek”.

1993-ban a 25. évfordulón elfogadott Hanover nyilatkozat következménye az 1994-ben megjelent „The Capacity to Govern”, (*A kormányzási képesség*) című Római Klub jelentés, amelynek szerzője Yeheskel Dror.

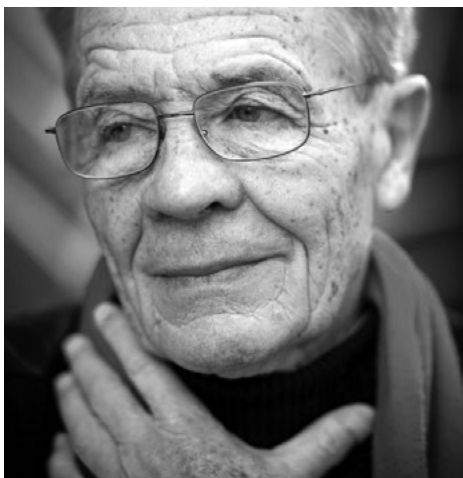
1990 A kommunizmus összeomlása után a Római Klub nemzeti szervezetei jöttek létre Kelet-Európa szinte minden államában: Bulgária, Horvátország, Cseh Köztársaság, Grúzia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna, a lengyel és az orosz nemzeti szervezet már korábban megalakult. A Római Klub hazai szervezete a Budapest Club, ami 1993-ban alakult László Ervin kezdeményezésére és az alapítók.

LÁSZLÓ ERVIN

VITÁNYI IVÁN

HANKISS ELEMÉR

ZWACK PÉTER

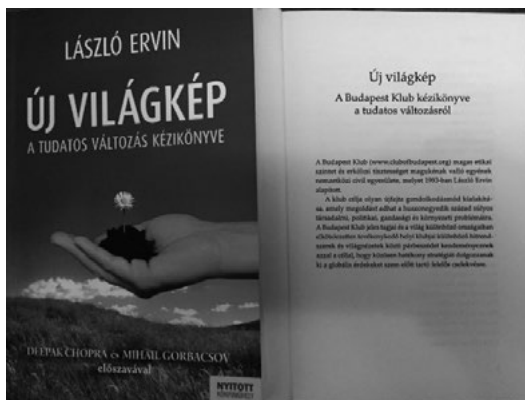
Az alapító atyák együtt gondolkodását mutatja a következő három idézet:

László Ervin: „A planetáris tudatosság ma már nem csak lehetőség, hanem szükséges is! Ahhoz, hogy a világ jelenlegi problémáin túljussunk, meg kell tanulnia az emberiségnek, hogy közösen gondolkodjék a világ dolgairól és közösen találjon megoldást”.

Vitányi Iván szociológus: technikailag fejlett világunk lehetőségei megengedik ugyan, hogy könnyedén kapcsolódjunk akár egy másik kontinensen élő emberrel, de kevésbé teremtünk valódi kapcsolatot a szomszédunkkal. A Budapest Klubnak „... folytatnia kell a húsz évvel ezelőtt meghirdetett planetáris tudatosságot...”.

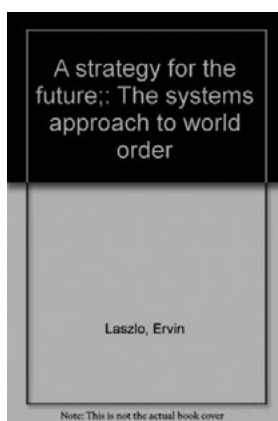
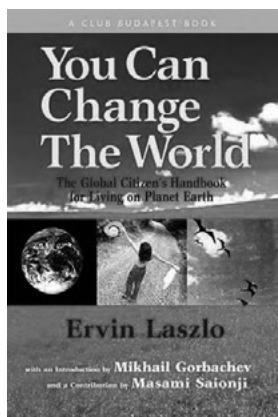
Hankiss Elemér szociológus: „...a mai világban, kitérő, virtuális világunkban felvetődik a kérdés: hogyan találhatjuk meg a helyünket benne emberként?”. „Ezek nagyon más és más szabadságok. A mai iskolákban ezek közül melyik szabadságtípusra készítik fel a diákokat? Vagy mi a szabadságnak az a mélyebb lényege, amely minden világokban eleven erőként hathat? S hogyan kell e mélyebb szabadság forrásait felnyitni diákjaink szívében, elméjében?

2009-ben László Ervin megfogalmazta a Budapest Club kézikönyvét: *Új világkép* címmel.

A világ megváltoztatható, üzeni a Budapest Klub nevében László Ervin. „A világcégek vezetőit kezdi foglalkoztatni, hogy fenntarthatóvá tegyék saját működésüket. Nekik sem érdekük, hogy összeomoljanak a piacok. Kutatásokat finanszíroznak a termelés fenntarthatóvá tételére. Pedig ez veszélyt is jelent, az kell hozzá, hogy a konkurencia is hasonló lépéseket tegyen, ellenkező esetben piacot veszthet a cég. A mi feladatunk a Budapest Klubban többek között az, hogy ezeket a vezetőket összehozzuk, és

rábeszéljük őket a közös fellépésre. Ehhez a szellem embereinek, művészeknek, íróknak a segítségére van szükségünk”.

„A földön kívüli élet valószínűsége igen magas. Az is elképzelhető, hogy van már kapcsolat is, megbízható csillagásztól hallottam, hogy erre konkrét bizonyíték is létezik, de ezt nagyon kevesen ismerik, talán tucatnyi ember a Pentagonban. Erről csak spekulálni lehet, de ha elfogadjuk Frank Drake (a földön kívüli intelligens élet felkutatására irányuló SETI-program atyja – a szerk.) számításait, a mi galaxisunkban is léteznek magasabb rendű életformák az emberen kívül. Mivel a fénysebességet átlépni nem lehet, a távoli bolygók kolonizálása óriási nehézségekbe ütközik. Ezen a problémán is dolgoznak kutatók. A kozmikus vákuumban léteznek olyan nullpontenergiák, amelyeket esetleg meghajtásra lehet felhasználni, az információim szerint a Földön talált idegen roncsok is vákuumenergiás meghajtásra utalnak. Más energiaforrás nincs az űrben. A kérdés az, hogy az Einstein által leírt törvényszerűségeken túl működnek-e más hatások is a fénysebesség közelében; bizonyos kutatások szerint igen, át lehet

alakítani a téridő szerkezetét. De a megoldás nem az, hogy innen elköltözzünk”.

László Ervin globális hatását bizonyítja, hogy olyan világhírességek, mint *Mihail Szergejevics Gorbacsov*, *Csikszentmihályi Mihály* és *Muhammad Yunus* a Budapest Klub tiszteletbeli tagjai, László Ervin tisztelői és barátai.

Befejezésül és vigasztalásul álljon itt egy idézet a legtöbbet olvasott könyvből, a Bibliából: „*Senki sem próféta (azaz tekintély) a saját hazájában*”. De Ervint sok évvel a világhír után, mégis utolérte a hazai elismerés is. Előbb a Pécsi Egyetem díszdoktorrá fogadta, majd 2010-ben a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának külső tagja lett. Az akadémiai székfoglaló előadásának címe: *Globális fenntarthatóság rendszerelemleti megvilágításban* volt.

Kedves Ervin!

További jó egészséget és további alkotó kedvet kívánok Neked a 85. születésnapodon.

Kerekes Sándor, egyetemi tanár BCE, a Budapest Klub Kuratóriumának tagja

GONDOLATOK A TUDAT FORRADALMÁRÓL (László Ervin művei alapján)

[DOI 10.35402/kek.2021.2.14](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.14)

László Ervin professzor, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, 85. születésnapja alkalmából „A jövő újrafelfedezése” címmel szervezett konferencián tartott előadásom kapcsán fogalmazódtak meg bennem az alábbi gondolatok. (E gondolatokat László Ervin munkái inspirálták).

László Ervinről Ken Wilber *A tudat forradalma* című könyv előszavában a következőt írja:

„László Ervin a rendszerelméleti gondolkodás zsenije. Könyveinek listáját hosszú lenne felsorolni; az én kedvenceim *A világ rendszerszemlélete, Evolúció: a nagy szintézis, A választás, A suttagó tó és A harmadik évezred*. Ezekben a könyvekben László Ervin talán mindenki másnál pontosabban fejt ki azt a döbbenetes, mégis oly sokszor figyelmen kívül hagyott tényt, hogy egy reménytelenül összekapcsolt világban élünk, ahol minden egyes aprócska dolog szinte varázslatos módon kapcsolódik minden máshoz. Idestova négy évtizedes munkássága egyértelmű és következetes felszólítás arra, hogy észrevegyük végre: világunk, életünk, reményeink és álmaink egyetlen, sűrű szövetet alkotnak. *László Ervin* átfogó képet adott az egészről, és ezzel rengeteg embernek segített abban, hogy megszabaduljon azoktól a szűkös korlátoktól és nyomasztó részletekről, amelyek a modern világ legalább három évszázada képtelen túljutni” (László 1999:8). *A tudat forradalma* című könyv egy beszélgetés terméke.

„1996 nyarán *Stanislaw Grof, Peter Russel* és jómagam két intenzív napot töltöttünk együtt. Beszélgetéseink színhelye először a kaliforniai Mill Valley erdejében megbúvó ház, *Stan* házának terasza volt, később átköltöztünk *Peter* lakóhajójára, Sausalito kikötőjébe. Kitéttünk magunk elé egy magnót és azoknak a kérdéseknek a jegyzékét, amelyeket tisztázni akartunk magunk és egymás előtt... Legeslegtöbbit pedig a tudatról beszélünk. Hamar rádöbbszünk, hogy tudatunk állapota a kulcskérdés, ez húzódik meg minden más mögött” (László 1999:15).

A találkozó alatt László Ervinnek kettős szerep jutott. Egyszerre volt vitázó, vitavezető és ő szerkesztette végső formára a könyvet is.

A könyvön végigfut az a kérdés, hogy vajon miképpen viszonyulnak egymáshoz a „benti” elménket

gyötrő gondolatok, és a „kinti” valóságérzékeny világ. Egyáltalán mit jelent a „bent” és a „kint”. László Ervin még az első napi beszélgetés ebéd előtti időszakában felteszi a következő kérdést:

„A legrosszabb eset, ami bekövetkezhet, valóban az, hogy nagyarányú tudati átalakulás és rengeteg együttérzés kell majd pusztán ahhoz is, hogy életben maradjunk. Gondoljátok, hogy a 'tudat forradalma' magától is megtörténik a világban?” (László 1999:50).

Ennek a kérdésnek kapcsán, mint közgazdásznak eszembe jutottak Adam Smithnek a „láthatatlan kéz”-ről írott gondolatai. Mint az ismeretes A. Smith első jelentős művét 1759-ben publikálta „Az erkölcsi érzelmek elmélete” címmel. A „láthatatlan kéz” mint gondolat már ebben a művében is megjelenik:

„A gazdagok csupán azt válogatják ki a rakásból, ami a legértékesebb és a legkellemesebb. Csak kevéssel fogyasztanak többet, mint a szegény, és természetes önzésük és kapzsiságuk ellenére, noha csak tulajdon kényelmükkel törődnek, noha az egyetlen cél, melyet azon sok ezernek, kiket foglalkoztatnak, munkájától várnak, tulajdon hiú és kielégíthetetlen vágyaik csillapítása, mégis megosztják a szegénnyel minden újításuk hozadékát. Egy láthatatlan kéz vezeti őket arra, hogy az élethez szükséges javakat csaknem ugyanúgy osszák fel, mint ahogy ez akkor történné, ha a föld egyenlő részekre lenne felosztva valamennyi lakója között; és ekképp, anélkül hogy szándékolnánk, anélkül hogy tudomásuk lenne róla, előmozdítják a társadalom érdekét” (Smith 1759:120).

Főműve 17 évvel később 1776-ban jelent meg „A nemzetek gazdagsága” címmel. Itt a következőket írja: „Azzal tehát, hogy minden egyén tőle telhetően igyekszik tőkét a hazai tevékenység fenntartására használni és ezt a tevékenységet úgy irányítani, hogy termelése a lehető legnagyobb értékű legyen, szükségszerűen azon dolgozik, hogy a társadalom évi jövedelme a lehető legnagyobb legyen, bár általában nem a közösség érdekét akarja előmozdítani és nem is tudja, mennyire mozdítja azt elő. Ő csak saját biztonsága miatt támogatja a hazai tevékenységet inkább, mint az idegent és csak saját nyereségét

keresi, mikor azt úgy irányítja, hogy annak teremtése a legnagyobb értékű legyen, Ebben is, mint sok más esetben, láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ő nem is keresett. A társadalomnak pedig nem is éppen baj, hogy ő ezt a célt nem ismeri. Azaz, hogy ő saját érdekét követi, gyakran a társadalomét eredményesebben mozdítja elő, mint ha annak előmozdítása lett volna valóságos célja. Soha nem láttam még, hogy sok jót okoztak volna azok, akik úgy mutatták, hogy a közösség javáért kereskednek. Ez a tetszelgés valóban nem is igen szokásos a kereskedőknél és igen kevés szóval el lehet őket ettől téríteni. Hogy melyik a hazai tevékenységnek az a fajtája, melyben tőkéjét elhelyezheti és melynek eredménye lesz valószínűleg a legnagyobb értékű, ezt mindenki saját helyzetét ismerve sokkal jobban megítélheti, mint bármely államférfi vagy törvényhozó helyette tehetné” (Smith 1776:142).

A „láthatatlan kéz” elve mindig felmerült a közgazdasági elméletekben, miszerint csupán az egyéni érdekérvényesítés, és a minél nagyobb profit elérésére való törekvés mozgatja a piacgazdaság ipari forradalommal létrejött rendszerét, vagy a felszíni önzés mögött megbúvik egy „láthatatlan kéz” amely végül is a közjót szolgálja. Talán erkölcsi öngigazolásként is, de elfogadott volt, hogy létezik egy ilyen mechanizmus. Persze sokan kételkedtek létezésében. Bródy András magyar közgazdász pl. egyik írásában, némi humorral úgy fogalmazott, hogy ha van ez a kéz, napjainkra már nagyon köszvényes.

Joseph Stiglitz korunk népszerű, Nobel díjas közgazdásza, még két évtizede a mechanizmus létezését, sőt jó működését ismerte el. Napjainkra már jelentősen megváltozott a véleménye. 2010-ben nyílt levelet tett közzé a Financial Timesban, amelyben a következőket írja: „A láthatatlan kéz azért volt láthatatlan, mert ott sem volt. Kevesen érvelnének ma amellet, hogy a bankok menedzserei saját érdeküket követve a világgazdaság jólétét mozdítják elő” (Stiglitz 2010).

Ezeket a gondolatokat valószínűleg a 2008-as pénzügyi összeomlás váltotta ki a Nobel-díjas tudósból. A 2008-as pénzügyi világválság a rendszer nagyon mély és korábban csak nagyon kevesek által sejtett ellentmondásait hozta felszínre.

Napjainkra már korántsem igazak A. Smithnek az *Erkölcsei érzelmek elmélete* című könyvében leírtak, miszerint „A gazdagok csupán azt válogatják ki a rakásból, ami a legértékesebb és a legkellemesebb. Csak kevéssel fogyasztanak többet, mint a szegény...” (Smith 1776:120). Nyilvánvaló, hogy ma már maga a „rakás” nagysága a fontos és ennek

látszólag nem szab gátat semmi, hiszen a virtuális pénz korlátlanul szaporítható. A buborék látszólag a végtelenségig fújható. A virtuális világ mögött azonban létezik a valóságos földi világ a maga korlátaival.

A „láthatatlan kéz” láthatatlansága lehet, hogy tényleg mítosz volt. Mi marad akkor? Csak a korlátlan önzés, vagy a Stiglitz által említett bankmenedzserek gondolkodása mégis megváltozik, vagy van egy másik mechanizmus, és amely megoldást hoz?

Adam Smith és igen sokan csupán a profit motiváló erejében hisznek, és talán ott mélyen a láthatatlan kézben. Adam Smith ugyan még nem beszél a felelős társadalmi magatartást tanúsító vállalkozásokról, de már eleve károsnak tart minden ilyen törekvést. Amint írja „Soha nem láttam még, hogy sok jót okoztak volna azok, akik úgy mutatták, hogy a közösség javáért kereskednek” (Smith 1776:142).

Hasonló állásponton van közel 200 évvel később 1970-ben Milton Friedman amerikai Nobel-díjas professzor is, amikor azt írja, hogy a vállalatok egyedül a profit növeléséért felelősek.

Akkor, hát mi a megoldás? Esetleg a politikusok, és az állam veszi át a láthatatlan kéz közjót szolgáló szerepét? Mint láttuk itt is összecseng kétszáz éven átívelve a két nagy közgazdász véleménye. M. Friedman a profitmaximáláson túli felelősséget nemcsak a vállalat részéről tartja megengedhetetlennek, hanem az állami szerepkör növekedését a politikai mechanizmusok bekapcsolását is rossznak tartja, mivel az veszélyezteti a szabad piac működését.

Mi tehát a megoldás: Vajon van megoldás? Valós esély a tudat forradalma?

Az átbeszélt két nap végén László Ervin a következőkkel zárja le a könyvet:

„A megemlélt gondok nagyok, és komoly kihívást jelentenek, mégsem adtuk át magunkat a tétlen pesszimizmusnak. Láttuk s hajnalpír derengését a horizonton: az egyre-másra bekövetkező változásokat az emberek értékrendjében, gondolkodásában, világnézetében, egyáltalán: tudatukban. Ezt neveztük el a 'tudat forradalmának', azt a jelenséget, amelyről határozottan merjük állítani, hogy korunk biztató jelzése – jel arra, hogy az emberiség, ez a kulturális és biológiai faj, válaszol azokra a veszélyekre és kihívásokra, amelyek ebben a sorsdöntő és mégis nagyszerű korban előtte állnak” (László 1999:198).

Az ember a XXI. századra olyan technikát működtető gazdaságot hozott létre, amely nagyságát tekintve vetekszik a természeti hatásokkal. A

folyamatok elindultak, azok szabályozása, korlátozása, és esetleg megállítása azonban gyakran meghaladja tudásunkat.

Amint azt E. Schumacher 1994-ben írja „Még a természetes növekedés misztériumánál is nagyobb misztérium a növekedés természetes abbamaradása (Schumacher 1994:34).

Szentgyörgyi Albert nem volt túl optimista az ember helyzetet és kilátásait tekintve. Meglehet, hogy Szentgyörgyi Albert már negyven évvel ezelőtt jól látta, hogy életünket az erős növekedésorientált gazdaság ugyan nagymértékben felgyorsította, de az ember, mint természeti lény, nem tudta az követni? *Az élő állapot* című művében írta a következőket: „Új, kozmikus világban élünk, nem ehhez készült az ember. Hogy fennmarad-e, ez most attól függ, milyen gyorsan és milyen helyesen tud alkalmazkodni, át tudja-e építeni eszméit és elgondolásait társadalmi, gazdasági és politikai szervezetté. Léte attól függ, gyorsabban tud-e alkalmazkodni, mintsem alantas erők elpusztítanak. Pillanatnyi helyzete előnytelen. Arra kényszerültünk, hogy ősemberi aggyal nézzünk szembe ezzel a helyzettel; olyan aggyal, amely nem sokat változott amióta kialakult. Idejétmúlt gondolkodással, intézményekkel és módszerekkel fogadjuk a változásokat, olyan politikai vezetőikkel, akik szellemi gyökereikkel egy régi, pretudományos világba kapaszkodnak...” (Szentgyörgyi 1974).

A megoldáson sokan, felelősen gondolkodnak.

Legyen itt illusztrálásul az alábbi idézet, amely *A növekedés határai harminc év múltán* című, világszerte ismert könyvből származik: „Mialatt azokat a módszereket kerestük, hogyan lehet egy rendszert – mely természetesen ellenáll a saját átalakulásának – békésen átstrukturálni, sokféle eszközt próbáltunk ki. A kézenfekvő eszközöket ebben a könyvben is bemutatjuk: a racionális elemzést, az adatgyűjtést, a rendszerelvű gondolkodást, a számítógépes modellezést és a legvilágosabb, lehető legegységesebb szavak használatát. Ezek azok az eszközök, melyeket mindenki, akinek tudományos és gazdasági előképzettsége van, automatikusan megért. Ezek hasznosak és szükségesek, mint a visszaforgatás, de nem elegendők.

Nem tudjuk, hogy mi lenne elegendő. De szeretnénk azzal befejezni ezt a könyvet, hogy még öt másik eszközt ajánlunk figyelmükbe, melyeket hasznosnak találtunk. Ezt a listát először az 1992-es könyvünkben mutattuk be és vitattuk meg. Az azóta szerzett tapasztalataink megerősítettek minket abban, hogy ez az öt eszköz nem fakultatív – ezek

nélkülözhetetlen sajátjai minden olyan társadalomnak, mely hosszú távú túlélést remél. Nem úgy adjuk őket közre a záró fejezetben, mint 'a fenntarthatóság felé vezető utakat, hanem mint néhány lehetséges utat'.

Egy kicsit hezitálunk, hogy beszéljünk-e ezekről – mondtuk 1992-ben –, mivel nem vagyunk szakemberek ezek használatában, és ezek olyan szavakat igényelnek, amelyek nem jönnek könnyen a tudósok számára, illetve szövegszerkesztőjére. Ezeket túl 'tudománytalannak' tartják ahhoz, hogy a cinikus közvélemény komolyan vegye őket”.

„De melyek ezek az eszközök, melyekhez így nagy óvatossággal közelítünk?

Ezek: a jövőképzés, a hálózatépítés, az igazmondás, a tanulás és a szeretet. Erőtlen próbálkozásnak tűnik ez a szükséges változások monumentalitásához képest. De mindegyik pozitív visszacsatolási hurkok hálózatán belül létezik. Ezért, ha egy kezdetben viszonylag kis csoport kitarthatóan és következetesen alkalmazza őket, akkor magukban rejtik azt a lehetőséget, hogy óriási változást hozzanak létre – talán akkorát is, mely már kihívást jelenthet a jelenlegi rendszerre nézve, s talán segít egy forradalom kiváltásában is.

A fenntartható társadalom felé való átmenetben segíthet az – mondtuk 1992-ben –, 'ha egyszerűen gyakrabban használunk bizonyos szavakat, őszintén és szabadkozás nélkül a világ információs csatornáin'. De mi magunk is szabadkoztunk miattuk, tudván, hogy a legtöbb ember hogyan fogadja őket.

Néhányan közülünk kicsit kényelmetlenül érezzük magunkat, hogy ilyen 'puha' eszközökre hagyatkozunk, amikor civilizációnk jövője forog kockán, különösen azért, mert nem tudjuk, hogyan idézzük meg ezeket magunkban vagy másokban” (*Meadows et al. 2005:267-268*).

Zárásként László Ervin egy 10 évvel később 2009-ben írt könyvéből idéznék, melynek címe: *Új világkép* a tudatos változás kézikönyvnek (2009).

E könyv zárásaként fogalmazódik meg a „planetáris tudat” gondolata. Eszerint „a planetáris tudat azt jelenti, hogy felismerjük és átérezzük az emberiség létfontosságú egymásrautaltságát és alapvető egységét, és hogy önként elfogadjuk az ebből származó etikát és étoszt. Ennek kifejtésére elkerülhetetlen az emberiség számára, ha fenn akar maradni e bolygón” (László 2009:165).

A planetáris tudat, hasonló gondolat, mint Levelock Gaya-hipotézise. Addig azonban, míg a Gaya-hipotézis az élő és élettelen természeti világ

egységére vonatkozik, addig a planetáris tudat gondolata az emberi tudat összefüggő földi rendszerére. Ez utóbbinak már szintén megvan az egységes kapcsolati hálója (ld. globális informatikai rendszer). Tartalma és annak gyakorlata azonban még nagyon is bizonytalan. Ez utóbbi milyenségétől függ földi jövőnk.

Felhasznált irodalom

- László Ervin szerk. 1999 *A tudat forradalma*. Budapest, Új Paradigma Kiadó.
- László Ervin 2009 *Új világlkép. A tudatos változás kézikönyve*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Szlávik János 2013 *Fenntartható gazdálkodás*. Budapest, Complex Kiadó.
- Smith, Adam 1992 *Nemzetek gazdagsága*. Budapest, KJK.
- Szentgyörgyi Albert 1974 *Élő állapot*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Schumacher, Ernst 1991 *A kicsi szép*. Budapest, KJK.
- Meadows et al *Beyond the Limits* 1992.

Szlávik János egyetemi tanár, a Budapest Klub kuratóriumának tagja

Hajnal Klára

LÁSZLÓ ERVIN 85. Paradigmaváltás

[DOI 10.35402/kek.2021.2.15](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.15)

Ez az írás László Ervin 85. születésnapja alkalmával rendezett konferencián elhangzott előadásom átdolgozott változata, amelyben – a teljesség igénye nélkül – elsősorban azokról a változásokról írok, amelyek a Budapest Klubhoz köthetők a Pécsi Tudományegyetem életében, másodsorban pedig a paradigmaváltás értelmezéséhez szeretnék hozzájárulni.

A világon az elsők között, már 1991-ben a Természetvédő Klub biológus hallgatóival ünnepeltük a Föld Napját, előadásokat tartottunk az egyetemen, a város közterein, fát ültettünk az egyetem arborétumában. Velünk volt Borhidi professzor úr is, és így Gaia zöld ruhás szelleme jelen volt már. Létrehoztuk a Humánökológiai Műhelyt, amelyben természet és ember kapcsolatrendszerének jellemzőit és problémáit kerestük.

A lassú változások jelentős eseménye volt, mikor László Ervin 1998-ban eljuttatta nekem a Templeton Alapítvány (University of California, Berkeley) „Science and Religion Course Program” pályázatát, amelyet Sonkoly Gábor (ELTE) történész docens kollégával megírtunk, megnyertünk, majd kidolgoztuk a féléves kurzus koncepcióját: Unity in Diversity. A Professzor Úr felajánlotta és megtartotta 1999 szeptemberében a szeminárium első óráját, amely nyilvános volt és óriási érdeklődés kísérte. Ennek az első pécsi látogatásnak a hatására 2001-ben a TTK és KTK közös felterjesztése alapján a Szenátus díszdoktorrá avatta László Ervint, aki ezután sokszor volt vendégünk. A városban hosszú ideig rendszeresen találkoztunk a Budapest Klub baráti körének tagjaival, illetve a pécsi Kulturális Kreatívokkal, akik nagyrészt egyetemi oktatók és hallgatók. Az egyetem szelleme hatott és hat a városra, annak környékére is.

2003. július 2-5 között a Copernicus Campus nemzetközi konferencia díszvendége és megnyitó előadója volt, majd 2006-ban a „Via Futuri” konferencia- és műhelymunka sorozat védnökeként tartott megnyitó előadást. 2010-ben A Mandulavirágzás interdiszciplináris és nemzetközi konferencia díszvendége és előadója volt.

A Club of Budapest világhírű tagjai, Jane Goodall és Gunter Pauli is az egyetemünk díszdoktorai. Ők is nagy hatással voltak egyetemünk szellemi életére, előadásaikra országos volt az érdeklődés, és tömegek hallgatták őket is.

A paradigmaváltás első jele a természethez való viszonyunk megváltozása, amely megjelent az egyetemi oktatásban: természet- és környezetvédelem, környezetgazdálkodás, humánökológia, településökológia, majd a globális tudatosság, a fenntarthatóság, kék gazdaság, rendszerelmélet. Önálló kurzusok, előadások, szakdolgozatok, diplomamunkák és disszertációk készültek ezekből a témakörökből. Szeretném kiemelni a 2010-ben átadott Szentágothai János Kutatóközpontot (Science Building), amely öko-designe szellemben terveződött, bár a költségek csökkentése jelentős mértékben megváltoztatta az eredeti terveket (földhő fűtés, természetes hűtés, esővíz-felhasználás). A Kutatóközpontban olyan építészműhely – „Energia-designe” – alkotócsoport is dolgozik, akik már a paradigmaváltás szellemében, „smart” koncepció alapján kutatnak és terveznek.

A fenntarthatóság paradigmájában gondolkodó oktatók közül többen is felkérést kaptunk Pécs Megyei Jogú Város „Fenntartható Fejlesztési Koncepció és Integrált Településfejlesztési Stratégia” elkészítésében való részvételre (2011–2014), valamint az Ököváros-Ökorégió Alapítvány kuratóriumában való munkára. Az alapítvány célja a paradigmaváltás szellemében a rendszerszemléletű, ökotudatos gondolkodás és életmód terjesztése az intézménysített oktatásban és a városi társadalomban. A PTE Fenntartható Fejlesztés Stratégia még korábban, 2007-ben készült el, aztán Fenntartható Fejlődés Szakkollégium jött létre, és a Green University nemzetközi listájára is felkerült az egyetem, ahol az 59. helyen áll (2020). A lista részben egyetemi campusok épített környezetére vonatkozó adatok alapján készül, pl: zöldterületek aránya, klímavédelem, víz- és energiatakarékosság, stb. de a Zöld Egyetem tartalmába természetesen beletartozik az oktatás és kutatás is. Az elmúlt három évtizedben számtalan olyan sikeres pályázat és kutatás történt, amelyek valamilyen módon, valamilyen szinten

magába foglalják a paradigmaváltást. 2010-ben a „Mandulavirágzás” című nemzetközi konferencia témája a fenntartható fejlődés volt, itt vett részt először Gunter Pauli. A Blue Economy c. Római Klub jelentésének első fordítása magyarul jelent meg, a PTE Közgazdaságtudományi Karának kiadásaként. A Kar 40. évfordulójának ünnepi programja 2010 szeptember 23-25 között ennek szellemében, a Kék Gazdaság plakátjával került megrendezésre, a szerző jelenlétével. Gunter Pauli előadásaival négy alkalommal került megrendezésre a Blu Economy Summer School többhetes programja, ahol az egyetem hallgatóin kívül a világ minden részéről érkeztek résztvevők és újabb tudományos kapcsolatok létesültek. Kék Gazdaság Innovációs Klaszter jött létre az egyetem oktatóinak szervezésében, a régió gazdasági fejlődésének támogatására.

A PTE-n közel 200 olyan kurzus van, amely a környezeti problémákkal, fenntartható fejlődéssel foglalkozik. Ezek jelentős részében még nincs valódi paradigmaváltást, tehát hagyományos modellekben gondolkodó, leíró, elemző kurzusok. Mivel a környezet- és természetvédelem és a fenntartható fejlődés is politikailag elfogadott és definiált tartalmak, ezek a kurzusok vannak többségben. Azonban a kurzusok címéből, de még a kurzusleírásokból sem derül ki az oktatók személyes attitűdje, a kurzusok valódi tartalma és értékrendje. „Természetvédelem” kurzus témája lehet a védett fajok és élőhelyek leltára latinul, magyarul, a nemzeti parkok kiterjedése, széle-hossza a rajta lévő vakondtúrások számával és lejtőszögével – de lehet egy holisztikus Gaia-kurzus is.

Az egyetemen nagyon kevés kurzusra jellemző a rendszerszemlélet, az elmélyült, holisztikus szemlélet, öko-spirituális tudatosság. Ugyan volt már deep-ecology kurzus-kredit nélkül, órarenden kívül – de ezekről alig lehet tudni. Hasonló a helyzet, mint a Kulturális Kreatívok esetében: mindenki azt hiszi, hogy egyedül van és nem beszél róla. Kevés oktató vállalja fel, hogy megpróbálja saját „tudatának a forradalmát” (László 1999) előidézni, megélni, tudatosságát fejleszteni.

A paradigmaváltás rendkívül összetett, bonyolult és ellentmondásos folyamat a felsőoktatásban. Csak néhány további összefüggést szeretnék ezzel kapcsolatban megemlíteni:

az oktatás akkreditációja, a kreditrendszer, illetve az oktatók tudományos fokozatának és közalkalmazotti minősítésének a követelményrendszer szigorú tartalmi, formai és időbeli feltételek között megy végbe. Az oktatók, kutatók számára a

publikálás, hivatkozás, fokozatszerzés és a minősítési rendszer hivatalos keretei komoly problémát, feszültséget okoznak, de a kutatások finanszírozásának pályázati rendszere is korlát lehet. Az oktatói szabadság azonban a változások végtelen lehetőségét is magában hordozza. Mindehhez természetesen bátorság kell: „Lássuk, milyen magasra tudunk felemelkedni – amíg a Nap meg nem olvasztja a viaszt a szárnyainkban” (Chandrasekhar 2003:6).

A hallgatókat pedig a kreditrendszer befolyásolja: az új szemléletű kurzusok többnyire a választható kategóriában vannak és általában csak 1-2 kreditet érnek. Mégis egyre több hallgató és doktorandusz választ ilyen szakdolgozat-, diplomamunka-, illetve disszertációtémát, bár a folyamat lassú.

A paradigmaváltás sajátos csapdája azonban hallgatót, oktatót, kutatót és bárkit is érinthet: az új fogalmak hagyományos tartalommal való értelmezését: fenntartható növekedés, fenntartható gyarapodás, fenntartható globalizáció – csak zöldebben... A fejlődés fogalma alatt nagyon sokan még mindig gazdasági növekedést értenek. Következetes munkára, hiteles példamutatásra van szükség, hogy az új paradigma fogalmi háttere tudományosan megalapozott, korrekt legyen. A felsőoktatás felelőssége óriási, talán a legfontosabb szereplő a változásokban. A paradigmaváltásnak a kutatás-oktatás minden területére ki kellene terjednie, és módszertanilag meg kell újulnia. Az oktatók, kutatók és az intézmények felelőssége, hogy csak követik és leírják a körülöttünk lévő világ dolgait, vagy pedig kreatív szerepet vállalnak a jövő tudatos, holisztikus, rendszerszemléletű tervezésében, megvalósításában. További felelőségünk, hogy olyan képzést biztosítsunk, amely önálló, kreatív gondolkodásra, felelősségvállalásra, együttgondolkodásra és együttműködésre képes fiatalokat nevel, akik számára élmény a tanulás, és komplex, értékes tudás.

A paradigmaváltásról

A jelenlegi globális válság kikényszeríti az ember és az emberiség fejlődésének újraértékelését. Helyzetünk megértéséhez kénytelenek vagyunk a létező legnagyobb keretet, az Univerzumot figyelembe venni és kénytelenek vagyunk az eddigi tudásunkat összegezni, rendszerezni, azaz rendszerszemléletben gondolkodni. A koronavírus-járvány rádöbbsent bennünket arra a tényre, hogy az ember alapvetően biológiai lény, az emberiség pedig a bioszféra része, amelynek fejlődését csak a teljes rendszer együttes

fejlődéseként kell értelmezni. Tehát rendszerszemléletű evolúciós keretben kell a fejlődés fogalmát újraértékelni és megvalósítani. A valódi paradigmaváltás tehát az organikus, komplex rendszerek evolúciós és holisztikus értelmezése és az egylényegűség felismerése.

A biológiai és társadalmi létünk paradoxona következtében a paradigmaváltás jelei közé tartozik, hogy a kommunikációban használt fogalmak és a fizikai valóság között egyre gyengébb a kapcsolat, azaz nem fedik egymást. Einstein ezt a jelenséget így fogalmazza meg: „A fogalmak tartalmát csak azáltal nyernek – ha akárcsak csak közvetve is – az érzékelt étellel vannak összefüggésben. Ezt a kapcsolatot azonban semmiféle logikai kutatás nem fedezheti fel, ezt csak átélni lehet – és mégis – éppen ez a kapcsolat határozza meg a fogalomrendszerek megismerési értékét” (Einstein 2002:163). Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet arra az egyre jobban terjedő társadalmi-politikai közbeszédre, amelyet legjobban Orwell (1989:330) „újbeszél” nyelve jellemez: „Az újbeszél nem arra szánják, hogy kiterjessze, hanem arra, hogy szűkítse a gondolkodás területét...”

A paradigmaváltás jellemzője, hogy a régi fogalmak új tartalmat kapnak, illetve újak jelennek meg, ezért nélkülözhetetlen feladat a fogalmak tartalmának tisztázása, újraértékelése. Jelenleg talán a legnagyobb probléma, hogy a világpolitika szintjére emelt „fenntartható fejlődés” fogalma alatt továbbra is növekedést ért a világ nagy része, mivel a fejlődés fogalmát eddig a növekedéssel azonosítottuk: nagyobbat, többet, messzebbre, gyorsabban, újabbat, stb. A gazdasági növekedés azonban nem tartható fenn a fizikailag véges Földön. A növekvő népesség egyre többet termel és fogyaszt, az erőforrások azonban korlátozottak, illetve végesek. A paradigmaváltás lényege azonban a fejlődés valódi tartalmában van: alapvetően minőségi változás, amely egy teljesebb, összetettebb, magasabb szintű minőségi állapot felé irányuló mozgás, kiteljesedés, kibontakozás. A fenntartható fejlődés koncepciója csak ebben az értelmezésben valósítható meg.

Az emberiség az Univerzum és a földi élet evolúciójának a része és egyre aktívabb résztvevője. Ezért fejlődésének kereteit a létfenntartó bioszféra fejlődési iránya és törvényei jelölik ki. A fenntartható fejlődés modellje a Teljes Emberi Ökoszisztéma fejlődésének, evolúciójának a modellje. Mivel a társadalmi-gazdasági rendszerek a geo-bioszféra alrendszerei, ezért ezek fejlődésére a koevolúció érvényes. A földi evolúció folyamatát, törvényeit

analóg módon fel lehet használni egy biztonságosabb társadalmi-gazdasági fejlődési modell alapjaként. A természet tökéletes, ennél biztosabb alapok nem létezhetnek. A kozmikus és bioszférikus evolúció többmilliárd éves (vagy végtelen) folyamat és olyan hatalmas kozmikus és földi erők irányítják, amelyekkel szemben az emberi társadalom nem képes hosszú távon más modellt működtetni. Egy evolúciós rendszerbe ágyazott nyílt társadalmi és gazdasági alrendszer nem is valósíthat meg hosszútávon a főrendszerrel ellentétes irányú és mintázatu fejlődési pályát. Ezek az összefüggések alapot adnak arra a következtetésre, hogy a legbiztonságosabb stratégia a koevolúció és koegzisztencia, tehát az egymás mellett élés stratégiája. A természetben is a kapcsolat, az együttműködés jelenti a rendszerek létezésének alapját és a kölcsönhatásokon keresztül a fejlődés feltételeit. A társadalmi együttélés, együttműködés alapja a tisztelet és a törvények betartása. A természettel való együttműködés lényege a kompatibilitás. A természet szerveződésével és működésével azonos, vagy hasonló módon kell szerveződni, működni a gazdaságnak és a társadalomnak is. Ez a harmonikus fejlődés lényege. A természettel kompatibilis módon együttműködő gazdaság és technológiák nem okoznak visszafordíthatatlan károkat és képesek hosszútávon is biztosítani az indokolt emberi szükségletek erőforrásait. A paradigmaváltás feltételeinek a kék gazdaság modellje felel meg, mivel nem csak a gazdasági modellt alakítja át gyökeresen, hanem a helyi társadalmakat is, valamint teljes mértékben alkalmazkodik a bioszférához. A jelenlegi törekvések azonban a zöld gazdaság jegyében történnek, amely nem fenntartható – csak tisztább.

A fenntartható fejlődés megvalósításának feltétele egy olyan szabályozó és ellenőrző tevékenység, amelynek célja a bolygó természeti erőforrásai és az emberi méltósághoz igazodó szükségletek közötti egyensúly biztosítása. Ez a szabályozó tevékenység osztársadalmi érdek és érték alapján megvalósuló osztársadalmi feladat. A felelősség közös.

A születésnap i ünnepi konferencia címe: „A JÖVŐ ÚJRAFELFEDEZÉSE”. Ehhez a gondolat-hoz tökéletesen illik ez a régi idézet: „A gazdagság a természet törvénye szerint szabályozott szegénység. Ezt gyakran mondja Epikurosz más-más módon, de sohasem hallhatjuk túl sokat, amit sohasem tanulhatunk meg eléggé” (Seneca 2001:73). Epikurosz (i.e. 341–270) ógörög filozófus gondolata a fenntartható fejlődés lényegét mondja ki, ez tekinthető talán a legrégebb meghatározásnak. Újra és újra

felfedezzük az ősi bölcsességet, akár az ókori filozófusokban, akár a hindu és buddhista tanításokban, táltosokban, sámánokban. Az „újrafelfedezés” azonban a modern tudomány eredményeinek szűrőjén keresztül történik. A paradigmaváltás újraértékeli mindent: kiszűri a dogmákat és megtartja a valóságot feltáró valódi tudást.

Tisztelt Professzor Úr! Kedves Ervin!

Seneca minden levelét ezzel az örök jókívánsággal fejezte be és én is így kívánok boldog születésnapot: „Élj egészségben!”

Személyes köszönettel is tartozom: A Club of Budapest „Creativ Member” tagjaként és a Budapest Klub Magyarország Kuratórium, majd a SOK Hungary kuratóriumának tagjaként gyakran találkoztunk. Mindig tanultam, mindig kaptam inspirációt, bátorságot a munkámhoz. PhD disszertációm témája a paradigmaváltás, a fenntartható fejlődés elmélete. Végtelen megtisztelő volt számomra, hogy László Ervin elfogadta felkérésemet és a doktori védelmi bizottság elnöke volt 2006-ban.

Felhasznált irodalom

- Borhidi Attila 2002 *Gaia zöld ruhája*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Chandrasekhar in: Wilson, E.O. 2003 *Minden egybecseng*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Pauli, Gunter 2010 *Kék gazdaság*. Pécs, PTE KTK Kiadó.
- Epikurosz in: Seneca 2001 *Erkölcsei levelek*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Einstein, A. 2002 *Hogyan látom a világot?* Budapest, Gladiátor Kiadó.
- László Ervin szerk. 1999 *A tudat forradalma*. Szentendre, Új Paradigma Kiadó.
- Home – John Templeton Foundation (www.templeton.org)
- Pécs MJV városfejlesztési koncepció – PDF Ingyenes letöltés (docplayer.hu)
- Hajnal Klára** (1954, Zalaegerszeg) egyetemi doktori fokozat 1986, PhD fokozat 2006 egyetemi adjunktus (nyugd.) PTE TTK hajnalk@gamma.ttk.pte.hu

Demcsák Mária

KÖSZÖNTŐ

[DOI 10.35402/kek.2021.2.16](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.16)

Isten éltesen drága Ervin! Köszönöm, hogy meghatározó szerepet töltöttél be a munkás életemben!

A veled 2000-ben alapított magyar üzleti etikai díj története a hazai üzleti szektor tudatra ébredésének, tudatosodásának története. Filozófiai rendszered valósággá válása. Bizonyosság, hogy a tudatváltozás, a tudat paradigmaváltása mindennapjainkban tetten érhetően zajlik. És ez nagyon jó!

Köszönöm, hogy munkatársadként megélhettem az üzleti szektor tudatra ébredésének inspiráló előrelépését.

László Ervin 85. születésnapjára a 2000-ben közösen alapított Üzleti Etikai díj **fejlődésének történetét** elevenítem föl.

Hogyan kezdődött?

A díjat 2000-ben alapította László Ervin filozófus professzor, a Budapest Klub alapítója és Demcsák Mária a Piac és Profit üzleti magazin alapító főszerkesztője. Abban az időben az „üzleti etika” szavakat együtt kimondani is szégyen volt; és a fenntartható fejlődés fogalmát csak igen szűk körben használták Magyarországon.

Mi az üzleti etika?

Az üzleti etika elsősorban gondolkodásmód, annak a cselekvésekre való kihatása. Az üzleti életben az etikus gondolkodásmód etikus magatartást, etikus viselkedést és etikus jelenléte követel.

Az etikus gazdasági tevékenység és a fenntartható fejlődés fogalma, meghatározása teljesen összeér. Mi a fenntartható fejlődés? *„A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedék esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket”*. Miről szól ugyanakkor az etikus gazdasági tevékenység? Etikus az a gazdasági tevékenység, amely nem káros az egyénre, a társadalomra és a természeti környezetre, azaz mindhárom területen hozzájárul a jól-lét növekedéséhez. Az etikus cég, tehát, a fenntartható fejlődéssel összhangban cselekszik, azért érzett felelőssége – akár tudatos, akár nem – hozzájárul a bolygónk élıhetőségéhez és a megmaradásához.

A fenntartható fejlődés a következő globális problémaköröket foglalja magában:

- klímaváltozás,
- környezetszennyezés,
- fosszilis kontra alternatív, megújuló energia,
- az egyén felelőssége,
- az üzleti szektor felelőssége,
- a felelős profit,
- a társadalmi, gazdasági egyenlıtlenségek növekedése,
- a gazdaság profitnövelő, növekedésorientált szemlélete,
- a paradigmaváltás szükségessége a gondolkodásmód- és értékrend-váltásban,
- az egészségügy, oktatás szemléletváltása,
- emberi és társadalmi értékrendek megváltoztatása a világ megmaradása érdekében... és még sorolhatnánk.

A fenti szempontokat figyelembe véve az alapításkor, az üzleti Etikai Díj alapító okiratában így fogalmaztunk: **Etikus vállalatnak** nevezhető az a vállalat, amely felelős gondolkodásmódról tesz cselekedetein keresztül tanúbizonyosságot, tehát felelősséget vállal a munkatársaiért, a szűkebb és tágabb környezetének jólétéért, a társadalom fejlődéséért, a klímaváltozás negatív folyamatainak visszafordításáért, az esélyegyenlıség javításáért. Tetteit nem elsősorban a mindenáron való haszonszerzés irányítja, hanem a másokról gondoskodás, a más érdekeinek, jól-létének figyelembe vétele is. A szűkebb és tágabb emberi, természeti, üzleti környezete érdekében képes átértékelni a várható üzleti hasznát, és cselekedetei célrendszerével képes magasabb rendű értékeket is szolgálni.

Az Üzleti Etikai Díj odaítélésekor a zsűri a díjat megpályázó társaságokat öt szempont szerint vizsgálja:

1. A cég etikai magatartása alkalmazottai felé.
2. A cég tulajdonosainak etikai magatartása tulajdonosi jogosítványaik gyakorlása közben.
3. Ügyfelekkel, üzleti partnerekkel szembeni etikus üzleti magatartás.
4. Társadalmi felelősségvállalás.
5. A környezettel szembeni felelős magatartás.

A pályázati feltételhez tartozik, hogy a – legálább három éve működő – pályázó társaság rendelkezék magyarországi székhellyel.

A zsűri tagjait minden évben az alapítókól, valamint a korábbi években díjat kapott cégek első számú vezetőiből választottuk ki. Minden évben maximum tíz díjat ítéltünk oda a következő négy társasági kategóriában: kisvállalat, középvállalat, nagyvállalat, multinacionális vállalat.

Az első két évben mai szemmel nézve még nagyon kevés etikus magatartásmódot lehetett számon kérni az üzleti szektortól. Például a kötelező környezetszennyezési előírások betartását, az adók befizetését, a transzparenciát. De ahogy teltek az évek, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a földi létezés egyensúlya mennyire kényes, és egyre több felelőséget kellett követelni a gazdaság szereplőitől.

Már nyíltan felvállalhattuk az addig kimondhatatlan paradigmákat:

- Az a jó üzlet hosszú távon, amelyben a másik fél is jól jár.
- Felelősek vagyunk mindannyian a Földön egyre romló életesélyekért, a természet és az emberek életfeltételeinek kilátástalanságáért.
- A gazdasági döntéshozóknak kiemelten nagy a felelőssége a klímaváltozás folyamatának visszafordításában, megállításában.

Az üzleti etikai díj történetének 15. évében a 21. században elengedhetetlen etikai elvárások számonkérése megkezdődött. Kimondtuk, mert megértett rá az üzleti szektor, és a felelősségérzetük olyan mértékben erősödött, hogy megértették: *csak azt a vállalatot illeti meg az üzleti etikai jelző viselése, amelynek szervezetét, munkatársait, vezetői gondolkodását mélyen, igazán áthatja a tudatosság és a felelőség szűkebb, és tágabb környezetéért.*

Ma már 115 működő vállalat viseli büszkén az etikus jelzőt és a vele járó logóhasználatot. A pályázók száma évről évre megduplázódik (átlag 60-70). Egyre nagyobb dicsőség a díj birtokosává válni, és egyben felelőség is, melyet a díjat elnyert vállalatok erősen tudatosítottak lelkükben és tetteikben egyaránt. Tudják, mit kell tenniük, és közös ügyünk, felelőségünk lett a planetáris tudat lényegét megismertetni, terjeszteni és annak szolgálatába állni.

Nagy megtiszteltetés veled dolgozni Ervin! Köszönöm, hogy a társad lehetek ebben a misszióban. Éljen sokáig drága Ervin!

Demcsák Mária, alapító-főszerkesztő: Piac és Profit

AZ INFORMÁCIÓ SZEREPE A KÜLÖNBÖZŐ PARADIGMÁKBAN

[DOI 10.35402/kek.2021.2.17](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.17)

Korunk kulcsfogalma az *információ*. A magyar nyelvben az értesítés, felvilágosítás, tájékoztatás, tudósítás, értesülés, hír fogalmakkal helyettesíthetnénk, a latin és az angol ennél többet mond: a latin *informo* igei alakja 'formál, alakít', az angol értelmező szótár pedig így magyarázza az általunk kevésbé ismert igei alakot: minőséggel, esszenciával áthat, eltölt.

A hírről, tudósításról tudjuk, hogy szellemi és nem anyagi természetű, mégis egy hír megváltoztathatja, átformálhatja gondolatainkat, cselekedeteinket. Gondoljunk arra, ha természeti katasztrófákról, balesetekről értesülünk, mennyire megrendít bennünket. Az ember vagy szélesebb értelemben az élővilág számára az információ ebből a szempontból jelentős: az üzenet formálja a vevőt. Egy computer felveszi az információt, tárolja és továbbadja, de mint egész rendszer nem változik meg tőle. Az állat és az ember igen.

Mi a paradigma?

A paradigma (vagy *korszellem*) azoknak a gondolkodásoknak, vélekedéseknek, értékeknek és módszereknek az *összességét* jelenti, amelyet egy adott társadalom vagy szűkebben egy tudományos közösség minden tagja elfogad.

A paradigma és a *paradigmaváltás* fogalmát Thomas Kuhn (1922-1996) *A tudományos forradalmak szerkezete (Structure of Scientific Revolutions)* c. műve tette ismertté az 1960-as években. A mű eredetileg cikként jelent meg az Egyesített Tudomány Nemzetközi Enciklopédiájában a Bécsi Kör logikai pozitivistái jóvoltából. A mű alapötlete egy megvilágosodásszerű élményre épül, amely Arisztotelész *Fizikájának* tanulmányozása közben érte a szerzőt.

A könyvben Kuhn azt mutatja be, hogy a tudomány nem az új ismeretek lineáris felhalmozódásával halad előre, hanem időszakos forradalmakon megy keresztül, melyek során a tudományos érdeklődés egy-egy területen hirtelen alakul át. Kuhn – nem először a tudományos irodalomban – „paradigmaváltásoknak” nevezi ezeket az időszakokat. Az új paradigma kialakulása Kuhn szerint három

különböző szakaszra osztható. Az első a megsejtés, melyből hiányzik a központi paradigma. Ezt követi a „szokásos” tudomány, vagyis a kutatási folyamat, amikor a tudósok „puzzlekirakással” próbálják meg szélesíteni a központi paradigmát. Ha pedig a paradigma sikeres, a 'főáramlatú' (*main stream*) tudomány vezérelvévé válik. Ez a harmadik szakasz.

Ősi paradigmák

Mind az ókori civilizációkban, mind a törzsi, természeti népeknél természetesnek találták, hogy az ember szerves része környezetének, összeköttetésben van a külvilággal, állandó kölcsönhatásban, kommunikációban áll minden élővel és élettellel. Ezért nem nyomták el azt a finom rezgésszintű érzékelést, amelyet a környező világról az érzékszerveken túli (ESP) érzékelés útján kaptak. Az ún. finomenergiák érzékelése része volt a tapasztalatuknak, és ezért a tudat is foglalkozott vele. Magától értetődő volt az is, hogy a természet nemcsak fizikai anyagból áll, hogy az ember anyagi teste csak egyik dimenziója az élő szervezetnek. Ahogy az anyagi test részeit, úgy a lelki, szellemi, energetikai dimenziót is számon tartották, az erről való ismereteiket rendszerezték. Úgy lelkük, mint fizikai testük gyógyításával is foglalkoztak, sőt sok esetben a test gyógyulásához a lelki, szellemi, energetikai dimenziók gyógyításán keresztül jutottak el. Az egységes, holisztikus világszemlélet lelki, szellemi, energetikai dimenziója kultúránként más-más hitrendszerben jelenik meg. (Lásd a közel- és távol-keleti és más ókori kultúrákat). Az ősi kultúrák bölcséleti hagyományaiiban megjelenik az a tudás, amely szerint a világ tökéletesen összehangolt rend szerint működik.

A világegyetem információval töltött intelligenciáját különbözőképp nevezték: mint például Brahman, Isten, Jahve, Tao, Világszellem. Az indiai Védákban rögzített szanszkrit *Akasha világfelfogás* szerint a *shabda*, az eredendő rezgés (az angol nyelvben *ripple* – fodrozódás), amely megalkotta a világegyetemet; teszi ezt pedig az első '*spanda*'-val, a szellem megrezdülésével. A belső, vagyis mindent magába foglaló rend tulajdonképpen az *Akasha-mező*. Az ősi indiai metafizikai kozmológiában ez

volt a fundamentális valóság, alapvetőbb, mint az föld, a levegő, a tűz és a víz.

Iqbal Kishen Taimni (1898–1978) indiai tudós szerint létezik egy titokzatosan integrált (beépített) rezgésállapot, amelyből az összes rezgésforma levezethető egy differenciálási folyamat során (Taimni 1969:276-280). A szanszkrit nyelvben ezt *N.da*-nak nevezik. A N.da egy bizonyos közegben lévő rezgés, amelyet az angolban 'tér'-nek fordítanak. Itt azonban nem csupán egy üres térről beszélünk, hanem egy entitásról, mely számunkra talán üresnek tűnik, ez az entitás azonban végtelen mennyiségű potenciális energiát tartalmaz. Ez nem más, mint egy *végtelen potencialitás*, amelyből minden fajta, mindenféle intenzitású és mennyiségű rezgés eredeztethető. Potentialitása abból származik, hogy az Akashában rejtve benne foglaltatik a szellem.

Mai főáramlatú paradigma megjelenése

A középkortól kezdődően a keresztény egyház egyre erősödő uralma alatt a hitrendszer és vele együtt az emberek életszemlélete is átalakult. A valaha egységes szemlélet kettészakadt: egy mechanikus, gépies és egy spirituális oldalra. Az erkölcsi igazságok meghatározása, 'irányítása' az egyház kezében volt, míg a természetfilozófiát vonakodva ugyan, de jóváhagyták, mint a szerzetesi falakon túl élő laikusok területét. Ezáltal a látható világ „elemi tulajdonságainak” megfigyelése szabad utat kapott a fejlődésre.

A középkori európai kultúra gyakorlati hajlamanak megfelelően az Egyháztól való viszonylag függetlenül kialakult világképet a mechanikus eszközökkel szerzett tapasztalat alapján modellezték. A világ egészét egy hatalmas gépezetként fogták fel.

A XVII. század elején a távcső feltalálása, majd tökéletesítése forradalmi változásokat hozott Európában. A csillagászat mellett a fizika és a matematika ismereti határai is kitágultak. A mechanikus világkép gyors fejlődésen ment keresztül a teleszkópok, valamint a Galilei és Kepler munkássága révén tett felfedezésnek köszönhetően, mely szerint a mennyek világa ugyanazoknak a mechanikus törvényeknek engedelmeskedik, mint amelyek a Földet is uralmuk alatt tartják.

1687-ben megjelent Sir Isaac Newton (1642–1727) korszakalkotó műve a *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (*A természetfilozófia matematikai alapelvei*), melyben leírja az egyetemes tömegvonzás törvényét, valamint az általa lefektetett

axiómák révén megalapozta a klasszikus mechanika tudományát. Ő volt az első, aki megmutatta, hogy az égitestek és a Földön lévő tárgyak mozgását ugyanazon természeti törvények határozzák meg. Matematikai magyarázattal alátámasztotta Kepler bolygómozgási törvényeit, kiegészítve azzal, hogy a különböző égitestek nemcsak elliptikus, de akár hiperbola- vagy parabolapályán is mozoghatnak. Törvényei fontos szerepet játszottak a tudományos forradalomban és a heliocentrikus világmép elterjedésében.

Newton természetfilozófia terén végzett kutatásai munkásságának csak egyik oldalát jelentik. Ő maga úgy tartotta, hogy a törvényei csupán a mélyebb valóság felszíni megnyilvánulásaira érvényesek. Az új fizika kutatásai már felhívják figyelmünket Newton spirituális tartalmú írásaira, melyeket napjainkban a Londoni Nemzeti Könyvtárban (The British Library, London) kézirat formában őriznek.

Newton követői azonban a newtoni szintézist egy *mechanikus* világképpé szűkítették. Ettől kezdve a főáramlatú tudomány minden ismert ága a 'newtoni' klasszikus mechanikus elméletre épült: miszerint a világegyetem a mechanika törvényszerűségei szerint működő anyagi részecskék összessége.

Az uralkodó materialista szemlélet hatására az emberek érzékelése is átalakult. A materialista szemlélet szerint nem létezik az anyagon kívüli szellem. Az emberi tudat egy epifenomenon, az agy működésének terméke. Miután úgy vélték, hogy a világban nincs más, mint az anyag és annak különböző megjelenési formái, minden teóriát, amely a materialista szemléleten túlhaladt, legjobban is csak „misztikusnak”, legrosszabb esetben pedig eretnecségnek tekintettek. A huszadik század folyamán lassanként mégis világossá vált, hogy a pusztán materialista szemlélet nem képes megfelelő magyarázatot találni a newtoni fizika paradoxonjaira, valamint a posztdarwinista biológia, vagy a transzperszonális pszichológia jelenségeire.

Ma már egyértelmű, hogy a Newton-i klasszikus mechanikus szemléletre épülő világmép ideje lejárt. Új világmép van születőben.

Új paradigma

A 20. század végén a természettudományok fejlődése új utakra tért és eljutott az úgynevezett finomenergiák vizsgálatához. Az elmúlt évtizedek fizikai kutatásai elérik azokat a finomenergetikai mezőket, amelyeket az emberek több ezer évvel

ezelőtt csak érzéklni tudtak, kutatni és megmagyarázni egyáltalán nem, hiszen eszközük nem volt hozzá.

A legújabb kvantumtudományok – mint a kvantumfizika, kvantumbiológia, kvantumpszichológia – kutatásai azt bizonyítják, hogy a világegyetem nemcsak anyagból áll, hanem egy ún. energiaplénumból, energiaállapotból, amelyben hullám formában jelennek meg a különböző anyagok és még az élő szervezetek is ennek az energiaplénumnak a különböző hullámsűrűségei. Minden egyes anyag és minden élő létező egymással szoros összeköttetésben áll. Ez a kapcsolat annyira szoros, hogy bármilyen változás az egyik elemben a rendszer összes többi elemére hatást gyakorol. Az anyagi világ nagyon bonyolult, nagyon finom információ összeköttetésen alapuló rendszer, amely a lehető legérzékenyebben van összehangolva, és amely nélkül a Föld ökológiai egysége is elképzelhetetlen lenne.

László Ervin összegezésül a jelenség magyarázatául az ún. kvantum-vákuum figyelembevételét ajánlja.

A kvantumvákuum nem üres tér. Jelentős eleme a világegyetemnek, ezért elvárható, hogy valamilyen módon az univerzum minden folyamatában részt vegyen. A kvantumvákuum egy plénium, amely rezgéssel és különböző – elektromágneses, gravitációs, nukleáris és más – erővel van töltve. Ez a kozmosz alapállapota. David Bohm 'implicit' és 'explicit order'-ről, azaz külső és belső rendről beszél. Így fogalmazott: „*A mai fizikában az anyag nem pusztán a részecskék egyszerű csoportosulásának a helye, hanem erőter, energia, információ, vibráció és kavargás, olyan erőmező, amelyet az ember bizonyos állapotban különös módon megérez, amellyel kontaktusba lép, és amelynek létezéséből lényegében részesül*” (Bohm 1980:xviii).

A világegyetem tehát nem apró anyagdarabokból (anyagi részecskékből) áll, amelyek a mechanikus törvényeknek engedelmessé mozognak, sokkal inkább egy egybefüggő egész rendszer, amelyben az egyes elem összeköttetésben áll az összes többi elemmel, oly módon, amely meghaladja az eddig ismert tér-idő korlátait. Az új felfogás szerint az elemek (tárgyak, dolgok), amelyek benépesítik a világegyetemet nem anyagdarabokból, hanem rezgések hálójából és klasztereiből állnak. Ezek nem véletlenszerű társulások. Rendezettségük és koherenciájuk ennél sokkal többet sejtet. David Bohm szavaival élve: a rendszer in-formálva van, vagyis megadott koherens tulajdonságokkal rendelkezik. A világegyetem minden alkotórésze, beleértve

saját magunkat is, egy finomenergetikai szinten nagy pontossággal megadott rend szerint épül fel. Mindannyian „jól informált” rezgéstársulások vagyunk, ahol a társulást alkotó elemek mindegyike egymással kölcsönösen együttműködik, együttréteg, függetlenül attól, hogy a tér-idő mely pontján található.

A kvantumfizikában történt megfigyelések és számítások bizonyítják, hogy a tér ultrapici dimenziója se nem üres, se nem sima, hanem „szemcsés”, hullámokkal és rezgésekkel van töltve. Ha a fizikusok az ultrapici dimenziót vizsgálják, semmit sem találnak, amelyet anyagnak lehetne nevezni. Anyag helyett álló és mozgó hullámokat találnak, amelyek álló vagy mozgó rezgéshullámok klasztereit alkotják. Nem létezik egy „tisza alapanyag”.¹ A világegyetem a rezgések különféle módon integrált társulásainak hálója, és az anyag csak az a mód, ahogyan a rezgések megjelennek a megfigyelő számára.

A kvantumvákuum hatásai mintegy a kvantumok alatt elterjedő mezőben jelentkeznek. A mezők különös létezők: hatásuk általában megfigyelhető, de önmagukban nem észlelhetők. Szuperfinom hálózathoz lehetne hasonlítani őket. Ha a háló szálai vékonyabbak, mintsem szabad szemmel láthatnánk, akkor magát a hálót sem vehetjük észre megfelelő eszközök nélkül. Láthatjuk azonban a csomókat, ahol néhány szál találkozik. Úgy látszik, mintha a csomók lebegnének a levegőben, noha a szálak kötik őket egymáshoz, így amikor egy csomó mozog, akkor a többi is vele mozdul. Ha tehát észrevesszük, hogy egyetlen csomó mozgása kapcsolatban áll a többi csomó mozgásával, akkor fel kell tételeznünk, hogy egy viszonylag kiterjedt háló köti össze őket.

Egy mező információt is tud tárolni és továbbítani. Egy hatás (amely lényegében egy információs egység), amely egyszer létrejött, újra és újra felbukkan, előkerül. Ezt a jelenséget a kvantumfizikában az időbeni nem-lokalitásnak nevezik. A világegyetemnek ily módon emlékezete is van. Ez az emlékezet azonban nem létezhet üres térben. László Ervin szerint – Karl Pribram neurofizikus híres elmélete alapján – a maradandó információt a szubkvantum mező hologramszerű formában tárolja és továbbítja. A hologramnak az az érdekessége, hogy minden egyes részében minden információ benne van. Minden egyes részében benne van az egész. Így a természet emlékezete egy holografikus elvű információórzó és -továbbító mezőt feltételez. Ezt a mezőt László Ervin előbb pszi-mezőnek, majd

1 ground substance

Akasha-mezőnek nevezi. Az Akasha-mezőt a fizikusok különböző nevekkkel illetik: A részecskefizika nagy egységes mezőnek, az elektrodinamika zéró pont mezőnek hívja. A kvantummechanika univerzális kvantummezőnek, Bohm „belső vagy mindent magába foglaló rend”-nek nevezi. Minden, ami keletkezik és megjelenik a világegyetemben, ennek a mezőnek az egyik rezgésklasztere. Emberi testünk, a tárgyi világ minden eleme, a legparányibb atomoktól a galaxiákig mind-mind rezgésklaszterek az Akasha-mezőben; amely a világegyetem eredendő, nem anyagi alapállapota.

Max Planck (1858–1947) egyik utolsó firenzei előadásában így fogalmazott: „Én, aki egész életemben a tudományokban hittem és az anyagot kutattam, kutatásaim eredményeképpen csak azt mondhatom: olyan, mint anyag, nem létezik. Minden anyag csak egy olyan erő hatására keletkezik és marad fenn, ami az atomi részecskéket rezgésbe hozza és összekovácsolja az atom parányi naprendszerévé”. Még hozzátette: az atommagokat összetartó rezgés mögötti erő mögött „feltétlenül egy tudatos és intelligens szellem létezik” (Planck 1944). Ez az intelligencia az összes létező anyag mátrixa, kapcsolódási mintája.

Két évvel Planck kinyilatkoztatása előtt Nikola Tesla így vélekedett: ha meg akarjuk ismerni a világegyetem titkát, akkor energiában, frekvenciában és rezgésekben kell gondolkodnunk.²

Az információ szerepe

Ahogy a több ezer éves kultúrák, az új világszemlélet is azt vallja, hogy a világ működése az információn alapul. Mi az az információ, amelyről itt beszélünk? Az információ egy olyan dolog, amely hat a rezgésekre és a rezgéseket egy bizonyos rendbe szervezi. Ezek a rezgések nem véletlenek, hanem egy tökéletes rend szerint léteznek és viszonyulnak egymáshoz. A világegyetem minden elemét áthatja (informálja) a kozmikus intelligencia. Bennünket, embereket – akik szintén részei vagyunk ennek a világnak – ugyanúgy áthat, informál ez az intelligencia. Ha ez a tökéletes szervezőerő nem létezne, a világban káosz lenne.

Hogyan hat a világra az információ? Miután mindenhol mindenre hat, feltételezzük, hogy úgy hat, mint egy hologram. A világegyetem egy része a kozmosznak, és a kozmikus hologram – a kozmosz holografikus intelligenciája – hat a világegyetemre:

„in-formálja a világegyetemet, vagyis mindent, ami időben és térben létrejön.

A tudat

Van valami a világban, amelyet úgy hívunk, tudat. A kérdés az, vajon a tudat csak az emberi agy megjelenési formája, vagy pedig van egy objektív tudat, amely létezik a világban?

A materialista felfogás szerint: az agyunk, mint anyagi szerv a működése során létrehoz egy jelenséget, amely számunkra képek, hangok, egyéb érzékelés formájában jelenik meg számunkra, vagyis valami, amelyet az érzékszerveinken keresztül felfogunk.

Az új szemlélet szerint a tudatot nem az agy termeli, a tudatot az agy közvetíti. Ez a felfogás már megjelent a XIX. század végén. William James (1842–1910) amerikai pszichológus, filozófus ismert pragmatista volt. Azonban olyan mértékben megrendítette az elmén túli tudat jelensége, hogy 1899-ben, Ingersoll-i előadásában azt javasolta, helyettesítsük „az agy termeli a tudatot elmélet”-et az új elmélettel, mely szerint az agy közvetíti azt.

Filozófusok, tudósok, intuitív gondolkodók mindig is kételkedtek abban, hogy a világ csak az lenne, amit az érzékszerveinken keresztül felfogni képesek vagyunk. James Jeans asztrofizikus 1930-ban *A titokzatos világegyetem* című könyvében ezt írta: a világ inkább hasonlít egy nagy gondolathoz, mintsem egy nagy gépezethez.³ És idézzük ismét Einsteint, aki 1936-ban egy fiatal gyereknek szóló levelében ezt írta: „Akárki, aki komolyan foglalkozik a tudománnyal, nem tudja elkerülni azt a gondolatot, hogy a világ törvényei mögött egy nagy szellem van, amelyhez képest a mi szellemünk eltörpül”.

A tudat objektív jelenléte a világban nem más, mint az információnak a jelenléte. Ez nem az az információ, amelyet köznapi értelemben használunk. Ez a természet információja, amely formálja a megjelenő világot. Ebben a csodás kvantumvilágban van egy olyan információs alap, amely úgy formálja ezeket a rezgésmintákat, hogy ebből egy koherens világ születik. A természet törvényei „utasítások”, algoritmusok, amelyek a létet határozzák meg.

Ez a szemlélet számos jelenséget magyaráz, amelyet a materialista szemlélet nem képes magyarázni. Például azt is, hogy a tudat létezik működő agy nélkül is. Ennek hatalmas irodalma van, ide

2 If you want to find the secrets of the Universe, think in terms of energy, frequency, and vibration.

3 „the universe begins to look more like a great thought than like a great machine.”

tartoznak a halál-közeli élmények, a testen kívüli élmények és a legkülönbözőbb túlvilágról érkező közvetítések már régen eltávozott személyek részéről. Ugyanezen elmélet magyarázza a távgyógyítás folyamatát és mindenfajta energetikai gyógyítást, a kristályok útján való gyógyítást, hogy csak néhány példát említsünk.

Nagy jelentőséggel bír, hogy mára eljutottunk oda, hogy a kozmikus tudat alapvető eleme a világegyetemnek, és ez egyre inkább elismerést nyer. 2015-ben az arizonai Tucson városban aláírt kiáltvány⁴ a következőket mondja ki: A tudat a valóság egy aspektusa, ugyanolyan alapvető, mint a fizikai világ, és mint ilyet, nem lehet levezetni az anyagból, és nem lehet az egyéni agy és test működésére korlátozni, nem bontható tovább.

A tudat a kozmosz alapeleme. Mi emberek pedig egy különösen kifinomult módon megalkotott rezgéshalmaz elemei vagyunk, testünk egy széles frekvenciasávú vevőkészüléknek veszi mindazt a rezgést, amely körülvesz bennünket. Bizonyos klasztereket az agyunk fizikai tárgyakként jelenít meg (dekódol), másokat pedig a transzcendentális tudat jelenségeként élünk meg. Mivel tudatunk része a kozmikus intelligencia hologramjának, ezért érzékeli ezt a hologramot és megjeleníti a tudatunk és testünk számára a tér-idő dimenzióban.

Mi az evolúció iránya?

Természetesen nem lineáris. Vannak emelkedések és visszaesések az evolúciós folyamatokban. De ha ez a folyamat a nagy átlagot tekintve egy irányba halad, akkor koherensebbé válik, mint addig volt. Koherencia esetén a rezgésminták úgy vannak összekapcsolva, hogy ha az egyik alkotórészét megmozgatjuk, azonnal mozdul, változik a másik is. Ezt ismertük meg az EPR-kísérletnél⁵ is: ha az egyik kvantumot megmozgatjuk, a másik is úgy viselkedik, mintha a dolog vele történt volna. A világot az információ összekapcsolja.

Kétféle folyamat bontakozik ki a világban: az egyik a kvantumrészecskékből koherens rendszerre alakuló fizikai elemek kialakulása, a másik a

tudat fejlődése.

Részei vagyunk a koherens rendszerek fejlődésének, megtapasztaljuk a tudat fejlődését. A rendszerekben mind a belső, mind a külső koherencia megfigyelhető, miközben egyre összetettebbé válnak a folyamatok.

Most tudatosíthatjuk magunkban, hogy a világ részei vagyunk és lehetőségünk van a 'világ természetével együttműködve' élni. Ez a legmagasabb cél, amit életünkben követhetünk.

Ez László Ervin új paradigma-üzenete.

Felhasznált irodalom

- Bohm, David 1980 *Wholeness and the Implicate Order*, London, Routledge and Kegan Paul, p. xviii.
- James, William 1970 *The Conception of Immortality. (The Ingersoll lecture, 1899)*. Scholarly Press.
- Jeans, James 1937 *The Mysterious Universe*. Reprint. Pelikan Books, 137.
- Kuhn, Thomas 2000 *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Planck, Max 1944 *Das Wesen der Materie*. (előadás) Firenze, Olaszország. Archiv zur Geschichte der May-Planck-gesellschaft, Abt. Va. Rep. 11 Planck, Nr.1797.
- Taimni, I. K. 1969. *Man, God, and the Universe*. The Theosophical Publishing House. Adyar, 276-280.

Sági Mária a Budapest Klub tudományos igazgatója

4 Manifesto of the Summit on Post-Materialist Science, Spirituality and Society, Tucson. Arozina 2015.

5 EPR-paradoxon: Einstein–Podolsky–Rosen-paradoxon) a kvantummechanika egyik nevezetes gondolat-kísérlete, amelynek eredeti célja az elmélet nem teljes voltának demonstrálása volt, később pedig a kísérleti ellenőrzésében játszott szerepet.

Fortepan / Olbert Mariann

A LÉTFONTOSSÁGÚ FELADATOK

[DOI 10.35402/kek.2021.2.18](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.18)

Az előttünk álló út nem lesz könnyű. Ismert tény, hogy a globális dimenziók átalakulása már elkezdődött, a kimenetelét azonban még nem látjuk előre. Annyit már tudunk, hogy kihívást fog jelenteni: mélyreható változások közepette éljük le életünket – a tét pedig maga a túlélés. Vajon sikerülni fog magunkévá tenni a megértést és a bölcsességet, és sikerül túlélünk ezt az átalakulást? A következő oldalakon azon különös fontossággal bíró tennivalókat olvashatjuk, amelyek végrehajtása segítségével a fenti kérdésre pozitív választ tudunk majd adni.

Nézz a múltba, hogy előre láthass!

Nem ez lesz az első alkalom a történelemben, hogy az emberiség globális szintű változásokra ébredt. Holmes Rolston filozófus arra hívta fel a figyelmet, hogy „nagy történelmünk” során három ilyen nagy átalakulást, szó szerinti „Ösrobbanást” éltünk meg.¹ Az első a mintegy 18,8 milliárd évvel ezelőttre tehető, fizikai értelemben vett Ösrobbanás volt. Ennek nyomán jött létre az univerzum a maga kvantumrészcskéivel, sokféle energiájával és galaxisok milliárdjaival. Ez vezetett a naprendszer kialakulásához, napokkal és bolygókkal, valamint olyan energiaáramlásokkal, amelyek lehetővé teszik az élet evolúcióját az ún. lakhatósági zónán belül elhelyezkedő bolygókon, amelyek aktív nap körül keringenek.

A második alapvető átalakulás, avagy a „második Ösrobbanás” az élő organizmusok a Földön történő megjelenése volt. Ez az átalakulás körülbelül 3,8 milliárd évvel ezelőtt történhetett. Egysejtű prokarióták az akkoriban a bolygó felszínét borító ősvízesben történő megjelenésével kezdődött.

A „harmadik Ösrobbanást” körülbelül 120.000 évvel ezelőttre teszik. Ez pedig alapjaiban változtatott meg – „fejlesztette ki” – fajunk tudatosságát. A *Homo* ekkor lett *sapiens*. A fejlett tudatosság evolúciós előnyei többek között azt is jelentik, hogy az ember a környezetéhez viszonyítva felismeri és azonosítja önmagát, és másokkal kommunikál. A felismerés nem korlátozódik le az itt és most állapotára, a kommunikáció pedig nem merül ki félautomatikus, ismétlődően megfigyelt feltételek

által kiváltott válaszokban. A határ kitolódott az aktuális szituációt közvetítő *jelekre*. Az emberi kommunikáció konszenzuson alapuló *szimbólumok* széles skáláját foglalja magába, amely nem csak a jelenre, hanem a múltra és a jövőre is vonatkozhat.

A szimbólumnyelv kifejlődése hatalmas ugrás volt. Egyrészt, kollektíven kifejlesztett jelentésben alapuló társadalmi struktúrákat keltett életre, másrészt pedig manipulatív készségek széles skálájának engedett teret. Közösségek, társadalmak, egész kultúrák fejlődhetnek ki az egyezményes jelentések nyomán, amelyek egyre erőteljesebb, közös tudáson alapuló technológiák megjelenését is lehetővé tették. A „*Homo sapiens sapiens*” a többi faj fölé emelkedhetett, és kulcstényező lett a bioszférában élő fajok evolúciója tekintetében.

A harmadik Ösrobbanás lehetővé tette az emberek számára a más fajokat korlátozó, határokat fittyet hányó szaporodást, ez pedig a populáció robbanásszerű növekedését eredményezte. Egyre több és több ember került a gépezetbe, ám ez nem járt együtt azzal a bölcsességgel, amely kiterjedt volna arra is, hogy a megnövekedett populáció fenntartaná a bolygón egy magasabb létformához szükséges ökológiai és energiaáramlási egyensúlyi állapotokat. Ezek az egyensúlyi állapotok egyre nagyobb terhelésnek és károsodásoknak vannak kitéve. Így került az emberiség oda, ahol ma tart: arra a kritikus pontra, amelyből vagy összeomlás, vagy áttörés lesz. Ez az ún. „káospont”.²

Újabb globális átalakulás vált elengedhetetlené, amely már el is kezdődött: a negyedik Ösrobbanás. Ez pedig a *Homo* túlélését helyezi a középpontba. Ha bölcsen cselekszünk, felkészülünk rá. Így ésszerű esélyt kapunk arra, hogy az emberi faj eltűnése helyett a *Homo* földi létének új fázisába lépjünk át.

Ideje okulnunk a múltból.

A múlt leckéi

Az első és alapvető lecke egyszerű és evidens. Az elmúlt mintegy száz évben eltávolodtunk attól

1 Holmes Rolston III. *Three Big Bangs: Matter-Energy, Life, Mind*. New York, Columbia University Press, 2010.

2 László Ervin: *Káospont: Válaszút előtt a világ*. Kossuth Kiadó Zrt., 2006.

a világtól, amely ezen a bolygón fejlődött ki, és most vissza kell térnünk ehhez – nem vadakként vagy primitív lényekként, hanem olyan emberként, akik összhangban élnek azzal a világgal, amelyből életre hívtak. Szinkronban kell élnünk a bioszféra ritmusaival és egyensúlyaival. A saját magunk által teremtett ritmusoknak és egyensúlyoknak igazodniuk kell a körülöttünk lévő világban uralkodó ritmusokhoz és egyensúlyokhoz.

Már nem igazodunk a bioszféra ritmusaihoz és egyensúlyaihoz. Bár biológiai evolúciónk szerint ezen ritmusokba és egyensúlyokba „születtünk bele”, mesterséges ritmusokat és veszélyes egyensúlyokat hoztunk létre, amelyek az előbbieket figyelmen kívül hagyják, gyakran velük ellentétesek. A Nappal való felkelés és lefekvés azt jelenti, hogy felvesszük a Föld a Nap [és saját tengelye] körüli mozgásával létrehozott huszonnégy órás ritmust. Az ún. primitív népek még mindig harmóniában élnek ezzel, csakúgy, mint a még fennmaradt bennszülött és tradicionális kultúrák. A modern emberek ezeket a ritmusokat és egyensúlyokat figyelmen kívül hagyják, és úgy hiszik, hogy azokat lámpák és egyéb mesterséges kényelmi eszközök fel- és lekapcsolásával egy mozdulattal helyettesíthetik. Azonban, az emberi test egy egész rendszer, amely a bioszférával együtt fejlődött évszázadokon és évezredekken keresztül, és még nem áll készen arra, hogy a mesterséges ritmusokat és egyensúlyokat felvegye. A következményeket pedig megszenvedjük. Az emberi immunrendszer hatékonysága csorbát szenved, és egyre több ember lesz fizikailag és mentálisan „természetellenes”. Annak ellenére, hogy közvetlen jólétünket egy sor mesterséges technológia hivatott elősegíteni, immunrendszerünk károsodik, így egyre több fertőzésnek és betegségnek esünk áldozatul.

A bolygó ökológiáját túlterheljük és kimerítjük. Felmelegítjük a levegőt, és korábban zöldellő területeket steril sivataggá változtatunk. Populációink gyorsabban növekednek, mint amilyen ütemben azokat fenn tudnánk tartani. Csökkentjük a bioszféra létünket fenntartó kapacitását, ugyanakkor egyre jobban terheljük ezt a kapacitást.

Ma az összlakosság 55 százaléka város lakó, és a Világbank adatai szerint, a városi emberek aránya 2050-re eléri a 68 százalékot. Ez azt jelenti, hogy az emberek kétharmada a természettel csak korlátozott kapcsolatot lehetővé tévő körülmények között él. Egyre többen élünk egy mesterséges világban, ahol a természetes világ egyensúlyainak és ritmusainak követése egyre több nehézségbe ütközik. A természet fenntarthatósági határainak átlépésére

vonatkozó intő jeleket és jelzéseket figyelmen kívül hagyjuk, vagy ha ez nem lehetséges, azokat elvetjük.

Míg saját létünkre és jólétünkre koncentrálunk, figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy a bolygón egy életközösségben élünk. Azt hisszük, hogy a többi fajt szolgálatunkba és igánkba hajthatjuk: a technológiáink erősebbé tesznek minket, mint amilyenek ők. Mostanáig még azt is tagadtuk, hogy más fajoknak hozzánk hasonló érzései és érzelmei lehetnek. Nem több, mint csupán ötven évvel ezelőtt, Jane Goodall, állatintelligencia kutató kénytelen volt megharcolni azzal az egészen addig honos meggyőződéssel, hogy a csimpánzok biológiai stimulusok által irányított mechanizmusok, és nem élő és érző lények. Ma már tudjuk, hogy nem csak a főemlősök, hanem minden élőlény, még a fák és növények is érzékeny élőlények, és ebből a szempontból alapjaiban nem különböznek tőlünk.

Ma már olyan jeleket is tapasztalhatunk, amelyek feltételezéseink korrekciójára utalnak, valamint arra, hogy vissza kívánunk térni egy természetesebb életformához. Alternatív gyógy- és egészségmegőrzési módok terjednek el, köztük az információ- és energiagyógyászat is.³ A természetes gyógyítási technológiák és gyakorlatok reneszánszukat élik, különösen a Távols-Keleten. Ennek eklatáns példája a *shinrin yoku*, a japán erdőfürdő. Ennek gyakorlásához az szükséges, hogy kimenjünk az erdőbe, és felvegyük annak ritmusait és energiáit – halljuk, ahogyan a szél zörgeti a leveleket, lássuk a pocsolya felszínén játszadozó fényeket, ússzunk együtt az égen tovalaladó felhőkkel. A pszichoterapeuták szerint a természet hangjai, a madárcsicsergés és a patakok zubogása is gyógyít. Csupán az, hogy az erdőben vagyunk, vagy egy fa mellett állunk, nyugtatja az idegrendszert.

A természetre történő visszahangolódás egy nagyszabású, és teljes mértékig létfontosságú feladat. Ezen kívül vannak még más létfontosságú feladataink is; itt egy rövid lista következik az érdeklődők számára, bárhol is legyenek.

A létfontosságú feladatok

A következő feladatokkal történő azonosulás és azok gyakorlása úgy tűnik, teljes mértékben létfontosságúvá vált.

3 Ervin Laszlo and Pier Mario Biava: *Information Medicine*. Healing Arts Press, Rochester, VT 2019.

- Nagyon fontos, hogy az emberek újból megtalálják az összhangot a bolygó bioszférájával. Itt két különösen fontos tényezőt emelnénk ki: az emberi természet fenntartható szintjére történő visszaállást, és az emberi lét a biokémiai és termodinamikai egyensúlyra gyakorolt hatásának korlátozását. Ezen két feladat végrehajtása a lét magasabb formájának előfeltétele. A népesség növekedésének vissza kell térnie arra a mértékre, amelyet a bolygó még el tud tartani; az ember által erre a kapacitásra helyezett terhelésnek tiszteletben kell tartani annak határait. A már ismert társadalmi-gazdasági tényezők mellett (például egy olyan társadalmi és gazdasági biztonság megteremtése, amely szükségtelessé teszi a nagy családokat), mindkét tényező függvénye a szoros és érzékeny kapcsolatnak ember és természet között.

Ezen különösen fontos célokon túl, egy sor további, az emberi lét hatásaival összefüggő feladatot kell megoldanunk.

- Nagyon fontos, hogy olyan közösségi médiumokat hozzunk létre, amelyek az embereket összehozzák, hogy megosszák álmaikat és céljaikat, problémáikat és kudarcukat. Ha az emberek több, személyestől a szakmaiig, a magántól a nyilvánosig, a helyitől a globálisig terjedő szinten is kapcsolódnak, az teret ad köztük az empátiának és együttérzésnek.
- Támogatnunk és erősítenünk kell az új, pozitív közösségépítő kezdeményezéseket, ha lehet, csatlakozzunk hozzájuk! Észrevehető eltolódás tapasztalható a hagyományos hierarchikus rendszerek és kapcsolatokról a decentralizált élő- és munkakörnyezetek felé, amelyek inkább összekötik az embereket, mintsem eltávolítanak őket egymástól.
- Az informatikát az emberek közötti többszintű kapcsolatok serkentésére kell használnunk, az ellenőrző rendszerek helyett pedig nyitott, felhőalapú technológiákat kell alkalmazni. Az ilyen technológiák a korrupciót és az antiszociális vagy bűnelkövető magatartást felfedő, magasabb szintű átláthatóságuk révén csökkenthetik, és végül ki is küszöbölhetik a felülről történő irányítást.
- A feltörekvő technológiák, mint pl. a mesterséges intelligencia (AI), robotika, a dolgok internete (IoT) és a kvantumszámítógépek folyamatos orientációjára van szükség annak érdekében, hogy a hatalom és a gazdagság ne néhány szűk csoport kiváltsága legyen, hanem szét kell bomlasztani a jelenlegi hatalmi struktúrákat, és nyitni kell az innováció és kreativitás közkinccsé tétele felé.
- Az egészségügyi szektornak természetől független terápiákról és a szintetikus gyógyszerekről át kell tennie fókuszát a természetes gyógymódokra és a természet alapuló gyakorlatokra. El kell ismerni a természetet, mint egészségünk és jólétünk forrása és erőforrása.
- Hasonlóképpen szükséges az oktatás rendszereinek átalakítása. A tanulási környezeteknek interkulturális és interaktívá kell válniuk. A tanulókat és tanárokat össze kell gyűjteni a világ minden tájáról, ily módon egy olyan tanulási környezetet teremteni, ahol a tanulás nem egy előre meghatározott pályán halad a tanár és a tanuló között. A klasszikus tantermet nyitott környezetnek kell felváltania, ahol a tanulók elkészíthetnék, kifejleszthetnék a tananyagot ahelyett, hogy annak csupán fogyasztói lennének.
- A társadalmi státuszt ne az határozza meg, hogy az illető mennyi pénzt keres, és milyen luxuscikkkel hivatkozik. Azt kell figyelembe venni, hogy az illető mire költi a pénzét, és amit megkeresett, azt hogyan használja fel.
- A városi, községi és nemzeti hatóságokat arra kell felszólítani, hogy csökkentésük a megvárosokat és a zsúfolt városi csomópontokat olyan városi, elővárosi és vidéki közösségek és életterek létrehozásával, amelyek lehetővé teszik az embereknek, hogy megélik az egymással, más közösségekkel és a természettel való kapcsolatot.
- Nemzeti, regionális és nemzetközi gazdasági intézményeket kell megszólítani annak érdekében, hogy a gazdasági szerveződések alternatív formáit hozzák létre, engedélyezék és támogassák a disztributív számítási technológiák és a hálózati kommunikáció segítségével. A gazdasági tevékenységeket decentralizálni kell, elsődlegesen a megavállalatok által gyakorolt kontrollt kell

átteni a gyártók és fogyasztók bázisára. A fő célkitűzés a helyi környezetek, emberi és természeti erőforrások felfedezésében és fenntartható kiaknázásában kell meghatározni.

- A természet nem maradhat egy terhes externália a gazdasági előnyök kiszámításánál; egy, az emberi közösségeket és az élet alternatív formáit elfogadó, valamint az életet segítő környezetet biztosító gazdasági-pénzügyi rendszer szerves részévé kell, hogy váljon.
- Az átláthatatlan pénzügyi tranzakciók átláthatóvá kell, hogy váljanak, azokat kommunális intézmények, etikus bankok és hasonló, társadalmi előnyöket megcélzó szervezetek és eszközeik közötti tranzakcióknak kell felváltani.
- Meg kell kérdőjelezni azt az elképzelést, hogy a vállalatok kizárólag azért léteznek, hogy tulajdonosaiknak és részvényeseiknek pénzt hozzanak. Fel kell ismerni, hogy működésük elsődleges célkitűzése az emberek életének és jólétének, valamint az élet minden, a vállalatok tevékenységei által befolyásolt formájának, vagyis az érdekelték szolgálata.
- Az üzleti vezetőknek és menedzsereknek minden tőlük telhetőt meg kell tenniük annak biztosítása érdekében, hogy a siker és a vívmányokat ne kizárólag a piaci részesedés és a nyereségesség mentén mérjék, hanem a vállalat munkavállalói, együttműködői, ügyfelei és belső közösségei jólétéhez való hozzájárulása is játsszon benne szerepet.
- Az olyan politikusokat, akik elsődlegesen a saját szavazóbázisuk megtartásával és növelésével, valamint saját politikai túlélésükkel vannak elfoglalva, le kell váltani, és helyükre társadalmilag tudatos civil aktivistákat kell kinevezni. A hatalom megragadása és megtartása nem szabad, hogy a politika mindent maga alá rendelő célja maradjon.
- A közvéleményt a felületes patriotizmustól és a haderőn alapuló nemzeti büszkeségtől el kell irányítani egy olyan felismerés felé, hogy a pusztító képességekre alapozó katonai rendszerek és tömegpusztító fegyverek arzenáljai veszélyesek és egyben szükségtelemek. Az agresszió és erőszak motívumait a biztonság erőszakmentes eszközeivel lehet

ellensúlyozni, biztosítani pedig szerény járőröző erővel, akik elég erősek ahhoz, hogy a potenciális agresszorokat és bűnözőket kontroll alatt tartsák, és szükség esetén a nemzeti és nemzetközi vészhelyzeti beavatkozó erők segítik ki őket.

Ezen és ezekkel kapcsolatos feladatok megvalósítása utópisztikusnak tűnhet, ám lehetséges. Egy globális átalakulás küszöbén állunk, és ilyen átmeneti időkben megnyílnak a kapuk az alternatív, a túlélést és jólétet célzó viselkedési formák előtt is.

Előre tekintve

A bioszféra több mint százmillió faj otthona, és minden faj egyedeinek milliói és milliárdjai élnek itt. Minden faj és egyed között is kiváltságos helyzetben vagyunk: agyunk és tudatunk magasan fejlett. Ennek segítségével feltehetjük a kérdést: kik vagyunk mi, miből áll a világ, és hogyan cselekedhetünk, hogyan kell cselekednünk a világban.

A magas szintű tudatosság egyedi erőforrás, de nem használjuk ki eléggé. Nem tesszük fel a megfelelő kérdéseket, és nem keressük a megfelelő válaszokat, csak menetelünk előre a jószerecsében bízva. Számunk megnövekedett, de a tudatos agyunk által az utánunk jövő generációk számára potenciálisan kínált előnyök mértékét nem növeljük. Bonyolult technológiákat fejlesztettünk ki és alkalmaztunk szükségleteink és igényeink kiszolgálására, de károsítottuk vagy egyenesen kiöltük a legtöbb fejlett fajt. A bolygó vadon élő fajainak ötven százaléka eltűnt, és naponta negyvennégyezer élő organizmus-populáció tűnik el. Az élet csapásai lettünk a bioszférában.

Ideje, hogy átformáljuk gondolkodásunkat és módszereinket. A történelem azt tanítja, hogy a globális átalakulások, az Ősrobbanások nem feltétlenül hoznak virágzó létet; pusztításhoz és fajok kihalásához is vezethetnek. Elértük a negyedik Ősrobbanás küszöbét, és nem teszünk meg mindent annak érdekében, hogy elkerüljünk egy olyan pusztítást, amely kihalásunk előjeleként is értelmezhető. Az emberek többsége frusztrált és depressziós; egyre több emberben jelenik meg az agresszió. A társadalom kivetettjei által elkövetett erőszak világméretű jelenséggé vált, a nemzetközi migrációval egyetemben. Az emberek jelenleg a fenntarthatatlan demográfiai növekedés következményeit szenvedik, a negatív irányba változó klímát, és az ökológiai degenerálódást.

A múlt leckéi előttünk hevernek, és nem veszünk róluk tudomást. Nem kellene így tennünk: tökéletesen képesek lennénk megélni ezen a bolygón anélkül, hogy tönkretennénk annak ökológiai és demográfiai egyensúlyát. Nem kellene egyetlen fajt sem megtizedelni, leigázni, vagy a kihalásba taszítani ahhoz, hogy életben maradjunk. Mégis, fajok sokaságát pusztítjuk ki, és károsítjuk közös környezetünket. Nem kell annál több embert a világra hoznunk, mint amennyit el tudunk tartani, és arra sincs szükség, hogy a szárnyasokat és az érzékeny emlősöket szaporodásra serkentsük kizárólag azért, hogy kényelmes (és hosszú távon egészségtelen) ételhez jussunk. Saját jogon fenntartható módon tudnánk élni, és más fajokkal is együtt tudnánk élni ezen a bolygón, egy fenntartható élet határain belül.

Miért nem teszünk meg mindent, ami ahhoz szükséges, hogy biztosítsuk életünk folytatását, és ezzel együtt minden élet folytatását a bolygónkon? Maga az a tény, hogy ötmillió évig sikerült fennmaradnunk, mint biológiai faj, és ötvenezer évig, mint tudatos faj, elég bizonyíték arra, hogy a probléma nem az alaptermészetünk. És valóban, nem az emberiség nagy része a felelős azért, hogy az élet csapásaivá váltunk a bioszférában, hanem csupán az emberiség egy kis szegmense. Ez a kis szegmens miért hozott létre egy fenntarthatatlan, mostanra kritikussá vált feltételeket az élet folytatásához?

Nem vagyunk sem ördögök, sem angyalok. Természetes faj vagyunk, akik beleszülettünk a bolygó önfenntartó élethálózatába, de populációnk egy szegmense elfelejtette, honnan jött, és ők maguk lettek a probléma.

A történelemből megtanultuk, hogy a csiszolt kőkorszak hajnalán az emberiség egy szegmense eltávolodott attól a kontrollrendszerrel, amely az élő fajokat a fenntarthatóság keretein belül tartja. Erre már volt példa az élet krónikájában. Azonban, ha ilyen történik, a természetes szelekció kiszelektálja a határokat átlépő populációt. Az emberiség fenntarthatatlan módon élő szegmense nem szelektálódott ki, nem halt ki, ellenben egyre több, bonyolult technológiát fejlesztett ki a többi faj kárára azért, hogy életben maradjon. A Közel-Kelet részei, amelyek addig a Zöldellő Köz nevet viselték, az emberi civilizáció szülőhelyei voltak, és először száraz klímájú, később sivatagos hellyé változtak.

Az emberiség kalandvágyó szegmense nem zavartatta magát: más földeket és népeket gyarmatosított, tovább haladt Ázsiába és Európába. Továbbra is a bolygó erőforrásait használta saját erejének és kényelmének növelésére. Egy véges bolygón, ahol

a fajok mind hálószerűen egymástól függenek, az ilyen énközpontú célok hajszolása felér egy öngyilkossággal. Ám az emberiség gazdagság- és hatalomközpontú szegmense nem tágitott: nem reformálta meg gondolkodását, ehelyett egyre több kompenzációs technológiát fejlesztett ki az életben maradásért. Az alapvető élelmiszerek előállítása tekintetében a legelvetést felváltotta az állattenyésztés, majd a mezőgazdaság.

Az emberiség kalandvágyó szegmense elrugaskodott azoktól a ritmusoktól és egyensúlyoktól, amelyek a populációkat ellenőrzés alatt tartják. Énközpontú szegmense által vezérelve, az emberiség igába hajtotta a világot. Felszabadította az atomenergiát, és arra használja, hogy saját hatalomvágyát és kényelmi igényeit kielégítse. Az elektronokat integrált áramkörökbe terelte, és ezeket olyan technológiák vezérlésére használja, amely kommunikáció- és információvágyát enyhíti. Oly módon használja az energiát, amely nem a valódi szükségleteit fedezi, csupán rövidtávú kényét-kedvét szolgálja. Az információt hasonlóan rövidlátó módon manipulálta. Egyrésztől atombomba és az atomerőművek, másrésztől pedig a számítógép a globális információáramlási hálózatával ennek kitűnő példái.

A nukleáris energia, még ha békés célokra használják is, a robotika, a mesterséges intelligencia és egyéb automatikus folyamatok, még ha jó szándék áll is mögöttük, technológiailag kicsúszhatnak irányításunk alól. Ahelyett, hogy szolgálnának minket, uralkodnak rajtunk, és károsítják a természetes ellenőrzési folyamatokat, amelyek más fajokat, köztünk minket is fenntartható keretek között hivatottak tartani.

Elérkeztünk a negyedik Ősrobbanás küszöbére. Óvatosan kell megfogalmaznunk, hogy mit akarunk, és hogyan kívánjuk elérni azt.

László Ervin professzor emeritus, az MTA külső tagja, a Budapest Klub elnöke

Fortepan / Olbert Mariann

Tóth Katalin

ANGYALOK, DÉMONOK, RÍTUSOK Oláh János emlékére

[DOI 10.35402/kek.2021.2.19](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.19)

Oláh János (1959–2020) *Angyalok, démonok, amulettek, adalékok, homiliák* című, impozáns terjedelmű kötete a Szerző hatvanadik születésnapjának alkalmából, mintegy életmű-összegzésként látott napvilágot 2020-ban.¹ Oláh János 2020 őszén bekövetkezett halálának árnyékában a befogadó immár egy túlságosan és fájoan korán lezárult, három évtizedes oktatói és kutatói pálya második felének produktumaiból kap válogatást – olyan írásokból, amelyek mind műfajukat, mind tematikájukat, mind nyelvüket tekintve széles perspektívából merítenek.

Oláh Jánostól – egykori mentoromtól és tanítómától – nemcsak judaisztikát tanulhatott hallgatója, ugyanis zsigerei mélyéből táplálkozó pedagógiai kvalitásai példával jártak elől abban is, hogyan véleményezzünk, értékeljünk, illessünk elismeréssel vagy kritikával egy tudományos munkát a szakmai és etikai mércék figyelembevételével. Jelen rövid írásban arra teszek kísérletet, hogy fenti könyvének ismertetését az ő alaposágát és precizitását szem előtt tartva készítem el. Céлом, hogy tanulmányaiból fel-felvillantsak részleteket, adott pontokon megállapításaira rákérdezzek, vagy épp továbbgondoljam őket.

A kötet tanulmányai az előszavakat leszámítva hét nagy egységre oszthatók (1. *Angyalok, démonok, amulettek*; 2. *Adalékok a zsidó néprajzhoz*; 3. *Adalékok élethez, halálhoz*; 4. *Adalékok a rabbinikus irodalomhoz*; 5. *Adalékok a zsidó történelemhez*; 6. *Adalékok a zsidó liturgiához*; 7. *Homiliák/drósék/zsinagógai beszédek*), amelyek összesen ötvenhét írást foglalnak magukba. Amint azt a fejezetek címei is jól érzékelhetően szemléltetik: Oláh János egyik legfontosabb kutatási területe „a zsidó néprajz” volt, ebből is adódóan egy-egy általa felvetett témakört a „mit mond a zsidó hagyomány” kérdésre válaszolva vizsgál meg. Szem előtt tartva a néprajzi (és kulturális antropológiai) megismerés komplex természetét, a könyvben szereplő valamennyi tanulmány kapcsán fontos megvizsgálni a Szerző kutatói pozícióját.

Oláh János „a zsidó néprajzra” itt megjelent írásai tükrében elsősorban történeti tudományként

tekint, történeti forrásokat elemezve analizálja „a zsidó hagyomány” idő- és térbeli variabilitását, eltérő mintázatait. A Szerző zsinagógából származó empirikus tapasztalatait tanítóként, előimádkozóként, nem pedig résztvevő megfigyelőként, vagy szisztematikus néprajzi gyűjtést végző kutatóként szerezte. Tanulmányainak megállapításait, következtetéseit saját történeti kutatásai mellett más kutatók gyűjtéseire, munkáira, sajtó- és levéltári forrásokra (fontos forrásai például a *Magyar-Zsidó Szemlében* megjelent tematikába illeszkedő tanulmányok), valamint a zsidóság írott és szóbeli tanának (*Tóra, Talmud*), a héber biblia (*Tanah*) és a szent iratok interpretáló *midrás*irodalom, a *hálábá* (vallásjog, vallási előírások) vizsgálatára – tehát szakrális szövegek elemzésére – alapozza.

A kötetben szereplő első írás, az *Angyalok, démonok, a kéz ujjai és körmei a zsidó néphitben* (18-37. old.) című tanulmány „a zsidó kultúrkör” legismeretesebb démonalakját, Lilitet, valamint a körömvágás mozzanatát helyezi a vizsgálat fókuszába, úgy, hogy „a zsidó néphit” és „a magyar néphit” szokásait állítja egymás mellé. Ez a fajta megközelítés egy olyan, a későbbiekben a Szerző által is reflektált kérdést vet fel „a zsidó néprajz” tudománytörténetéből, amely a századfordulótól kezdve meghatározó dilemma volt „a zsidó néphittel” foglalkozók körében. Az asszimiláns, neológ (kongresszusi) zsidóság – ami magát zsidó vallású magyarok közösségeként identifika- lta – körében merült fel annak az igénye, hogy az asszimiláció által „érintetlen” *hagyományos* életmód elemeit szervezett gyűjtési praxis és adatrögzítés által megőrizze. E törekvés magával hozta, hogy a korszak tudományművelői akaratlanul szembeke- rültek „a zsidó néphit” és „a magyar néphit” között fennálló komplex viszonyrendszerrel, s immár a tudomány keretein belül is előtérbe került a zsidóság népi és vallási tulajdonságaiból adódó feszültség.

Egy következő, az *Adalékok a sófár tárgy- történetéhez* (116-127. old.) című tanulmány nemcsak a nagyünnepen rituális funkciót betöltő, koszarvból kialakított „hangszer” történetéhez szolgáltat ismereteket, de az is célja, hogy a sófárfűjás rítuselemének több szempontú elemzését adja. A Szerző kimondja, hogy „a sófár különféle, fontos

1 Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft., Budapest, 2020. 580. oldal.

gondolatokat, emlékeket testesít meg, ilyenképpen e »hangszerszám«, a maga sajátos hangzásával és szimbólumaival jelentős tartalmakat hordoz a bibliai időktől napjainkig” (127. old.). Megállapítását azért is tartom helytállónak, mert terepmunkáim során magam is kérdeztem beszélgetőpartnereimet a sófár hangja által generált és újragenerált lehetséges emóciókról, a kapott reflexiók pedig valóban sajátos, egyedi színezetű, de mély kötődésekre utaltak a sófárfújás rítusa kapcsán.

A *Reinforcing Faith – Traditional Ashkenazi Food / Hagymányos áskénáz zsidó ételek a hit erősítéséért* (139-161. és 162-187. old.) című tanulmány angolul és magyarul is szerepel a kötetben. Az írás már címében is igen érdekes, de közel sem egyértelmű kérdést vet fel: a kóser ételeket fogyasztó (zsidó) egyén azért fogyaszt-e kóser ételleket, hogy ezzel hitét erősítse?

A Szerző valójában nem teszi fel ezt a kérdést, inkább meggyőződéssel kijelenti: „Az étkezéseknek és az ételek elkészítése szabályrendszerének és hagyományainak a legtöbb esetben önmagukon túlmutató jelentőségük van, ezáltal is tanítanak, erősítik a hitet az őket kiválasztó Istenben, a Szináj/Sínai-hegyen, a kinyilatkoztatás részeként, a zsidóságnak speciális és egyedi szabályokat, előírásokat adó Istenükben” (162. old.).

Véleményem szerint bizonyára vannak, akik így vélekednek, de lényeges tudatosítani, hogy a zsidó valláson belül értelmezett hit teljesen más természetű vallásfilozófiai jelenség, mint ahogyan azt például a keresztény kultúrkörben értik, nem társul univerzálisan és általánosságban a rituális cselekedetekhez – a judaizmuson belül a hit nem központi eleme a vallásgyakorlásnak. Azt gondolom, hogy fontos látni és nyomatékosítani, hogy a zsidó vallásban a hit nem feltétele annak, hogy az egyén életvitele, cselekedetei maradéktalanul megfeleljenek a vallási előírásoknak – ilyenformán pedig nem tekinthető teljes mértékben igaznak, hogy kóser ételleket a hit megerősítéséért fogyaszt a magát zsidóként identifikáló individuum.

Azért is szembetűnő a tanulmányban a rituális cselekedet és a hit kérdésének párosítása, mert a Szerző egy későbbi *Kinyilatkoztatás-csoda-hit a rabbinikus irodalomban* (351-363. old.) című írásában kimondja, hogy „a kinyilatkoztatás, a csoda és a hit – mint fogalmak – nem igazán képeztek, és manapság sem képezik diskurzus tárgyát a zsidóságon belül, nem volt és általában nem hangsúlyos »téma« e fogalmak »teológiai körüljárása«” (351. old.).

A *Reinforcing Faith – Traditional Ashkenazi Food / Hagymányos áskénáz zsidó ételek a hit erősítéséért* című tanulmány erénye ugyanakkor, hogy a különböző ünnepeken fogyasztott ételek – mint például a só, a mák, a bor, a hal, a fokhagyma – mély szimbólumelemzését készíti el. A Szerző megvizsgálja a különböző ételek héber elnevezésének számértékét, valamint a *szent* iratokban és a rabbinikus irodalomban való magyarázatát, górcső alá veszi, hogy az étel és az ünnep szimbolikája hogyan találkozik. A szimbólumelemzés kapcsán megjegyzendő, hogy az egész kötet szempontjából érték, hogy vizuális források is helyet kaptak benne (38., 45., 84. old.), amelyek különösen jó lehetőséget biztosítanak a tárgyfeliratokban megjelenő héber betűk gematriájának, az adott kontextusban megjelenő zoodiákus jegyek mögöttes tartalmának tanulmányozására.

Az *Etnomedicina az ókori zsidó irodalomban (a Talmudban és a midrásokban)* (188-197. old.) című tanulmányában a Szerző aláhúzza, hogy a talmudi időszakot tekintve a démonűzés csak igen ritka esetekben volt jellemző a zsidóságon belül. Ugyanakkor a későbbi korszakokra, a 16–17. századra vonatkoztatva tárgyalja az úgynevezett csodarabbik gyógyításban betöltött szerepét: „különleges képességekkel rendelkező rabbik imája általi gyógyulások egy új korszak kezdetét jelzik a zsidó történelemben: megjelenik az ég és a föld között közvetítő *csodatévő rabbi* alakja.” (193. old.) A tanulmány további adalékokkal szolgál a növényi és állati eredetű anyagok gyógyításban történő használatáról, de arra is kitér, hogy a betegség meggyógyításához hogyan járul hozzá a beteg meglátogatásának cselekedete.

Az *Adalékok a zsidó néprajzhoz* című egységen belül külön csoportot alkot négy tudománytörténettel foglalkozó tanulmány: *Adalékok a neológia szerepéhez a zsidó néprajznak mint új diszciplínának a létrehozásában* (*Magyar Zsidó Szemle, Rabbiképző, Kohlbach Bertalan*) (204-222. old.); *A Magyar Zsidó Szemle néprajzi írásai* (223-230. old.); *Kohlbach Bertalan, a folklorista rabbi és a zsidó néprajz* (231-255. old.); *Egy tudós folklorista rabbiról, ki áldozattá lett* (*Pfeiffer Ignác 1881, Ács – 1945, Dachau*) (256-264. old.).

Az első tanulmány a kötet összességét tekintve is az egyik legújabb írás, amely azt a tudománytörténeti folyamatot tárja részleteiben az olvasó elé, amelyre már a fentiekben is utaltam: mégpedig, hogy a kongresszusi, neológ zsidóság hogyan fordult tudományos eszközökkel önmaga megismerése felé a 19–20. század fordulóján. A Szerző kiindulópontja az a problematika, hogy az asszimiláció és

egyenjogúsítás eszméjével keretezett 19. században „a zsidó néprajz” aggályos megnevezés volt, hiszen művelői nem „a zsidó nép” részeként tekintettek a magyar zsidóságra, azt minden körülmények között a magyarságon belül egy vallásként értelmezték.

A Szerző kiemeli a *Magyar-Zsidó Szemlét* mint a neológ zsidóság olyan tudományos orgánumát, amely feladatának tekintette, hogy rendre közöljön néprajzi témájú írásokat. Intézményeken és kutatókon keresztül – például Kohn Sámuel, Goldziher Ignác, Munkácsi Bernát, Blau Lajos, Kolhbach Bertalan – szemlélteti „a zsidó néprajz” művelésének kibontakozását. Kimondja továbbá, hogy „a zsidó néprajz a XX–XXI. században már »bevett« – bár mindmáig kellően nem »művelt« egyik ágazata lett a magyar tudományos közegnek, köszönhetően a neológiának és a neológia reprezentánsai által »fémjelzett« Magyar-Zsidó Szemlének, valamint az Országos Rabbiképző Intézet (Landes-Rabbinerschule) tanárainak” (212. old.).

Fontos társadalomtudományos, a zsidóság és az etika, morál kapcsolatát tárgyaló kérdés merül fel a „*Mindennek rendelt ideje van...*” – *Egy zsidó vélekedés az eutanáziáról* (296–301. old.) című írásban, amely a hagyomány különböző értelmezései és az eutanázia viszonyát taglalja. Mint oly sok más kérdésre, ezen érzékeny tárgykörre is többszörműveléssel reflektálnak a Szerző által elemzett szövegek: „... van precedens a zsidó irodalom által megörökített ókori, a Biblia lezárása utáni életében, a mai értelemben vett aktív eutanáziára [...], mikor más döntött gyógyíthatatlan, nagy kínokat elszenvedő, halálos beteg életéről/haláláról [...], és arra is, mikor klasszikus értelemben véve tevételesen nem, de imával kérték a gyógyíthatatlan beteg ember halálát...” (299. old.).

Másfél évtizednyi pályamunka összegzéseként megszülető tanulmánykötet természetéből adódóan nem ölthet homogén formát a tematikus sokszínűsége túl azért sem, mert egy ilyen volumenű opusz magán hordozza az oktatói-kutatói attitűd, világnézet, értelmezési horizont kisebb-nagyobb változásait, módosulásait. Mindazonáltal az alábbiakban néhány, több tanulmányban is előforduló jellegzetességgel kapcsolatban kísérlek meg kritikai észrevételt, felvetést tenni.

Az első ilyen észrevétel a „magyar-zsidó” szóhasználatot illeti – pl.: magyar-zsidó sors történet (387. old.), *Magyar ünnepek – zsidó ünnepek – történelmi párhuzamok* (432. old.). A Szerző számos alkalommal utal a magyarországi zsidóság társadalmi emancipációjára (1867) és vallási recepciójára

(1895), sokszor hangsúlyozza, hogy a magyarországi zsidóság magát a magyar nemzet szerves részének, zsidó vallású magyar állampolgárnak tekintette egészen a soáig. Bár az elmúlt hét évtized egymásra rakódó társadalmi-politikai folyamatai nagyban befolyásolták az identitásteremtés és -alakítás mikéntjét és menetét, a társadalmi realitás számos szereplője (akár a felekezeti közélet alakítóit, akár a zsinagógák „mindennapi” egyéneit tekintjük) napjainkban is magyar állampolgárú zsidó vallású állampolgárként azonosítja magát. Ennek tudatában úgy gondolom, nem szerencsés választás a „magyar-zsidó” szóhasználat, ugyanis ebben a formában az egymás mellé rendelt két melléknév nemzeti/etnikai hovatartozást jelöl, s így úgy tűnik, hogy a Szerző a „magyar-zsidó” jelzőt kollektíve vetíti rá vizsgálata tárgyára.

Hasonlóan elgondolkodtató „a hagyomány” és „a zsidó” szó használata Oláh János írásaiban. A Szerző többször sugallja azt, hogy „a zsidó hagyomány” kizárólag párhuzamos társadalmi valóságokban értelmezhető – akár időben, akár térben mozgunk az elképzelt koordinátarendszerben. Ennek ellenére némi disszonanciát kelt, hogy „a zsidó néphit”, „a zsidó hagyomány” jellemzően idézőjel és kurzíválás nélkül szerepel a tanulmányokban. Ám létezhet-e a társadalom egy széles és heterogén csoportjára általánosan érvényes „zsidó hagyomány”? A Szerzőnek mély és tág tudása van arról, hogy mit jelent(het) „a zsidó hagyomány”, ugyanakkor látszólag olyan, mintha ezt a tág ismerethalmazt „a hagyományként” projektálná a tágabb társadalmi realitásra is. E meggyőződésből is adódik, hogy a következő – talán egyszer vitát indító – szóhasználatokkal él: „egy hagyományait őrző zsidó ember” (132., 134. old.), „a zsidó ember számára” (185. old.), „e keresés és megtalálás »echte zsidó« műfaja” (321. old.), „a hagyományokat híven őrző zsidók körében” (346. old.), „zsidó részről?” (356. old.).

Végül, szembetűnő, hogy rengeteg hosszú idézettel dolgozik a Szerző. Bizonyos esetekben az idézetek segítik a mondanivaló befogadását, főleg akkor, ha szerzői értelmezés keretezi azokat. Azonban alkalmanként ezek az értelmezések elmaradnak és a kevésbé szakavatott olvasó előtt rejtve marad az az intenció, hogy egy-egy idézet miért is szerepel ott és ahol, s, hogy az pontosan mit hivatott alátámasztani vagy szemléltetni.

Oláh János *Angyalok, démonok, amulettek, adalékok, homíliák* című kötetét az ismeretterjesztésre irányuló küldetéstudat hatja át. A Szerző könyv egy széles társadalmi olvasóközönségnek szánja, célja, hogy ismert és kevésbé ismert, de mindenképpen

napjainkban is velünk élő szokás- és hagyományelemekről vonulasson fel ismereteket, egyúttal ambíciója az is, hogy elpusztított közösségeknek, családoknak állítson emléket. Stílusa és nyelvezete egyedi, igényes, azonban archaizáló, az elemző részekben is a történeti források szóhasználatára emlékeztet.

Oláh János a judaisztika egyetemi tanára volt. Életmű-összegző kötete tanári hivatásának ékes bizonyítéka. A Szerző a kutatási eredményeiből, olvasásélményeiből, saját tapasztalataiból álló, rendszerbe foglalt tudását átláthatóan strukturált tanulmányokon keresztül tárja a befogadók elé. Az olvasó számára Oláh János könyve alkalom a szer-teágazó és sok oldalról megközelíthető zsidó kultúrában való elmélyülésre, továbbgondolásra, vitára, opposíció avagy párhuzamos gondolat megfogalmazására. A Szerző előszóban vázolt elképzelései szerint: a könyv kézbevétele mindenképpen lehetőség a tanulásra. Adózhatunk-e méltóbban egy nagyszerű tanár és tudós emlékének?!

VÁLTOZATOK EGY MŰFAJRA – OPERETT A VILÁG ZENÉS SZÍNPADAIN a műfajban, s arról, hogy az új operettek milyen dramaturgiával rendelkeztek

[DOI 10.35402/kek.2021.2.20](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.20)

Anastasia Belina és Derek B. Scott (University of Leeds) zenetudósok szerkesztésében jelent meg idén az a hiánypótló kötet, melynek célja, hogy egy átfogó képet adjon az operettműfaj különböző nemzeti variánsainak történetéről, alakulásáról.¹ De kezdjük a legelején: a könyv három nagyobb témablokkra felosztott tizennyolc, zenei példákkal és fotóillusztrációkkal ellátott tanulmányt és egy interjú tartalmaz. Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a szerkesztők és az írók nem választottak ki specifikusan egy műfajtörténeti korszakot, hanem a 19. század második felétől egészen napjainkig találkozunk esetpéldákkal. A zenés-táncos zsáner különböző irányzatainak vizsgálatához szükséges a politikai-történelmi kontextuson túl a műfaj szempontjából meghatározó zene- és színháztörténeti események rögzítése. Szerencsére ezt a szerkesztők sem hagyták figyelmen kívül és még a bevezetés előtt közel nyolc oldalon keresztül ismertették kronologikusan – 1855 és 1950 között – az operettművészet legfontosabb állomásait.

„Vidéki műfaj”, „könnyűműfaj”, „giccs”... és még egy tucatnyi hasonló címke tapadt az operett jelenségéhez az évtizedek során, ezt tudjuk jól. Ezek bemutatását sem mellőzi a szerkesztőpáros, továbbá említést tesznek a releváns, főként 20. századi operett kutatásokról, német és angol nyelven publikált kiadványokról (1-11. old.). A továbbiakban a kötet felépítését követve fogok szólni valamennyi tanulmányról, melyek egytől egyik értékes és hasznos információkkal szolgálnak az operettreceptió történetéhez. Sőt több esetben fókuszba kerül a műfajdefiníció és műfaji elnevezések használata (*opera buffa*, *opéra comique*, *operett*, *musical comedy* stb.) is.

Az első fejezet, az *Early Centres of Operetta* (17-75.) öt tanulmányt foglal magába. Olvashatunk a francia operetről, a bécsi operettvariánsról, a londoni Gilbert és Sullivan produkciókról, a magyarországi operetről és népszínházokról, valamint a műfaj megjelenéséről a cseh színpadokon. Megannyi értekezéssel, színház- és zenetörténeti és

kultúrtörténeti munkával találkoztam már a francia operett kialakulásával, az Offenbach-operettek sajátosságaival kapcsolatban. John Kenrick *French Operetta: Offenbach and Company* (17-31.) című tanulmányában lényegében összefoglalja mindazt, amit a francia modern operett születéséről tudhatunk. Szemlélteti a műfaj kialakulásának feltételeit és nem mellőzi a politikai-kulturális kontextus bemutatását sem. A városi tömegszórakoztatás egyik népszerű műfaja lesz az operett. Jacques Offenbachot pedig jogosan nevezzük „a zenés színház nagyapjának” (17.), a szerző a komponistáról rendkívül sok biográfiai adatot közöl. Ebből adódóan a referenciák között számos Offenbach életútját és munkásságát feldolgozó publikációval találkozunk, ugyanakkor hiányolom, hogy még az ajánlott szakirodalom között sem tűnnek fel Richard Traubner operettkutató könyvének azon fejezetei, melyek a párizsi operettmestereket és a Második Császárság operettjátzását foglalják össze,² habár más szövegek hivatkozásai között találkozhatunk ezzel a referenciával. Offenbach színházi vállalkozásával, kitarásával, zeneszerzői ambíciójával kezdődött e műfaj párizsi sikerútja. Mérföldkőnek számított az *Orphée aux enfers*³ című darab 1858-ban. Az Offenbach-operettek librettistái a gúny és a szatíra eszközével egyszersmind kritikát fogalmaztak meg III. Napóleonnal és a Második Császársággal szemben is, a népszerűség egyik oka bizonyára ez lehetett. A zeneszerző és kortársainak alkotásai pedig rövid időn belül eljutottak más európai nagyvárosok közönségéhez. J. Kenrick írása arányosan mutatja be az alakulás-történet főbb állomásait, miközben a legtöbbször Offenbach személyére koncentrál. Jó stílusú, precíz bemutatás.

Lisa Feurzeig, a Grand Valley State University professzora a bécsi aranykori operettek tulajdonságaira, meghatározó tartalmi elemeinek bemutatására vállalkozik, írásának címe *Viennese Golden-Age Operetta: Drinking, Dancing and Social Criticism in a Multi-Ethnic Empire* (32-46.). Mindehhez hozzátartozik az is, hogy röviden ismerteti az

1 Belina Anastasia – Scott, Derek B. 2020 szerk. *The Cambridge Companion to Operetta*. Cambridge – New York, Cambridge University Press.

2 Traubner, Richard [1983] 2003 *Operetta. A Theatrical History*. New York, Routledge, 17-50, 51-69. old.

3 *Orfeusz* vagy *Orfeusz az alvilágban*.

Osztrák-Magyar Monarchia sajátos politikai-gazdasági berendezkedését, szól a kialakult multikulturális közegről (32-33.). Ezután a zenés szórakoztatás egyik jelentős színházáról, a *Volkstheater*ről tudhatunk meg több információt, majd megjegyzi, hogy a korszakban keletkezett legtöbb operett cselekménye hangsúlyozza a kulturális és etnikai különbségeket, valamint számos egzotikus elemmel is dolgoznak (37.) A továbbiakban két híres operettszerző, Franz von Suppé és ifj. Johann Strauss munkásságát elemzik.

Mi jellemezte a londoni Gilbert és Sullivan zenei produkciókat? Hogyan alakult ezek története, manapság mit tudunk elmondani ezekről a művekről, a Savoy Operákról? – mindezekre kereste a választ írásban Bruno Bower (47-60.). Említést tesz a vígopera („comic opera”) – operett („operetta”) terminusok használatáról a Gilbert és Sullivan munkák esetében. Az olvasónak segít eligazodni az a táblázat (50.), ami tizennégy olyan mű adatait tartalmazza, melyeknek szövegét Gilbert, zenéjét pedig Sullivan alkotta. Figyelemre méltó része ennek az alfejezetnek az az érdekes kitekintés, amely a mai operett-játszás állapotáról szól.

Lynn M. Hooker a magyar operetről és népszínművekről publikált összegző írást (61-75). A magyar népszínműhöz – a magyar drámairodalomban az 1840-es évektől egészen a századfordulógéig élt színjátéktípus – tartozó szakirodalomból talán érdekesebb lett volna többet felhasználni, de még így is rendkívül figyelemre méltó, hogy a szerző mennyire igyekszik minél árnyaltabban bemutatni a témát. Felfejti a magyarországi operettjátszás kezdeteit, valamint ismerteti, hogy a darabokban miként, milyen sztereotípiák mentén ábrázolták Magyarországot, a magyarokat. A témahasználatot, egyes elemek beemelését a történetbe befolyásolta az, hogy a darab magyar közönségnek készült-e vagy sem. Befejezéseképpen pedig röviden a magyarországi szocialista operettek (a 20. század második fele) korszakát foglalja össze.

A fejezet utolsó tanulmánya az 1862-ben megnyílt prágai Ideiglenes Cseh Színházat – ez a teátrum egészen a Nemzeti Színház megnyílásáig létezett – mutatja be, melyet Jan Smaczny jegyez (76-85.). Érdekes látni, hogy miként alakult a 19. század második felében Prágában az operettjátszás. A szerző külön táblázatban ismerteti a korabeli repertoárt (zeneszerző, cím, az előadások száma, évad), majd értelmezi az adatokat, s azt is, hogy a cseh nemzetiségű zeneszerzők miként tudtak alkalmazkodni az operett népszerűségéhez, elterjedéséhez.

A második fejezetben összesen hat tanulmány dolgozza fel a műfaj globális elterjedését (89-186.). Stefan Frey igen részletesen számol be a bécsi ezüstkori operettek nemzetközi adaptációiról (89-102.). Két példán keresztül vezeti végig a gondolatmenetet, melyek a következők: a *The Merry Widow*⁴ és a *The Dollar Princess*. Az operett a zenés szórakoztató biznissz egyik legjövődmezőbb műfajává tudott válni, mert könnyen transzformálható zenei és tartalmi elemekkel rendelkezett.

Csakúgy, mint a magyar esetpéldánál, Christopher Webber írásában (103-119.) is a középpontba kerül egy sajátos műfaj, még hozzá a spanyol zarzuela (zenés, népi spanyol színpadi mű). Terminológiai és műfajtörténeti felvezető után külön szól a másik sajátos műfajról, az „operett-zarzuela” tulajdonságairól is.

Raymond Knapp azt járja körül, hogy milyen műfajok és produkciók voltak hatással a zenés játék (musical play) kialakulására (120-134.). Rögzítésre kerül a londoni Gilbert és Sullivan-művek stílusa (a dinamika a komikus és a romantikus elemek között), majd az is, hogy milyen apró változtatásokkal és szempontok figyelembevételével jutott el az amerikai zenés színház az operettől a „musical play”, a „musical comedy” elnevezésekig.

Az orosz operettjátszás szintén a francia és a bécsi művek adaptálásával kezdődött el a 19. században, Anastasia Belina pedig a kezdetektől egészen a 20. század végéig tekinti át ennek az alakulását (135-148.). Már a cári Oroszországban népszerűnek számított, majd ezt követően 1917 és 1929 között számos európai operett csak átdolgozva – új karakterekkel, új cselekménnyel, új helyszínekkel stb. – került színpadra. Az ún. szovjet operettek⁵ pedig feladatuk is volt. Ezen műveknek egyszeresmind humorosnak, „könnyednek”, szórakoztatónak kellett lenniük. Ugyanakkor előtérbe kellett kerülnie a társadalmi mobilitást, így komoly kérdéseket tematizáltak (140.). Mérföldkőnek számított Moszkvai Operettszínház megalakulása, ahol egyébként a mai napig a repertoár részét képezi megannyi népszerű bécsi-magyar operett – például Ábrahám Pál és Kálmán Imre alkotásai – és musicalirodalom legújabb darabjai is.

4 *A víg özvegy*

5 Megjegyzem, hogy a szovjet típusú operettek, a szocialista realista operettjátszás a magyarországi operettnél is domináns, hiszen Magyarország szovjet tagállam volt. Erről a korszakról számos magyar nyelvű munka született, melyből néhányra hivatkozik Lynn M. Hooker, de a gondolatmenet így is kiválóan érthető.

Az operett és Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország fővárosainak történetét jegyezte le Pentti Paavolainen (149-166.). Több okból is érdekes, hogy végül miért nem tudott meghonosodni ez a műfaj az említett országokban, a Paavolainen-írás pedig jól érzékelteti ennek a kultúrtörténeti hátterét.

Kevésbé volt eddig ismeretes számomra a görögországi operettjátszás, éppen ezért is azt gondolom, hogy hiánypótló Avra Xepapadaku munkája (167-186.). A szerző a 19. század közepétől egészen a jelenig tekinti át a műfaj és a rokonműfajok alakulását, melyhez hozzátartozik a görög állam társadalomtörténetének alapos bemutatása. Izgalmas a görög operettek karakterisztikáit feltáró rész (179-184.) csakúgy, mint a több nemzeti variáns esetében, ahol az egyes történetek szintén reflektáltak az aktuális politikai eseményekre.

A harmadik egység az operett 20. századi történetéről tartalmaz válogatott írásokat (189-304.). Az operett gazdasági aspektusait Micaela K. Baranello összegezte (189-204.). Az „operettgyár” és egyéb, a tömegtermelésre utaló jelzőket is magyarázza a szerző, mivel e műfajt az elmúlt évtizedek során többször ilyen jelzőkkel illeték a kritikusai. Ebből a megközelítésből olvashatunk az ezüstkori bécsi operettjeiről. Előtérbe kerül a librettisták és a zeneszerzők, valamint a librettókészítés és a zenealkotás módja, a zeneszerzők képzettsége, amelyre a szerző is felfigyelt. A „sikeres” témák sablonná váltak, ilyen többek között az 1905-ben bemutatott *Die lustige Witwe*⁶ dramaturgiai felépítése. Jó ötletnek tartom, hogy külön bekezdést kapott a korabeli kritika és azok stílusa, tartalma is (198-200.). A kutató 1900 és 1930 közötti újságkritikákat vizsgált. Ennek alapján összegzi, hogy a legtöbb kritika a következő séma alapján készült: a legtöbb újságíró először arról írt, hogy az előadás megfelelt-e az alapvető céloknak (pl. a közönség szórakoztatása), majd a cselekmény felépítésére és a zeneszerzői munkára tér ki (199.). A személyes észrevételek, kritikai megjegyzések besimulnak az elfogadott sablonba.

A következő tanulmány a berlini operettekről szól, melyet Tobias Becker jegyez (205-219.). Figyelemfelkeltő az indító gondolata, miszerint Párizsban ott volt Offenbach, Bécsnek Strauss és Lehár, Londonnak Gilbert és Sullivan, de vajon Berlin esetében kit mondhatnánk... Szintén konkrét darabokat hoz példaként, miközben pontos képet kapunk a berlini zenés színház hagyományairól és 20. századi történetéről.

6 *A víg özvegy*

Valeria De Lucca az itáliai operettek világába vezeti be az olvasót (220-231.). Mindenekelőtt a 19. századi operettreceptióról, majd a műfaji határok átlépéséről olvasunk. Itáliában is a francia operettek fordításával, színpadi adaptációjával kezdődött el az operettjátszás, majd az olasz operettek beemelésével folytatódott. Azt azonban fontos megjegyezni, hogy Itáliában a legtöbb 1910 és 1930 között játszott operett nem teljesen volt „olasz” (229.). Ez a felismerése a szerzőnek abból fakad, hogy túlnyomó részben olasz nyelvű szakirodalmat használ és ajánl. Elemzésében dicséretre méltó az alapos műfaj történeti áttekintés.

A varsói operettjátszás fejezeteiből Anastasia Belina szemezget (232-245.). Mint írja, az operett nemcsak népszerű volt, de jövedelmező is, az operettdívákat pedig nem csupán a közönség, de a kritikusok is szerették, elismerték. A fókuszba a meghatározó lengyel operettdívák és a lengyel színházi struktúra kerülnek. Egy-egy képet láthatunk egy színházról és annak jegyáraitól (234, 236.), valamint Lucyna Messal színésznőről és partneréről (242.).

Az első fejezetben már olvashattunk a Gilbert és Sullivan produkciókról, azonban Derek B. Scott a brit operett ezt követő történetét dolgozta fel (246-260.). Zenei részletet hoz *Die lustige Witwe* és *The Maid of the Mountains* című darabokból, de számos dalszövegből is mutat részleteket.

A náci rezsim „újrágondolta” az operett műfaját és megalkotta az ideológiailag megfelelő „új német operettet”. Az 1933 és 1945 közötti időszakot Matthias Kauffmann elemezte (261-271.). Számos konkrét művel hoz példaképpen, többek között a *Monika* (1937) és a *Die ungarische Hochzeit* (1939) operettekkel, amelyek alkalmasak voltak a „nem-német operettek” helyettesítésére is, például a *Monika* könnyen helyettesíteni tudta a *Black Forest Girl*-t, a *The Hungarian Wedding* pedig a *Gräfin Mariza*⁷ című darabot (265.). Talán az egyik legizgalmasabb témakör az, hogy a politikai propaganda milyen változtatásokat követelt meg.

Az operett nemcsak a színpadon volt rendkívül sikeres és népszerű, hanem a filmvászonon is. Derek B. Scott rövid összefoglalást írt a filmoperettekről (272-285.). Mindenekelőtt tisztázza az operettfilm („operetta film”) terminusát, hogy jelen esetben milyen művekre használja: vagy olyan adaptációkra, melyeknek alapja színpadi mű, vagy olyan művekre, melyek kifejezetten a film médiumára íródtak (272.). Főként leíró jellegű a tanulmány, mely

7 *Marica grófnő*

mégis izgalmas összefüggésekre világít rá a filmművészet és az operett kapcsolatát illetően.

Az utolsó szöveg egy interjú: Barrie Kosky ausztrál rendező Ulrich Lenz kérdéseire válaszol (286-294.). A téma nem más, mint a zenés színház és a rendező személyes emlékei az operettművészetről, első találkozása ezzel a műfajjal (a Magyarországról Ausztráliába emigrált nagymamája ismertette meg az operettekkel). Arra is reflektál, hogy miért nem olyan népszerű ez a zsáner, mint régebben. Szerinte az operett-művészet is átfogó megújulásra vár. Ha figyelemmel kísérjük a hazai operettjátást, itthon is láthattunk számos példát a hagyományos színrevitel és az operett-dramaturgia megtörésére,⁸ ugyanakkor ezek a kísérletek – egyelőre – csekély számban fordulnak elő.

Rendkívül jó ötletnek tartom, hogy mindegyik tanulmányhoz tartozik egy *Recommended Reading* címmel ellátott lista, azaz további olvasmányokat ajánl az adott írás szerzője. Ez mindenképpen könyvnyebbséget, segítséget jelent annak az olvasónak vagy kutatónak, aki egy-egy résztemában kíván jobban elmélyülni. Ugyanakkor itt említést kell tennem a szerkesztés során alkalmazott hivatkozási formáról. Habár a végjegyzet (*Notes*) használata egy egységes oldalképet ad a kötetnek, azonban a kutatónak nem feltétlenül praktikus, ha a pontos bibliográfiai adatért az olvasás közben – akár tizenötször vagy hússzor – a szöveg végére kell lapoznia. Mivel a könyv célcsoportja elsősorban a kutatók és az egyetemi hallgatók, ezért célszerűbb lett volna, ha a készítők például a szövegek közötti hivatkozást preferálják.

A könyv egyik erényének tartom, hogy a tanulmányok stílusa olvasmányos, ugyanakkor olykor túl egyszerűen, leíróan mutat be egy-egy terület, melyet érdemes lett volna bővebben, több forrás felhasználásával kifejtetni – e hiátust talán egy újabb kötet tudná betölteni. Több olyan variáns is a fókuszba került, melyekről eddig kevés szakirodalom állt a rendelkezésünkre angol nyelven. Ahogy azt már korábban említettem, a szerkesztők felhívják a figyelmet arra, hogy az operett megítélése sosem volt egységes. Ugyanakkor úgy vélem, hogy a különböző nemzeti variánsok kialakulásának és sajátosságainak kutatása, azok eredményei – és így voltaképpen ez a kötet is – éppen arra bizonyíték, hogy az operettek rendkívül értékes forrásanyagként szolgálhatnak több diszciplína képviselői számára is.

---

8 Erről lásd például a *Csárdaskirálynő másképp* című rövid kritikámat a Magyar Teátrum honlapján: <https://magyarteatrum.hu/lengyel-emese-csardaskiralyno-maskepp/>

GONDOLATOK MARKOS VALÉRIA KÖNYVÉRŐL¹

[DOI 10.35402/kek.2021.2.21](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.21)

Számomra, ahogy a Szerző számára is elgondolkodtató, hogy ebben a rohanó világban mire elég 50 óra? Ha valaki 50 óra birtokába kerül, mivel tudná eltölteni ezt az időt? Milyen lehetőségek rejlenek 50 órában? Hogyan lehetne ezt okosan felhasználni?

Markos Valéria könyvének borítóját szemlélve születtek meg a kérdéseim, melyekre szerettem volna válaszokat kapni. Az *Úton a felelős állampolgári lét felé. Az iskolai közösségi szolgálat közvetlen és közvetett hatásai* című könyvét azért ajánlom, mert kérdéseimre ebben találtam válaszokat.

Visszatérve a könyv borítójához: ott egy ember látható, aki előtt hosszú, kacskaringós út áll. Az út kezdetén, az útszéleken magát látta, ahogy különböző helyzetekben tevékenykedik, helyt áll. Látta, amint felszedi a szemetet, ezzel óvva a környezetét; ahogy egy idős hölgynek segít vinni a bevásárló táskát; ételt ad egy rászoruló embernek; kutyákat sétáltat; segít egy testi fogyatékkal élő embernek. Ahogy tanulmányoztam a könyvbortót, rájöttem, mindezek a szituációk 50 óra leforgása alatt valósulhattak meg.

Ahogy a könyv címe is említi, az 50 óra a 2016-ban bevezetett középiskolás diákok közösségi szolgálat-teljesítési kötelezettsége. Bármely állami, önkormányzati, egyházi, civil vagy nonprofit szervezetnél elvégezhető, mellyel az intézmény együttműködési megállapodásban áll, és 2016 januárja óta ennek igazolása is az érettségi bizonyítvány kiadásának feltétele. A szerző a közösségi szolgálat teljesítésének hatásait kívánja bemutatni, illetve annak személyiségformáló és attitűdformáló szerepét.

Markos Valéria, a Debreceni Egyetem oktatója és kutatója, aki számos tanulmányában foglalkozik a fiatalok civil aktivitásával, e könyvében olyan célokat, feladatokat és értékeket közvetít témája kapcsán, amelyek a civil élettel kapcsolatos 21. századi kihívások megoldásainak számos lehetőségére hívják fel a figyelmünket. A szerző 2019-ben szerezte meg a doktori fokozatát a neveléstudományok tudományág Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában. A kötetbe foglalt

kutatás az Új Nemzeti Kiválóságok Programjának támogatásával készült. A szerző kilenc fejezeten át mutatja be az iskolai közösségi szolgálatot. A fejezetek az önkéntesség múltjáról és jelenéről, valamint az iskolai szolgálat nevelésméleti vonatkozásairól szólnak, illetve mindezt oktatáspolitikai kontextusban is bemutatja a szerző. Szót ejt az önkéntesség céljáról, később a különböző empirikus kutatások koncepcióját veti össze, majd bemutatja a Nyíregyházán jelenlévő iskolai közösségi szolgálat négy első évének tapasztalatait. Mindezek mellett végzős középiskolások szemszögéből kaphatunk átfogó képet a hazánkban is alkalmazott önkéntességre nevelésről. Utolsó fejezetében az olvasó elé tárja kutatása tanulságait és javaslatait, melyek tovább gondolásra ösztönöznek.

A kötet bevezető részében a szerző a téma aktualitására, fontosságára és annak újszerűségére hívja fel a figyelmet. E részből érdemes kiemelni azt a megállapítást, hogy az iskolai közösségi szolgálat bevezetése rendkívül szükségszerű beavatkozás volt. A szerző monológja olyan kutatási kérdésekre és problémákra világít rá, amelyekben számos lehetőség rejlik. Olyan lehetőségek, mint például a kapcsolati tőke bővítése, kapcsolatok kiépítése, pályorientáció, munkalehetőség, önismeret fejlesztése, az egyén kompetenciáinak és attitűdjének fejlesztése. A kutatás problémája, hogy eléri-e az iskolai közösségi szolgálat a fentiekben említett célokat? E részben találjuk a könyv tartalmának értelmezéséhez legszükségesebb központi fogalmak szakirodalmi értelmezését és a mérésekkel kapcsolatos információkat. A szerző hivatkozik a ma elfogadott iskolai közösségi szolgálat törvényi szabályozására, illetve segéddokumentumaira is.

A második fejezetben a rendszerváltást követő magyarországi non-profit szektor fejlődését tárja elénk a Szerző, amit párhuzamba állít a hazai önkéntesség alakulásával. Hazánkban az önkéntesség fogalmát meghatározó kritériumok jelentősen befolyásolják az önkéntesek számát. Markos Valéria könyve jól szemlélteti, hogy a magyar társadalom az önkéntesség tekintetében jelentősen el van maradva az európai viszonyokhoz képest. A problémák bemutatása közben rávilágít a szükséges intézkedésekre is.

1 Markos Valéria 2020 *Úton a felelős állampolgári lét felé. Az iskolai közösségi szolgálat közvetlen és közvetett hatásai*. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen. Oktatókutatók Könyvtára, 10. kötet, 245 oldal.

Az oktatás terén is bemutatja a szerző az iskolai közösségi szolgálat előzményeit, illetve a program első hazai kutatásának eredményeivel is gazdagodhat az olvasó, melyből az derül ki, hogy vegyes tapasztalatokról számoltak be a megkérdezettek. Ennek ellenére a szerző mégis arra kíváncsi, milyen negatív tényezők állnak a tapasztalatok mögött, illetve ezen felül milyen megoldások járulhatnak a sikeresebb közösségi szolgálat működéséhez?

A kötet harmadik fejezetében az iskolai közösségi szolgálatot, mint pedagógiai módszert mutatja be a szerző. Nagyon érdekes, innovatív pedagógiai eszköz lehetőségek birtokába juthatunk, amelyek akár intézményi és szervezeti hálózatosodásra is teret adhatnak a 21. századi oktatás kihívásait tekintve.

A negyedik fejezetben a szerző bemutatja az oktatáspolitikai és a társadalom viszonyulását a közösségi szolgálathoz, amelyből kiderülhet, milyen tényezők alapján vizsgálják az oktatásüggyel kapcsolatos változásokat; kiket nevezünk az oktatáspolitikai aktorainak, illetve egy átfogó képet kaphatunk arról, hogyan alakítsák az oktatáspolitikát. Ha tovább olvassuk a kötet negyedik fejezetét, arra is fény derülhet, hogy az oktatáspolitikai érdekeket különböző szervezetek képviselik, ezek között a non-profit szervezetek oktatásában betöltött szerepének jelentőségével vet számot a szerző. Megtudhatjuk a „civil” társadalomelméleti-ideológiai meghatározását. Az elméletek és kutatási előzmények bemutatása után a könyv olyan kérdésekre keresi a választ, hogy milyen szerepet töltenek be az oktatásban az önkéntességre épülő szervezetek, s főként, hogyan lehet civil aktivitásra nevelni az oktatásban résztvevő középiskolás diákokat az oktatási rendszer keretein belül? Emellett a könyv olvasása során párhuzamba állíthatjuk a kontinentális rendszerben és az atlanti rendszerben megvalósuló civil aktivitás oktatását és jellemzőit is.

Nagyon érdekesen mutatja be Markos a Service-learning és a Community-service programok adaptálását. Ezekkel az ismeretekkel elő is segíti az ötödik fejezet megértését, amelyben a szerző az iskolai közösségi szolgálat céljait tárja fel, melyeket két fődimenzióban határoz meg, azaz a társadalmi részvétel növekedésében és a pályaszocializáció elősegítésében. A szolgálat céljait nemzetközi és hazai szakirodalom alapján is megvizsgálja.

A hatodik fejezetben a közösségi szolgálattal foglalkozó kutatás bemutatására kerül sor. Az olvasó érdeklődve követheti a kutatási kérdések és az ezekre épülő hipotézisek részletes bemutatását.

Ki kell emelni, hogy Markos kutatása nemzetközi viszonylatban is újszerű, hiszen szükségesnek tartotta a szociokulturális, a környezeti és az egyéni tényezők befolyásoló hatásukat megvizsgálva megközelíteni a közösségi szolgálattal kapcsolatos attitűdöket. Az eddigi kutatásokkal nem szociológiai szempontú megközelítésre törekedtek, illetve nem voltak képesek ezt ötvözni neveléstudományi szempontú elemzéssel.

Mindezek mellett nagyon érdekes következtetésekre lehet szert tenni a hetedik fejezetben is, amely Nyíregyházában a 2015/2016-os tanévben induló, és az ezt követő négy évben kibontakozó iskolai közösségi szolgálat tapasztalatainak komplex leírásával találkozhatunk.

A könyv utolsó előtti fejezetében végzős középiskolások közösségi szolgálatuk során átélt tapasztalatairól olvashatunk. A szerző elének tárja, hogy a közösségi szolgálat koncepciójának kidolgozásakor megfogalmazott célok hogyan és mennyire valósultak meg, illetve milyen hatást váltottak ki.

A kötet utolsó fejezetéhez érve érdekes és figyelemre méltó tanulságokat és javaslatokat fogalmaz meg a szerző azzal kapcsolatban, hogyan lehetne a közösségi szolgálat céljait minél hatásosabban megvalósítani. Markos javaslatai között szerepel a koordinációs irodák kialakítása, a szociális érzékenyítés fontossága, az alacsonyabb kulturális tőkével rendelkezők számára minél több olyan tevékenység, amik elősegítik a civil részvételük növekedését. A szerző úgy gondolja, érdemes lenne minél több egyházi intézményt is bevonni befogadó szervezetekként. A Szerző javaslatában szerepet kap a szülők bevonása, ezáltal a szülők kapcsolati tőkéje is növekedhetne. Érdemes azon is elgondolkodni, hogy Markos miért gondolja fontosnak az oktatási intézmények és szereplőinek motivációját és attitűdjét? Vajon ezek a tényezők hozzájárulhatnak a közösségi szolgálattal kapcsolatos pozitív attitűd kialakításához? Hogyan lehetne mindezt megvalósítani a gyakorlatban?

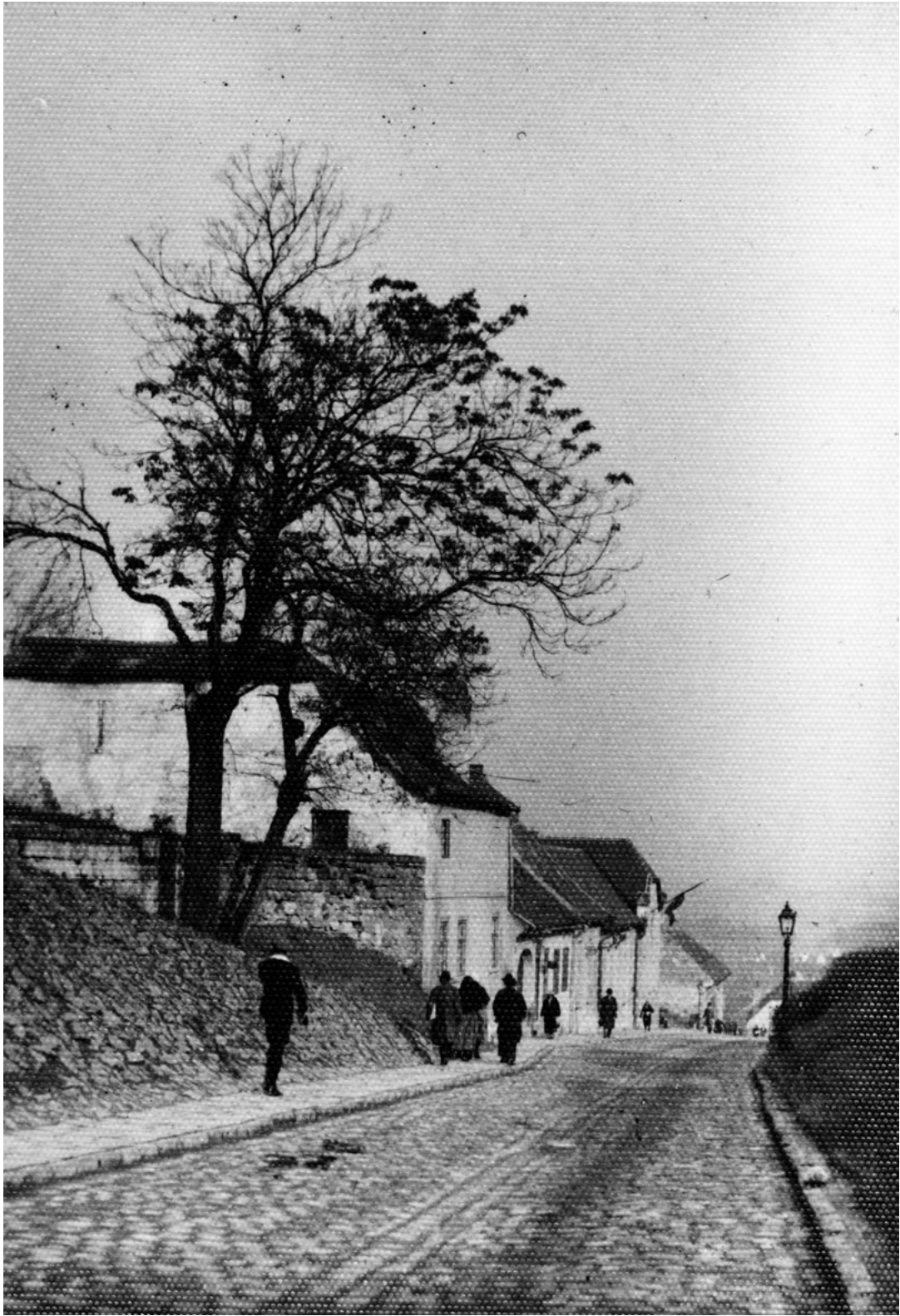
A könyv meggyőző és reális képet ad a közösségi szolgálatról és sokoldalúan mutatja be működését, mely e kötetben két irányból válik fontossá: egyrészt mint pedagógiai program, másrészt mint olyan tevékenység, mely által a mai középiskolás fiatalok állampolgári aktivitása fejleszthető. Vizsgálja még a diákok élményeit és a tapasztalatokon alapuló tanulását, a kompetenciák és attitűdök fejlesztését és fejlődését. Markos Valéria kutatásának eredményei megalapozzák az iskolai közösségi szolgálat hazai továbbfejlesztésének lehetőségeit is.

Szakmai meggyőződéssel ajánlom a könyvet a Magyarországon dolgozó összes középiskolai pedagógusnak, diáknak és a szülőknek egyaránt, továbbá az oktatáskutatóknak és az oktatáspolitikusoknak is, akik hasznos információkkal gazdagodhatnak a kutatási eredményeket, a tapasztalatokat és javaslatokat megismerve. Mindezek mellett érdemes eljuttatni a kötetet olyan szervezeteknek, akik lehetővé teszik, hogy a középiskolás diákok részesei legyenek az iskolai közösségi szolgálatnak. Külön ajánlom a könyvet az önkéntes-koordinátoroknak és önkéntes menedzsereknek, akik bővíthetik elméleti tudásukat, hogy a gyakorlatban még pontosabban végezhessék a munkájukat.

Személyesen is érintett vagyok a témában önkéntes koordinátor és önkéntes menedzserként. 2012-ben kezdtem a középiskolát és az iskolai közösségi szolgálat teljesítését. Így kerültem kapcsolatba az Egyesület a Társadalmi Tőke Fejlődéséért civil szervezettel, ahol nyolcadik éve önkénteskodom.

A könyv elolvasása során jó emlékeim idéződtek föl, ezért a könyv olvasásakor számos megállapítással, történettel tudtam azonosulni. Mit kaptam az iskolai közösségi szolgálatról? Elsősorban élményeket, lehetőségeket, barátokat, biztos kapcsolati tőkét, amit a nyolc éve folyamatosan bővíték; emellett fejlődést, tanulást, munkahelyet, elismerést is jelent számomra.

Kívánom a legtöbb középiskolás diáknak, hogy nyitott szívvel és szemmel járjanak, és tárják fel az 50 órában rejlő lehetőségeket!

Fortepan / Olbert Mariann

A. Gergely András

APÁINK HELYETT

[DOI 10.35402/kek.2021.2.22](https://doi.org/10.35402/kek.2021.2.22)

Aktuális számunk anyaga a múltértelemezés jelenbeli kérdéseitől a jövő aktuális kihívásain át a stílus- és tudástörténetek köréig ível, melyek közé záráskeppen illik talán az alábbi mű, melynek megjelenésétől számított évtized múltán komponált reflexiója érzékelhetően nem az aktualitás, hanem a súlyozott felelősségű emlékezésre utalás lehet. S ez Luca néni életút-értelmezését éppúgy érinti, mint a zsidó közösségek szociális érzékenységét vagy a női sztár-szerepek üzletágát, a jövő „újralfedezése” programját vagy a „létfontosságú feladatok” perspektíváit meg a judaisztikai múltkép részkérdéseit.

Am most ülünk egy könyvben, melyet az irodalmi referenciák (még a reklámfelületek is) hol esszéregénynek, hol esszéprózának neveznek. A definíciók görcsök helyett úgy vélem, életviteli és emlékezeti gondolat kísérletről van szó, mely a klasszikus történeti elbeszélő műfajokkal felöltöztetett morálfilozófiai lamentáció leginkább, de a kortárs emlékiratok aktualitásokkal is áthangolt politikatörténeti, műfajelméleti kísérletei között is beválna kortörténeti önreflexiónak. György Péter *Apám helyett* című könyve ez,¹ kiadói ajánlója szerint „hol lírai, hol provokatív korrajz a szocializmusról, amely naplóbejegyzések, dokumentumok, versek, filmek megidézésével mutatja be az elfojtás és elhallgatás máig tartó kultúráját, a pusztító amnézia következményeit. Becsületes könyv, nem ártatlan számvetés. Felhívás magányos és nyilvános gondolkodásra, emlékezés és emlékeztetés”.

A szerzői szándék elsődlegesen az emlékezetmunka felelősségére épít, ezen belül arra a szorongató kényszerre is, amely a közvetlen és személyes emlékezetmunka, szembesülés és elszámolásra készítettség élményének ragját is rehabilitálja. „Persze én is újra és újra elfelejtettem, hosszú évtizedeken át nem foglalkoztam azzal, hogy egy olyan ember fia vagyok, akit a kamaszkora végén mindazok, akik feleltek érte, kiszolgáltattak az erőszakos halálnak, akit ugyanaz az állam, amelynek kiváló iskolájába járt, kiadott a pusztulásnak, a törvény által helyezte kívül a törvény keretein, s onnantól rá volt bízva, hogy miként élheti túl.

Ahogy az apámnak, nekem sem jutott az eszembe, hogy előbb-utóbb végig kell gondolnom, hogy az az ország, amelyben ez megtörtént, a hazám. Én sem egykönnyen jutottam odáig, hogy megírjam ezt a könyvet, hiszen csakúgy, mint apámat és mindenkit, engem is megváltoztattak az akaratlan tapasztalatok. Igazán nem volt s most sincs kedvem ahhoz, hogy azzá legyek, amivé az apám helyett írottak tesznek. Zsidóvá. Valamiként, akár mint, de végül csak zsidóvá. Vagyis nem tesznek azzá, majd csak azzá válok. Majd mások szemében az leszek, aki amúgy már régen vagyok, és aki magamtól nem voltam soha. Egy zsidó. Amivel szemben éppolyan tehetetlen vagyok, mint az apám, mindössze a körülményeink mások. Az én pórázom hosszabbnak tűnik, talán ez minden. Az akaratlan tapasztalatok általi átváltozás az én életemben az apám történetén át zajlik, de azért Gregor Samsa még én vagyok” (126.); „Soha semmi nem teheti jóvá, ami velük történt, s halálukra éppoly elemi érdekünk emlékezni, mint amilyen értelmetlen és reménytelen” is egyben (284. old.).

Az átváltozás folytonosságában és a kénytelen bogár-lét képtelenségében György Péternél nemcsak a zsidóság és a soában megesett történések nyerne esztétikai, morális, életviteli (s olykor kifejezetten) értékefilozófiai kategóriákat, hanem a rendszerfüggés lelkeségének és a baloldaliság evidens örökségéből fakadó ellenoldali vonzalomnak kérdései is. A Kádár-korszak „otthonos mindennapjai”, a túlélőkkel lefolytatott kiszorítási és emlékezetmosási ügymenet keményen hozzájárul nemcsak Apa Borban és Laznicán szemtanúként látott történelem felejtés-históriájához, vagy Nagyapa ugyancsak munkaszolgálatot túlélt sorsában a legyintő tudomásulvételhez..., hanem mindez szervesen illeszkedik a Kádár-korszak fausti egyezsége (17-69.), az „amnéziaterápia” stratégiai sikeréhez is, ahogyan a Szerző által nemcsak a naplók felfedezése és feldolgozása kötelezettségéig, de a rendszer-váltásban elpuskázott morális mentalitásváltozás igényének reménytelenségéhez is. Úgy mutatja be kétszáz oldalon át a példatár legkülönbözőbb világhelyzeti és földrajzi, társadalomelméleti és esztétikai-antropológiai variánsait, hogy azokból az

1 Magvető, 2011, 312 oldal

egykori emlékezetpolitika kétes rejtekezésétől az irányított és manipulált emlékezet napjainkig burjánzó képtelenségeire is fény derül. Az apai csőd és fiúi kötelezettség így mintha egyazon személyes emlékezetmunka nélküli országban és kultúrában éppúgy „az emlékezésre képtelenség” (Mitscherlich-féle általános felejtés elleni hiábavaló küzdés) közös öröksége marad – melyet nem lehet más módon, mint egyéni-saját-személyes történetünk elmondásával kivédeni. Megszólítottág, misszió, elhivatottság a megfogalmazás morális többletével, vagy leszámolás a másoktól ismerhető történetek közé helyezett személyesség felelősségével? – ez lehet evidens dilemmája a legelemibb vagy még emberibb kérdések szerzői válaszában. Az új világ (135-145.), Az emberiség nevében (229-148.) szinte egymást váltó fejezetei a fogolyvilág látszólagos végének és az új paradigmákat kierőszakoló látszólagos állkoncsolidációnak, a 20. századi számos történeti önkép és múltkép közötti eligazodás-kényszerének feladatává. Sőt, identitásává: „Sokféle identitás van, s a mienk ott Magyarországon, ugye, a szocializmus alatt másként volt. Csakugyan?, hangzott válasz, és egy tömör angol mondat következett, miszerint 'ez a tipikus nem zsidó zsidóság, vagy ilyesmi'. Kimentem a világunkból, át egy másik kontinensre, ott megtapasztaltam, hogy az anyanyelvem nem véd meg többé attól, hogy önmagamról gondolkozzak, s így aztán végül magyarul kell átlátnom ezt a dolgot, hogy majd angolul se kelljen dadognom többé...” (127-128.)

Valóban a magyarul „átlátás” kényszere is arra rímel, ami a kötet formális „kerete”, előzménnyel és folytatással, apai naplójegyzetekkel és esztéta szakemberi reflektálással seregnyi irodalmi mű (Ottlik, Rubin Szilárd, Nádas, Proust, Kafka és mások) és film és színházi előadás és szobrászati mű és múzeum mindenfajta anyagára, a széttöredezett tudásokra és a megannyiszor újraértelmezett haza-fogalmakra, melyeken belül otthontalanná válik maga a gondolkodói identitás is: „reménytelenül áthatolhatatlan és mély volt azoknak a különbségeknek a rendszere, amely az 1956-os kommunisták és a keresztény középosztály túlélői között húzódott. S hiába hitte bárki, hogy világaik egyszer is összetalálkozhatnak” (208.), vagy: „Nincsen többé semmiféle világos szerződés a korszak és átélői között, a párhuzamos történetek szó szerint értendők” (201.) – ténylegesen mintha A test és a szöveg (283-290.) képtelen folytatolagosságának élményvilága kapna önálló testesedést a léthelyzet értelmezésének örvényében.

„Élt, ebben a magára hagyott, a külvilágtól elvágtott, saját maga részeire szétesett, kiismerhetetlenné vált városban, és abban bízott, hogy ez itt a Kánaán. S béke volt. Majd újra megértette, hogy megint egy másik földrészre került, immáron ki tudja hányadszor. S megint minden kezdődött előlről. Az idő hiába folyt, mégis minden ugyanúgy történt, minden ugyanoda jutott vissza” (290.) – a kötet kezdő képeinek záró szekvenciái, nagyapai élménye a lebombázott-fölrobbant Duna-hidakról éppúgy megfér benne, mint az Apa elhallgatásra ítélt belső világi, vagy az unoka világjáró otthonléte a Horthy-kort újramegidéző érületpolitikai miliójében. De a folytatás, a kötet záró bekezdése mindezt megerősíti: „Nemzedékek jártak így ezen a földön, a tegnapok, a történelem vad férfihősei és nagyszerű asszonyai, bátrak és nagylelkűek az ágyban, kíméletlenek a vitákban. Mindaz, amit gondoltak, amiért és ahogyan gondolták az életüket, mindaz, ami ellen és amiért voltak, mindaz, amiről azt hitték, hogy az ő dolguk volt ezen a világon, mindaz, amit gyűlöltek és szerettek, vadul, kíméletlenül, állhataatosan, reménytelenül, mindaz, ami az ő világuk, az ő idejük volt, mindaz végleg eltűnt. Olyan szöveggé lettek, mint ez itt. Semmi sem maradt belőlük, csak ezek a sorok”.

SZERZŐINK

A László Ervin tiszteletére rendezett konferencia előadói:

Baráth Etele építész, címzetes egyetemi tanár, volt tárcanélküli miniszter, a Budapest Klub kuratóriumának tagja

Bándi Gyula, DSc, tszv. egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Környezetjog- és Versenyjog Tanszék, az Alapvető Jogok Biztosának a Jövő Nemzedékek Érdekeinek Védelmét Ellátó Helyettese, a Budapest Klub felügyelőbizottságának elnöke. Publikációk: <https://mtmt.hu/>

Demcsák Mária – alapító-főszerkesztő, *Piac és Profit*

Hajnal Klára (1954, Zalaegerszeg) egyetemi doktori fokozat 1986, PhD fokozat 2006 egyetemi adjunktus (nyugd.) PTE TTK

Kerekes Sándor – egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Kaposvári Egyetem, a Budapest Klub kuratóriumának tagja

László Ervin professzor, az MTA külső tagja, a Budapest Klub alapítója és elnöke

Sági Mária – a Budapest Klub tudományos igazgatója

Szlávik János egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem, a Budapest Klub kuratóriumának tagja

Vitányi Iván – nyugalmazott egyetemi tanár, volt parlamenti képviselő, a Budapest Klub egyik alapító tagja.

A.Gergely András (Budapest, 1952) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és (olykor) az SZTE oktatója, folyóiratunk főszerkesztő-helyettese.

Baluja Petra (Sátoraljaújhely, 1990) a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori program szociológus hallgatója. Kutatásaiban a vidéki kőszínházak prózai színésznőinek és színészeinek karrierjét, sikerét vizsgálja. Publikációi jelentek meg a socio.hu-n, a Metszetek és a Színház című folyóiratokban is.

Bognár Gergely ( ) Révai Miklós Gimnázium és Kollégium, Fizika, filozófia, etika szakos tanár fizfilo@gmail.com 30 3747776

Fejes Katalin (Budapest, 1968) az ELTE Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Kutatási Programjának I. éves hallgatója. A Magyar Nemzeti Filmarchívum munkatársaként két évtizeden keresztül foglalkozott a magyar és az egyetemes filmtörténet alkotásaival. 2016-tól a Forum Hungaricum Kft. kommunikációs és kulturális főtanácsadója. Kutatása a századfordulótól az államosításig tartó időszak magyar történeti szociológiájának olyan szegmensét vizsgálja, amely a zsidó tulajdonban lévő divatszalonok történetére, a tulajdonosok társadalmi beágyazottságára vonatkozik.

Kis Diána (született Bana-Kis Diána, Dunaújváros, 1989) szociális munkás, szociálpolitikus, jelenleg PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem – Demográfia és Szociológia Doktori Iskola.

Laczkó-Albert Elemér (Gyergyóremete, 1969) a Debreceni Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszékének PhD hallgatója. Szülőfalujában polgármester. Kutatási témája: paraszttalanodás – polgárosodás folyamata egy székel faluban.

Lengyel Emese (1996): a Debreceni Egyetem végzős néprajz MA, valamint a METU design- és művészetmenedzsment MA szakos hallgatója. Elsősorban 19–20. századi magyar operettek dramaturgiai vizsgálatával, vígoperákkal, valamint művészetmenedzsmenttel foglalkozik. Tanulmányai során eddig négyszer részesültem az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP) ösztöndíjában. 2020 novemberében a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) alkotói támogatását nyerte el a Szirmai Albert munkásságának bemutatására irányuló kézirat elkészítéséhez.

Lólé Bianka (Eger, 1988) egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem, Neveléstudományi szak, MA.

Tóth Katalin (Hatvan, 1992) kulturális antropológus (ELTE TáTK, 2016), az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola Magyar és összehasonlító folklorisztika Doktori Program végzős hallgatója. Kutatásai, publikációi a budapesti zsinagógák összehasonlító kutatásával kapcsolatosak.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu; Tel.: 344-5000; Honlap: www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Ismerje meg és ajánlja:

Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör...

Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....

Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi számaiból... Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató. Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások:
Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.

E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok..”

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

VEDD MEG, VÉDD MEG!

A Filmvilág megjelentetéséhez továbbra is szükségünk van a filmszakma és olvasóink támogatására, mert a pályázati támogatás a költségeknek csak felét fedezi. Minden megvásárolt vagy **előfizetett példány**, minden mecénási gesztus hozzájárul az *egyetlen* magyar filmművészeti folyóirat fennmaradásához.

A szakma szolidaritása különösen fontos számunkra. A filmkultúra egységes egész: ahol nincs kritikai élet, vita és közös gondolkodás a filmekről, ott hamarosan a filmművészet is megszűnik.

Nemcsak milliomos lehet mecénás.

Aki megveszi az újságosnál a Filmvilágot – mindössze havi 490 forintért – a Filmvilág megbecsült szponzora lesz. Előfizetéssel még olcsóbb, még egyszerűbb.

És akinek többre telik, többet is segíthet:

FILMVILÁG ALAPÍTVÁNY

MKB Bank Zrt.

10300002-20340016-70073285

Utalás külföldről:

MKKB HU HB

IBAN: HU80 1030 0002 2034 0016 7007 3285

Külön köszönet azoknak a segítőkész olvasóinknak, akik évek óta minden hónapban átutalnak nekünk pár ezer forintot.

A szolidaritás nem oszt, hanem szoroz. Aki filmes, velünk tart!

Fortepan / Zajtai Károly Frigyes